Édes Anyanyelvünk

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

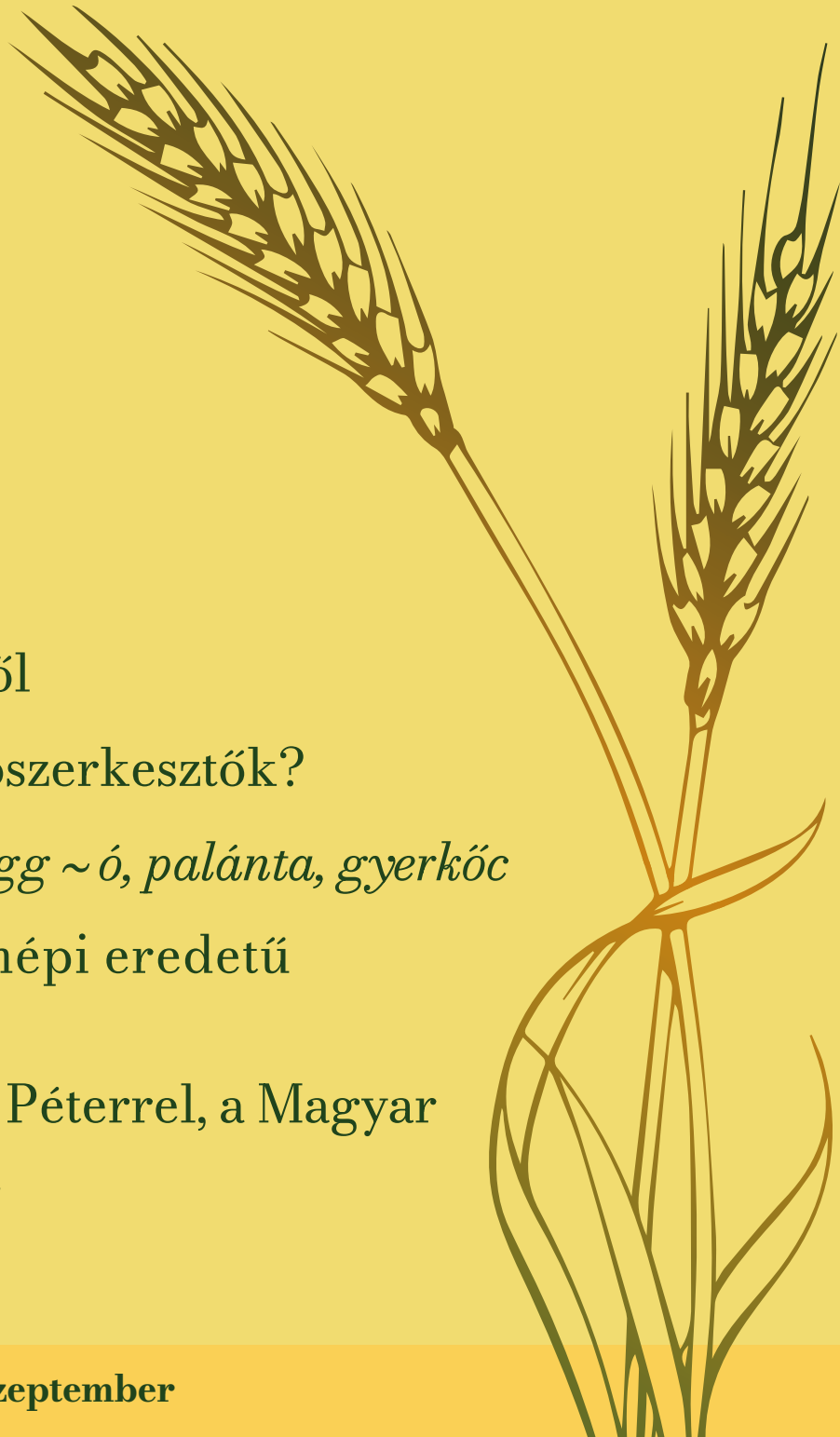

A tartalomból

Legyen *hév* a *HÉV*!

Mióta író az író?

A *brancs* és a *brunch*

A víznevek eredetéről

Hová lettek az olvasószerkesztők?

Öregek és fiatalok: *agg ~ ó, palánta, gyerkőc*

A mesterséges és a népi eredetű növénynevekről

Beszélgetés Korbuly Péterrel, a Magyar Rádió bemondójával

XLV. évf. 4. szám 2023. szeptember

ÉDES ANYANYELVÜNK
az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:
Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:
tiszteletbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyiri Péter
Péntek János, Pomozi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvápolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószerkesztő: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:
Petőfi Kulturális Ügynökség

Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250., ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.).
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Információ, reklamáció: 80/444-444.
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.
Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

1 *Agg ~ ó*
(*Grétsy László*)

3 Palánták (*Gasparics Gyula*)

4 Növényfajtanevek a nemesítésben 2.
(*Palágyi András*)

5 *Árpával érő körte, szentiváni alma*
és *májusi cseresznye* (*Pelczéder Katalin*)

7 Szép magyar vers (*Fráter Zoltán*)

9 *Árny*, *árnyék* (és árnyalatnyi különbségük)
(*Holczer József*)

10 Bemondó a médiában (*Cservenka Judit* és *Blankó Miklós*)

12 Hogyan zöngések a mássalhangzók? (*Gráczi Tekla Etelka*)

14 A kisbetűs *hév* és a *vasútvillamos* (*Horváth László*)

16 Víznevek (*Kiss Magdaléna*)

18 *Nemcsak* vagy *nem csak*? (*Kótis Nikoletta*)

20 *Brancs* és *brunch* (*Hódi Éva*)

21 Helyesírás és kiejtés: mankó külföldieknek (*Pusztay János*)

22 Gyerkőc-e a gyer(m)ek? (*Blankó Miklós*)

23 Írófalu, avagy mióta író az író? (*Töttős Gábor*)

25 A közérthetőség nyelvén beszélni (*Karkó Ádám*)

26 A televíziós reklámok nyelve (*Kulcsár István*)

27 Ahol mindenki szakértő –
A filozófiai kávéháztól a nyelvi piknikig (*Szabó Gergely*)

28 Az észt e-tollbamondás – a nyelvi kiválóság ünneplése
(*Anne Tamm* és *Lehel Dorottya*)

29 Véget ért a XXVI. Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny (*Tóth Etelka*)

30 A *beállítódás* és ami mögötte van (*Pesti János*)

32 Hová lettek az olvasószerkesztők? (*Elek Lenke*)

34 Híreink

35 Pontozó (*Grétsy László*)

36 A Nyelvtudományi Kutatóközpont
2023-as nyelvinapló-író pályázatának eredményei

Agg ~ ó

’(Nagyon) idős, öreg’ fő jelentésű *agg* szavunkat és leginkább ’a múltból származó, ódon’ értelemben használt *ó* melléknevünket szinte mindenki ismeri; még azok is, akik esetleg sohasem élnek velük, főleg az utóbbival nem. De ha belegondolunk, megtaláljuk ennek a logikáját is. A patinás, régi tárgyakat, művészi alkotásokat, valamint a szép kort megélt idős embereket egyaránt hajlamosak vagyunk bizonyos reverenciával, távoltartó meghajlással, tisztelettel nézni. Az antikvitások, vagyis a klasszikus görög és római ókor tárgyai, régiségei, művészi alkotásai igen nagy becsben állnak, a régi és népi közmondás pedig így hangzik: Öregség elsőség. Euripidész, a nagy görög drámaíró ezt így fogalmazta meg: „Tapasztalás agg ajkakon bölcsebben szól, mint ifjakéin.” Bármennyire összetartozónak érezzük is az *agg* és az *ó* szót, ezt bizonyítani nem tudjuk, csupán valószínűsíteni a rokon nyelvek adatai alapján. Mindkettő ősi, finnugor eredetű, sőt, az *ó* talán uráli

Óbuda, Aquincum katonai amfiteátruma (Kép: Wikipédia)

eredetű szó. A finnugor nyelvcsalád tagjainak ismert szóanyaga alapján az a legvalószínűbb, hogy az *agg* és az *ó* közös eredetűek, s kétirányú fejlődéssel váltak ki egymásból, már az ősmagyar kor kezdetekor, több mint 3 000 éve! Ha így van – és én nem látok semmilyen más valószínűsíthető magyarázatot –, akkor elmondhatjuk, hogy az *agg* és az *ó* szétválása, majd köztük bizonyos jelentéselkülönülés kifejlődése nyelvünk legősibb szóhasadásainak egyike. A feltételezhető hangváltozások is támogatják ezt az okfejtést. A Zaicz Gábor főszerkesztőségével immár második kiadásban is megjelent Etimológiai szótár egy ’öregszik, ócskává válik’ jelentésű *avik* címszót is tartalmaz, s abban a szócikkben még a hangváltozás valószínű mikéntjét is bemutatja. Ezt írja: „A finnugor alapnyelvi alak **soŋз* vagy **soŋkз* ’öreg; öregszik’ lehetett. A finnugor szó belseji **ŋ>*ỵ* fokon keresztül két irányban fejlődhetett, vö. *agg, ó.* Az *ó* esetében a *ỵ-nak magánhangzói, az *agg* esetében pedig mássalhangzói folytatása van. A finnugor szókezdő **s* a magyarban lekopott, vö. *ujj.* A szótő valószínűleg igenévszói eredetű.” Az uráli alapalak **soja* lehetett, vö. *ujj*$_1$, *ujj*$_2$. Az *avik* ige a mai nyelvben már nem használatos, de azért több szótár is fölveszi címszóul: ÉrtSz., TESz., ÉKsz., ESz., Nszt. Meg is érdemli, mivel *agg* és *ó* szavunkat egyaránt „neki” köszönhetjük. Ugyane szótőnek *-ul* visszaható képzős *avul* alakja ma is él, vö. e cikkben alább. Egyúttal elnézést kérek az olvasóktól, amiért az egykori valószínű hangváltozásokat csillagokkal jelölt, kikövetkeztetett hangokkal tarkított vázlatos levezetéssel intézem el. Itt nincs több terem rá, de nyelvtörténész számára ez is beszédes, világos.

A szóhasadás útján létrejött s így meggyökeresedett szavaknak továbbképzett alakjait, származékait mind nem sorolom fel, de talán már a bemutatandók is érzékeltetik, hogy nem is szegény ez a szócsalád. Ám ezt a felsorolást nem két csoportra bontom, azaz nem az *agg* és az *ó* zászlaja alá állítom, hanem ábécérendben mutatom be, korántsem teljességgel, csupán példaként. Célom mindössze a szemléltetés. Azokat a szavakat, amelyeknek az ide tartozása erősen bizonytalan, kétséges, már eleve mellőzöm.

Agg ember

Agg. I. mn 1. Nagyon öreg, főleg férfi. 1984: Az apjukat őrületbe kergető leányok egy *agg,* már cselekvésre képtelen, éppen ezért kiszolgáltatott emberrel kerültek szembe (Pilinszky János, Nszt.). 1a. Ilyen emberhez tartozó, rá jellemző. 1b. Nagyra nőtt, vén (fa) 1804: És csak alig hallom

a' vígság lármáit, / *Agg* diófám alatt tüzemet gerjesztem (Berzsenyi Dániel: Levéltöredék barátnémhoz). **II.** fn Idős, öreg ember, főleg férfi. 1857: Itt van, király, ki tetteidet / Elzengi, mond az *agg* (Arany János: A walesi bárdok).

Agg. tn ige Öregszik, vénül. 1883: Körüled néma pusztaság van, S *aggsz,* meg nem értve senkitül (Szász Károly, Nszt.).

Aggály. Aggódó bizonytalanság, kétség. A szót nyelvújítási mesterséges alkotásnak tekintik (NyÚSz.), de már ettől függetlenül is megjelent a nyelvben. Részben azért is vettem be, mert *aggályos* származéka napjaink sajtónyelvének egyik divatszava lett.

Aggályos. mn 1. Túlzottan vagy feleslegesen aggodalmaskodó (személy). 2. Vitatható, kétséges. 1927: Miska maga is *aggályosnak* találta e könyvek korlátlan szókimondását. (Babits Mihály, Nszt.).

Aggályoskodik. 1. (Erkölcsi tekintetben) kétségei vannak valamire vonatkozóan. A testőr *aggályoskodott:* pappal párbajozni? (Ráth-Végh István, Nszt.). 2. Túlzottan akadékoskodik.

Aggódik. tn ige Félelmet, szorongást, aggodalmat érez. 1791: Látom, szorongattya szívét bánat halma, Ne *aggódjon,* mert így halál lesz jutalma (Gvadányi József, Nszt.).

Aggság. fn Ezt kifejező panasz, kesergés, siránkozás. 1789: Keserű *aggsággal* van mellye megtelve. Bús melancholia gőzölög a' fején (Csokonai Vitéz Mihály, Nszt.).

Aggul. tn ige Öregszik, vénül. 1938: ős életszerelem nagy, sosem *agguló* boldog Istene! Ifjúság! (Dsida Jenő, NSzt.).

Avatag. mn Kopott, ócska, avítt, elhasznált (tárgy, dolog, holmi). 1894: A drága szép ruhát testéről lehúzták s szennyes, *avatag* ruhába öltöztették (Benedek Elek, Nszt.).

Avít. ts ige Öreggé vagy régiessé tesz. 1862: miket [ti. a bútorokat] azóta a hagyományos pipafüst szép barnára *avított* (Jókai Mór, Nszt.).

Avíttas. mn Kissé régi, kopottas, színehagyott (dolog, holmi). 1855: Megyszin *avittas* öltönyét, salátaszin-zölddel cserélte fel (Fáy András, Nszt.).

Avul. tn ige 1. Idejétmúlttá, korszerűtlenné válik, aktualitását veszti. 1818: Most is hever levelem, melyet számodra leírtam / És kiszabott idejét már meghaladva *avúl.* (Vörösmarty Mihály, Nszt.). 2. Romlik, (el)használódik, kopik. 3. (Személy) öregszik, aggá válik. 1934: Nemcsak megnőttem Meg is öregedtem, Hanem ez egyben, Hiába *avultam,* Meg nem javultam (Móra Ferenc, Nszt.).

Ó. mn 1. A távoli múltból származó, a múlt emlékét, hangulatát idéző. 2. Már régóta nem használatos, nem szokásos, elavult. 3. Nem ebből az évből való, nem ebben az évben termett. 4. Nagyon régi, avatag, pusztulóban levő. 1847: Hát a mente, hát a nadrág / Úgy megritkult, olyan *ó,* / Hogy szunyoghálónak is már / Csak szükségből volna jó (Petőfi Sándor: Pató Pál úr).

Ócska. mn Régisége, avultsága miatt dísztelen, ütött-kopott, szegényes. 1906: Döcög, döcög az *ócska* konflis / És mi sápadtan reszketünk (Ady Endre: Egy ócska konflisban).

Ócskaság. fn Nem használt, divatjamúlt tárgy, holmi.

Ódon. mn Régi, a múltból fennmaradt, a hajdankor hangulatát felidéző (épület, tárgy).

Ósdi. mn és fn Régimódi, elavult, idejétmúlt (dolog). A 20. század eleje: Vén függönyömön kipirul a virágdísz, / Rég elfeledett kezek *ósdi* műve (Tóth Árpád, ÉrtSz.).

Ezek után már csak egy, de nagyon fontos feladatunk van. Mivel szóhasadásnak tekintjük az *agg* és az *ó* alakok elkülönülését, legalább nagy vonalakban azt is meg kell mutatnunk, hogy az évszázadok során milyen jelentéskülönbség fejlődött, illetőleg kristályosodott ki köztük. Mivel már az újabb szakirodalom is foglalkozott ezzel a kérdéssel, nincs nagyon nehéz dolgunk. Az ESz. már a Tihanyi Alapítólevélben 1055-ben előforduló, 'ódon, ősi' jelentésű *ó* melléknévről a következőket írja: „azonos eredetű az *agg* melléknévvel, annak szóhasadásos párja, de az *ó* szóban az életkorral kapcsolatos jelentésváltozat helyett a '(nagyon) régi' jelentés kerülhetett előtérbe." Tehát a szótár – elismerésre méltó módon – nem csupán a két ősi alakváltozatot állítja egymás mellé, hanem már erre a szintén ősi jelentésbeli elkülönülésre is felhívja a figyelmet. Ezzel szerintem a lényeget vették észre, és emelték ki, ezt a képet már csupán árnyalni, élesíteni, finomítani lehet, és kell is. Megállapíthatjuk, hogy az *agg* melléknévként és főnévként is idős, sőt nagyon idős személyt jelent; melléknévként esetleg még terebélyes fát, amely szintén élőlény, továbbá nagy ritkán (személyhez tartozó, rá vonatkozó) tárgyat, fogalmat. Egy példa, amelyben egy négykerekű lovas kocsi válik öreggé. 1832: „a herczeg behajtatott kopott kabátjában és *agg* csézájában a generál kapuján" (Fáy András, Nszt.). Az ilyen alkalmi példákon kívül az *agg* használatáról talán még azt érdemes elmondani, hogy a régi nyelvben a nagyon idős nők is megkaphatták az *agg* jelzőt. Ám az *aggbanya,* az *aggdada* és az *aggkofa* a 20. századot sem érte meg, s az *aggleány* 'vénkisasszony' is régies. A legfrissebb adat rá a Nszt.-ban egy 1912-ből való Móricz-idézet. Talán az 'öregasszony' jelentésű *aggnő* vagy még inkább a 'vénlány, vénkisasszony' jelentésű *aggszűz* válhat a 21. században is élő szóvá. Az *agg* pedig összetételi utótag nélkül mindig férfit jelent.

Az *ó* melléknév voltaképpen híven őrzi eredeti 'régi', illetve 'nagyon régi' jelentését, s részben származékai *(ócska, ódon, ósdi)* révén, részben összetételi utótagjai érdeméből egyre patinásabbá, veretesebbé vált. A szó önmagában már elő sem fordul, csak összetételi társaival, de hatásából, erejéből mit se vesztett az évszázadok során. Jelentős szerepe van a helynevekben s általában a földrajzi nevekben, a nyelvek újabb vagy régibb változatának megjelölésében, s általában a réginek az újjal való szembeállításában, akár vallási vagy ideológiai kérdésben is. Néhány kis példacsokor erejéig bemutatom szerepvállalását! Helynevekben: *Óbánya* (Bánság), *Óbást* (Szlovákia), *Óbecse* (Bácska), *Óbesenyő* (Bánság), *Óbér* (Burgenland), *Óborsa* (Erdély), *Óbudavár, Óbuda* (egy budapesti kerület része), *Ófalu, Ófehértó, Óföldeák, Ógyalla* (Szlovákia) stb. A hely-

nevek tekintélyes része határainkon kívüli, (egykor) magyarlakta település. Olykor nem a név élén áll, pl. *Magyaróvár.* Egyébként egy olyan helynevünk is van, amelyben a dublett másik tagja szerepel: *Aggtelek.* Ennek azonban megvan a magyarázata, ugyanis Kiss Lajos, a Földrajzi nevek etimológiai szótárának szerzője szerint a település a régi nevével, a szláv eredetű és 'új telepes' értelmű *Novák*-kal van korrelációban, vagyis a személyekre vonatkozó *agg* illik hozzá. A nyelvek megnevezésében: *óbolgár, ófelnémet, ófrancia, ógörög, óind, ómagyar, ónémet, ószláv* stb. Vallási, ideológiai, szemléleti kérdésekben: *óegyházi szláv, óhaza, óhitű, ókeresztény, ókonzervatív, ótestamentum, óvilági* stb. Egyéb helyzetekben: *óarany, óbor, óév, ókor, ókori, óváros* stb. Itt említem még meg, hogy némely szótárunkban megtalálható az *ómama, ópapa* elnevezés is. Él is itt-ott ez a két szó, de ezek a németből kerültek hozzánk. A német gyermeknyelvi szavak között szerepel mind a kedveskedő *Oma > Omama,* mind az *Opa > Opapa* nagyszülő-megjelölés is.

Grétsy László
professor emeritus, ELTE,
az Édes Anyanyelvünk tiszteletbeli főszerkesztője

Palánták

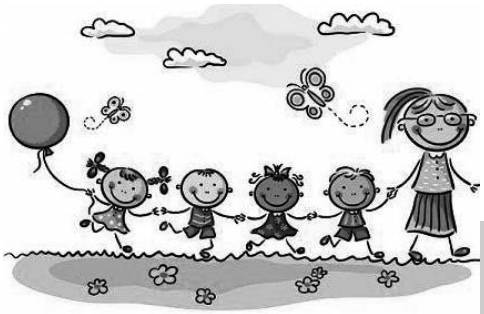

A járdán
apró palánták;
óvodás csapat.

Találgatják,
miért fúj a szél,
és miért süt a nap.

Elnézem őket:
mind csupa ígéret;
sarjadzó, apró,
zsenge élet.

Övék a jövő,
boldogok,
üdék és frissek –
ártatlan angyalok.

Gasparics Gyula

Aki szeret kertészkedni, tudja, hogy bizonyos növények, így a dinnye, a dohány, a paradicsom vagy a paprika nevelgetése a palántázással kezdődik. Ám ahhoz, hogy ezeknek a palántáknak a kiültetése sikeres legyen, s szép, egészséges egyedekké fejlődjenek, már az első perctől kezdve különös gondoskodásra van szükségük, meleget, vizet és napfényt igényelnek, hogy aztán felcseperedve – a gazdák vagy a hobbikertészek nagy örömére – gazdag termést hozzanak.

Ám mielőtt kedves olvasóink úgy vélnék, hogy a Kertbarát Magazin oldalaira tévedtek, érdemes figyelemmel lennünk a latin eredetű *palánta* szavunk (vö. *planta* 'növény, bujtvány, hajtás, palánta') másik jelentésére is, amellyel – nemegyszer *emberpalánta* formában – a kisgyermekeket, vagy valamely tevékenység legifjabb képviselőit jelölik; *tudóspalánta, zenészpalánta, művészpalánta* stb. Ezekben a példákban a *palánta* a szóösszetételek utótagjaként jelenik meg. Hangulati értéke pozitív, egyfajta ígéretet hordoz, a távoli jövőben való beérésre utal. Más a helyzet az ifjúsági nyelvben használatos *zsenigyerek, zsenya* szavakkal rokon *zsenipalánta* esetében, amikor is a nyelvhasználók vélhetően egyfajta, a jó tanulók iránti irigységen alapuló gunyorosságot szándékoznak kifejezni.

Látható tehát, hogy a nyelv a szót metaforaként használja, mert ahogyan a zsenge növénykék, úgy a gyermekek is törődést, gondoskodást igényelnek. Nem véletlen, hogy a gondolat pedagógiai vonatkozásban – a kertész~tanító hasonlattal való kapcsolatában – Pestalozzi nevelési munkáiban is gyakran megjelenik. A *palántanevelés* szavunkban egyébként ez az átfedés kitűnően megmutatkozik, sőt érdemes figyelemmel lenni a *palántál~plántál* szavak jelentésbeli különbözőségére is; előbbi a 'növényt ültet, palántáz(ik)' jelentésben használatos, míg utóbbi már inkább tanításra, nevelésre utal: valakibe beléplántál valamilyen ismeretet, tudást.

Ez utóbbinak tudható be, hogy nem egy oktatási-nevelési intézményünk nevében is megjelenik a *palánta* metafora, így például bölcsődéében, óvodáében, sőt még általános iskoláében is, bár utóbbit nem célszerű így elnevezni, hisz a szó az esetek többségében csak a legkisebbekre, legfeljebb a három-négy évesekre vonatkoztatható.

Azt hihetnénk, hogy ez a metafora íróinkat és költőinket is megihlette, s szép számban foglalták műveikbe. Nos, utalásokkal találkozunk, de azt nem mondhatjuk, hogy alkotásaik középpontjába állították volna. Kivételként Várfalvy Emőke: *Emberpalánta* című versét említhetjük, amelyben a kortárs költőnő a kisgyermek, az apró palánta növekedését és az azokat ösztönző nevelési eszközöket verseli meg.

Az eddig leírtakat persze tovább lehetne gondolni a *csemete~csimota* és *poronty* szavaink esetében is, rávilágítva metaforikus jellegükre, a tulajdonnevekben való megjelenésükre, köznyelvi használatukra, stílusértékükre, ez azonban már egy következő írás témája lehet.

(A cikk megírását Dénes Gyuláné, kedves olvasónk levele ösztönözte. A vers a szerző saját alkotása – *a szerk.*)

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF

Növényfajtanevek a nemesítésben 2.

Fajtajelöltekből fajták

Magyarországon a nemesített fajtajelöltek állami minősítésére külön intézmények létesültek. A 20. század elejétől a Magyaróvári Országos Magyar Királyi Növénynemesítő Intézet látta el ezt a feladatot. Itt működött a nemesítéstudományt oktató Mezőgazdasági Akadémia is. A II. világháború után megalakult az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló (majd Fajtakísérleti) Intézet Budapesten, amely sok névváltozáson keresztül ma már Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) néven minősíti a hazai nemesítő intézmények, magán- és multinacionális cégek által bejelentett fajtajelöltjeit. A fajtaminősítés több hazai fajtakísérleti telepen, általában 3 évig, sok morfológiai bélyeg, fontos genetikai tulajdonság és beltartalmi minőség alapján történik. Mérföldkőnek számított az 1983-ban bevezetett DUS-vizsgálati rendszer, amelyet az európai országok részére a franciaországi *Angers*-ben dolgoztak ki. (A 'D' a differenciát jelenti az összes korábbi fajtához képest; az 'U' az uniformitást jelenti, vagyis a fajtajelölt populációjában a növényegyedeknek teljesen egyformának kell lenniük; az 'S' a stabilitást jelenti az egyes évjáratok között.) Csak akkor kaphat 'új fajta' állami elismerést a fajtajelölt, ha mindhárom tulajdonságcsoportnak megfelel. Ekkor kerülhet fel a fajta a Nemzeti Fajtajegyzékbe. A részletes fajtaleírással és a Fajtaminősítő Tanács által jóváhagyott fajtanévvel indulhat meg a fajtaoltalmi eljárás, a szabadalmaztatás.

Az *Angers*-béli ún. UPOV-intézmény (L'Union internationale pour la protection des obtentions végétales – Új Növényfajták Oltalmára Létesült Nemzetközi Egyezmény) és az említett DUS-rendszer több jogi szabályozást és ajánlást is tartalmaz a fajták minősítési, elismertségi folyamatához. Így például az ajánlások között szerepel, hogy a megkülönböztethető fajtanevek könnyen kiejthetők legyenek, és lehetőleg három szótagnál ne legyenek hosszabbak. Valamint lehetnek akár emberi keresztnevek vagy fantázianevek is, sőt utalhatnak az új fajta valamely fontos tulajdonságára is. A Gabonakutató Nonprofit Kft.-ben 1983 óta mi is ezeket a nevezéktani szabályokat alkalmazzuk.

Néhány közelmúltbeli és jelenlegi fajtanév története

Tekintve, hogy a Gabonakutató 20 nemesített növényfaján belül több mint 250 elismert fajtáját neveztünk el, most – kissé önző módon – néhány saját vezetésem alatt nemesített zabok és árpák jellegzetes neveit sorolom fel rövid történetükkel együtt. (A fajtanév után az állami elismerés éve szerepel.)

Első zabfajtám *Szegedi korai* (1979) nevet kapott, és a hazai fajtaszortimentben mai napig sincs ennél korábban érő tavaszi zabfajta. Következő zabfajtajelöltem a *GK-3* (1985), ez holland és magyar fajták keresztezéséből származott, és az állami elismerés után is megmaradt a GK-számmal jelzett neve. Majd keletkezett egy *GK Iringó* (1998) nevű fajtám, amely nemcsak egy szép női név, hanem a mezei iringó vagy más néven ördögszekér (gyógy)növény latin nevét (*Eryngium campestre* L.) is tartalmazza. Következő zabfajtám a *GK Zalán* (1993) Magyarország első – keresztezéses úton előállított – csupasz, pelyvamentes fajtája lett. Ennek párjaként keletkezett Európa első őszi csupasz árpája, a *GK Árpád* (1991), amely nem csupán „Árpád apánkra" emlékeztet, de a *GK Zalán*nal együtt tartalmazza az árpa- és zabfajok kezdőbetűit is. Mivel egy-egy nemesítői tenyészkert és magraktár több ezer genotípust, fajtát is tartalmaz, a könnyebb kereshetőséget és azonosítást teszik lehetővé e közismert férfinevek. (Csak mellesleg jegyzem meg, hogy többen mondták a névadáskor, hogy a Zalán név számunkra azért pejoratív, mert Vörösmarty 10 énekes hősköltemény ében Zalán bolgár fejedelmet Árpád vezérünk megfutamodásra kényszerítette, s ezért nem szerencsés e név adása. Azzal „védekeztem", hogy Zalán nemcsak „elfelé", hanem „fölfelé" is futhat, s az eltelt 3 évtized bebizonyította, hogy *GK Zalán* fajtánk vetőmagját mind a mai napig keresik a termesztők. Nem is beszélve arról, hogy a két név még a naptárban is egymás mellett van: március 30-án a Zalán, március 31-én az Árpád névnap.)

Külön története van *GK-7* tavaszi zabfajtajelöltemnek és az elismerés utáni névadásnak… Még 1987-ben kötöttünk együttműködési szerződést egy franciaországi magánnemesítő céggel (Lemaire-Deffontaines). A szerződés közös (főleg francia–magyar) keresztezéseink hasadó populációinak kölcsönös felhasználására is szólt, így egymás tenyészkertjeit is évente látogattuk. A tulajdonos és egyben főnemesítő kolléga, Lemaire úr többször is hangoztatta, hogy milyen gyönyörű e fajtajelölt növényállománya, főként a szemek megtermékenyülése után, amikor a bugák szinte úgy lobognak a szélben, mint a „papillonok". Rögtön fejembe vésődött, hogy e fajtajelölt *GK Pillangó* nevet kapjon az állami minősítéskor (1989). Örömömre szolgál, hogy ez a kiváló tulajdonságokkal rendelkező fajtánk 33. évében jár a hazai köztermesztésben, és 2004-ben Romániában is honosított fajta lett (a *GK Zalán*nal együtt). Nincs tudomásunk róla, hogy lett volna még egy zabfajta Európában, amely ilyen hosszú termesztési időt élt volna!

Néhány fajtanévről még említést tennék… *GK Rezi* (1989) őszi árpánk fő tulajdonságáról – hogy lisztharmat-rezisztens – kapta a nevét. Új őszi árpánk, a *GK Aréna* (2021) szintén az árpa kezdőbetűit tartalmazza. Több évtizedes nemesítési folyamatból származó első télálló őszi zabunk, a *GK Impala* (2005) az afrikai szavannák kecses növényevő jószágáról kapta a nevét, (de benne van vezetéknevem néhány betűje is). A '80-as évektől kezdve – francia mintá-

ra – mi is belekezdtünk fekete pelyvás zabok előállításába, mivel a lótenyésztők hosszú titkolózása után napvilágot látott, hogy a zabpelyvában lévő fekete, sötétbarna allomelaninok – mint szinergikus antioxidánsok – növelik a versenylovak izomteljesítményét, és így hamarabb érik el a győztes dobogót. Nagy-nagy kerülő úton jómagam is tudomást szereztem róla, hogy a legnagyobb nemzetközi lóversenyeken, pl. a Kentucky Derbyn és először az 1988-as Szöuli Olimpián az öttusa nyertes lovai közül négyből három a verseny előtt hetekig kapott feketezab-abrakot. Nos, kézenfekvő volt, hogy első hazai fekete pelyvás zabfajtánkat a fekete tollú kormoránról *GK Kormorán*nak (2009) nevezzem el. (Persze még kedvenc zenekarom, a Kormorán is „rátett erre egy lapáttal".) E fekete pelyvás fajtánkból a közelmúlt híres győztes versenylova, *Overdose* is kapott zababrakot! (Tudomásom szerint a Kaposvári Egyetem birtokában van egy-két leszármazottja.) Irodalomkedvelő lelkem megnyugtatására következő őszizab-fajtámat – Arany születésének 200. évében – *GK Arany*nak (2017) neveztem el. De rögtön hozzá kell tennem, hogy ennek a fajtának a két szempelyvája és szalmaszára éréskor tényleg aranysárga színű.

GK Kormorán zöld buga

Nem szaporítva tovább a szót, végül csak annyit jegyeznék meg, hogy a NÉBIH honlapján elérhető a Nemzeti Fajtajegyzék több száz fajtaneve, fajonként csoportosítva. Intézményünkben, a Gabonakutatóban tízévente adunk ki évkönyveket, amelyekben az aktuális kutatások eredményei és az újabb nemesítvények is szerepelnek. Itt jómagam – végleges nyugdíjazásomig – 50 esztendőt töltöttem el több-kevesebb sikerrel, mindezekről sokat tudnék még mesélni. Aktuális fajtajegyzékeink a Gabonakutató honlapján is megtalálhatók, és az esetleges érdeklődők figyelmébe ajánlom azt a hazai 54 szerzős háromkötetes könyvet, amelyet Gödöllőn az Agrártudományi Egyetemen (MATE) adtak ki 2022-ben: *A szántóföldi növények vetőmagtermesztése* címmel. Természetesen ez már a legújabb botanikai, biológiai, nemesítési, agronómiai és növényvédelmi ismereteket is tartalmazza 21. századi szinten. Ebben is a legkurrensebb hazai és honosított fajtákra hivatkozunk.

Befejezésül idézném a világhírű mexikói CIMMYT nemesítő központ néhai elnökének, az egyetlen Nobel-békedíjas növénynemesítőnek, *Norman Ernest Borlaug*nak az ars poeticáját: *A nemesítőt semmi más nem értékeli jobban, mint nemesítvényei, amelyek nagyobb hasznot biztosítanak felhasználóiknak*. Valóban, a nála és munkatársainál eltöltött 10 hónapos ösztöndíjas tanulmányutam (1981/82) és a legálisan hazahozott mintegy 900 génforrás mindezt igazolta. Borlaug (1914–2009) az új, ún. nappalközömbös búzafajtáival a '70-es években megszüntette az éhínséget Indiában és Pakisztánban, majd pedig a harmadik világ több országában is.

Palágyi András
biológus, Fleischmann-díjas nemesítő

Árpával érő körte, szentiváni alma és *májusi cseresznye*

A gyümölcs érési ideje a névadók szemében igen fontos tényezője egy-egy gyümölcs meghatározásának, a színre utaló elnevezések után az érési időre utalók a legrégebbiek és a legszámosabbak a magyar gyümölcsfajtanevek között. Első fennmaradt elnevezéseink közé tartozik például az alábbi két körtefajta a 13–14. századból: *telelő* (1287: *teleleu*) és *árpával érő körte* (1329/1394: *arpalyreukuruel*)[1]. A sokáig eltartható és az évben elsőként megjelenő gyümölcsök egyaránt különleges értékkel bírtak. A 16. században például I. Ferdinánd király rendszeresen kitüntette az első gyümölcsök küldőit, a magyar főasszonyok közül Nádasdyné már május legelején érett cseresznyét és zöldborsót szállíttatott az udvarba (Takáts 1917: 366–367). Ezek az előnyös tulajdonságok gyakran a nevekben is megjelentek, fontos információt közölve a gyümölcsről.

Az érés ideje többféleképpen kifejeződhet a nevekben: a beszélők viszonyíthatják a termést valamely más növény termési idejéhez, vagy egyszerűen megnevezik azt az évszakot, hónapot, névnapot, ünnepet, amikor érik a gyümölcs.

Árpával érő körte, árpával érő alma, bajorral érő dió, búzával érő körte, búzakörte, cseresznyével érő körte, cseresznyés körte, eperrel érő körte, rozzsal érő körte, zabbal érő

1 A cikkben szereplő összes adat forrása megtalálható itt: Pelczéder 2018.

körte, zabkörte és még hosszan folytatható a sor. A más növény éréséhez való viszonyítás régi elnevezési mód, mellyel az adott fajon belül általában a korán, sőt a legkorábban érő fajtákat jelölték. Főként gabonanövények, ritkábban más gyümölcsök nevei jelennek meg ezekben az elnevezésekben. A névcsoport legrégebbi tagja az *árpával érő (körte),* mely a középkori oklevelektől kezdve folyamatosan adatolható, de már ókori latin szerzők műveiben is feltűnt, így feltételezhető, hogy az elnevezés létrejöttében a tükörfordításnak vagy más nyelv közvetítésének lehetett szerepe, ugyanis a környező nyelvekben is vannak ilyen motivációjú és szerkezetű nevek (Surányi 1988: 11–12). A név elterjedtségét mutatja, hogy számos változata létrejött szerte a magyar nyelvterületen: *árpánérő körte, árpán érő, árpaérési körte, árpaérő körte, árpára érő körte.* Kronológiai tényezők alapján valószínűsíthető, hogy az *árpával érő körte* név hatással lehetett más elnevezések létrejöttére olyan módon, hogy az *árpá*-t egyszerűen más növény nevével helyettesítették (l. a fenti példákat). A népnyelvben nagy népszerűségre tettek szert ezek a típusú fajtaelnevezések, a tudományos nevezéktanban azonban ez a szemantikai tartalom az *árpával érő körte* kivételével nem jellemző (sokkal inkább az évszakkal vagy a hónappal utalnak az érésre). Korai alma- és körtefajták megnevezése valamely gabonanövény nevével a tájnyelvben jól magyarázható azzal – írja Andrásfalvy Bertalan –, hogy a népnek fontos tápláléka volt a gyümölcs, és az aratás tikkasztó idején hűsítőnek víz helyett is fogyasztották (2001: 523). Érdemes a példákat kiegészíteni az *aratási alma, kenyéralma, péterpáli alma* nevekkel, melyekben szintén ez a névadási motiváció jelenik meg.

Árpával érő körte
(Kép: akertemkerteszet.hu)

Vannak olyan nevek, melyekben az fejeződik ki, hogy az adott gyümölcsfajta korábban érik a társainál. A 16–18. században a korai érést a jelzői szerepű *érő* igenévhez kapcsolódó *elein, eleve, elő, első* szavak fejezték ki: *elein érő szilva, eleve érő alma, elővel érő körte, első érő alma, előérő körte.* Később a korai érésű fajtákra a *korai* jelzőt és a *korán érő* szószerkezetet használták: pl. *korai cseresznye, korán érő cseresznye.*

Az évszakok nevei közül a *nyár* és a *tél* fordulnak elő gyakrabban, az *ősz* valamivel ritkábban. Ezek a típusú nevek nem feltétlenül egy fajtát neveznek meg, hanem többféle alma- vagy körtefajta összefoglaló nevei, Lippay János például a *telelő almá*-k közé sorolta a következő fajtákat: *paszományalma, Boldogasszony almája, muskotályalma, Párizs-alma, szegletes alma, zöld muskotály* és *bonaburuttya* (1667: 143). A *téli* (vagy *telelő*) és a *nyári* jelzőkkel főként alma- és körtefajtákat jelölnek meg: a nyáriak korai érésűek, míg a télieket ősszel szedik le a fáról, és egész télen át eltartanak, némelyik télen, állásában érik be. A *téli pergement* például „ſokáig el-tart à fáján, és ha le ſzedik-is, el-áll karácſon-után-is" (Lippay 1667: 152). Az *őszi* jelzőre a legismertebb példa az *őszibarack*-é. Ezt a gyümölcsöt sokáig egyszerűen *barack*-nak nevezték, azonban amikor a 16. században elterjedtek a sárga- avagy kajszibarackok, szükségessé vált egyértelműen megkülönböztetni ezeket egymástól. Az *őszi* jelző – a korábban érő sárgabarackokkal szembeállítva – az érési időre utal, amihez azt is érdemes tudni, hogy bár ma már az őszibarackok között is vannak korai fajták, de ezeket csak a 19. század végén kezdték el kikísérletezni.

A gyümölcs tartósságára, elállóságára a 16–17. századi nevek tanúsága szerint a *telelő* mellett az *álló* melléknévi igenév is utalhatott: *sokáig álló alma, álló* avagy *telelő dinynye, álló körte.*

A hónapnevek viszonylag későn, a 19. században jelentek meg az elnevezésekben, és elsősorban a tudományos nyelvre jellemző a használatuk (pl. *májusi tarkacseresznye, májusi korai*), kivételként említhető a szaknyelvi előzményekkel bíró *májusi cseresznye,* mely általánosan elterjedt és közismert.

Az érési időnek szent vagy ünnep nevével való kifejeződésére a 17. századtól vannak példák. A *Szent Bertalan körtéje,* a *Boldogasszony almája* és a *Szent Lőrinc-körte* augusztusban, a névben említett szent ünnepe idején érő gyümölcsök. A *pünkösdi körte* és a *Szent Iván-alma* koranyári fajták. A *szentiványi almá*-hoz népszokás is kötődött: „Azok, akiknek gyermeke kiskorában elhunyt, nem ettek almát Szent Iván-napig. Rájuk emlékezve, mintegy etetve őket a szentiváni tűznél, a tűzön keresztül szórták szét ezt az almát az ott várakozó kisgyermekek közé" (Andrásfalvy 2001: 523). A Posoni kertben szereplő, tartósként jellemzett *szentbenedeki alma* név előtagja viszont nem az érési időre, hanem az alma elállóságának idejére utal (Benedek-nap ugyanis márciusban van). A ribizlit a 18. századig, azaz a bajor-osztrák eredetű *ribizli* szó elterjedéséig sokféleképpen nevezték, többek között *Szent János szőlőcskéjé*-nek is. Ez a név szintén az érési időt jelölte meg a német *Johannisbeere* 'ribizli' szóhoz hasonlóan, és feltehetőleg tükörfordítás eredménye, amire már Lippay János is felfigyelt a maga korában: „Tengeri ſzőlőnek-is híják: némellyek, *Sz. Iános ſzőlőcskéjé*nek, vévén ezt à nevet à Németektűl" (Lippay 1667: 223).

Felettébb változatos lehetőségek kínálkoznak tehát az érési időnek a névben való kifejezésére a felhasznált lexémákat és a névkeletkezési módokat tekintve egyaránt, a belső szóalkotásmódokkal való keletkezés mellett például idegen nyelvi minták is szerepet játszottak a nevek létrejöttében. A példákon keresztül az is jól látható, hogy idő-

ben és nyelvváltozatonként különbségek figyelhetők meg az előnyben részesített névszerkezeti típusok és szemantikai tartalmak között.

Irodalom

Andrásfalvy Bertalan 2001. Gyümölcskultúra. In: Paládi-Kovács Attila főszerk., Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 493–527.

Lippay János 1667. Posoni kert. 3. kötet. Bécs. Hasonmás kiadás: Közzéteszi: Somos András, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Pelczéder Katalin 2018. Gyümölcsnevek szótára. 450 Kárpát-medencei gyümölcs nevének története és eredete. Az Ékesszólás Kiskönyvtára 53. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Surányi Dezső 1988. Régi magyar ellenálló gyümölcsfajták. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

Takáts Sándor 1917. Rajzok a török világból. 3. kötet. Budapest, MTA.

Pelczéder Katalin
nyelvész, Pannon Egyetem

Szép magyar vers

Kovács András Ferenc

KÓBORLÁSOK CHLOÉVAL

Délután alszom.
Dideregve ébredek –
hideg, ernyedt fény remeg.
Azt mondom: „Ősz jön.”
De ismeretlen évszak,
más végtelen vacogtat.

Fölkelek, fázom,
kimegyünk Chloéval – kint,
a Postarét melegebb,
ragyog még! Föl-le
sétálunk s rohanunk a
fák közt – férfi, kutyával.

Még fogócskáznánk,
de homály szivárog át
a lomb résén, s rezeg át
a lelken… Minden
ág reszket – hazatérni
kéne… Nézem a fákat.

(Kötetben:
Sötét tus, néma tinta,
Bp., Magvető, 2009.)

Szűkszavú vers, tömör közlésmód. A leglényegesebbek kimondására szorítkozó mondatok, foltszerű megállapítások a tényrögzítés közönyével, látszólag nem túl bonyolult hangulati elemeket egyesítő, átélhető tartalommal. Mindezek mellett több furcsaságot is észlelhetünk mindjárt az elején. A cím alapján (*Kóborlások Chloéval*) okkal hihetnénk, hogy mitológiai, de legalábbis antikizáló „rájátszásra” épül a vers. A Chloé női név (más átírásban Khloé) régi ismerősünk Longosz: *Daphnisz és Khloé* című, Leszbosz szigetén játszódó regényéből, amely az első szerelem halhatatlan megörökítése mind a mai napig. Talán a bájos történet is hozzájárult, hogy Khloé a bukolikus költészetben a mesés Árkádia tájain gyakran felbukkanó, divatos név lett a hellenizmus és a rokokó korában. Ám a górcső alá vett alkotás második szakaszában kiderül, hogy olvasmányélményekre utaló allúzió helyett a beszélő könnyedén lebontja, dekonstruálja, köznapivá teszi a már-már magasztos kultúrtörténeti vonatkozást. Chloé ugyanis a versben a kutya neve, a vers beszélője vele futkározik, sétál, kóborol a Postaréten. Nyelvi szempontból már a címben posztmodern játékosság érvényesül: írásképe szerint a *Kóborlások Chloéval* nem lenne alliteráció, hangzásában viszont mindenképpen az.

Első olvasásra is egyértelműen érzékelhető az antik ritmika hatása a versformában. A háromszor hat soros költeményre – némi egyénítéssel – tökéletesen illik a szapphói strófa felépítése. A hagyomány szerint (például Berzsenyi költészetében) a szapphói verselés három, tizenegy szótagú sorból és a negyedik sort képező – daktilusból és spondeusból álló –, külön ütemegységből áll. Más értelmezésben nem négy, hanem csak három részre tördelt, két tizenegyes és egy tizenhatos szótagszámú sor kapcsolatáról van szó. Mindkét esetben a versszakok szótagszáma összesen 38. A klasszikus előzmény továbbvitele mellett Kovács András Ferenc költői szabadsággal újabb változatot hozott létre. Hat rövid sorra darabolja a szöveget, s a szótagokat sorpárokként számolva két 12 szótagú sor és egy 14 szótagú sor eredményezi az összesen ugyancsak 38 szótagos strófát. Szép példájaként az időmértékes metrumok őrző-módosító felhasználásának napjaink fanyar és zilált lírájában.

A rövid sorok következtében kialakuló, több éles áthajlás ziháló lélegzésű, felzaklatott, egyre idegesebb beszéd hatását kelti a második szakaszban („Föl-le // sétálunk”; „rohanunk a // fák közt”) – s mindez addig fokozódik, hogy az utolsó hat sorban már négy enjambement szaggatja és teszi akadozó, súlyos zökkenésekkel nehezített vallomássá a megszólalást.

A délutáni álmából ébredő férfi fázik, de nem csupán a közelgő ősz hűvössége miatt didereg, hanem „ismeretlen évszak, // más végtelen” hidege miatt is reszket. Kívül-belül fagyos érzet környékezi. Kilépve a szabadba, a Postarét langyos levegője és a kutyafuttatás enyhíti a test és a lélek vacogását, de a lombok reszkető elkomorulása miatt egy idő után baljós sejtelem fogja el, szeretne hazatérni már. (Ezen a ponton óhatatlanul felrémlik Ady „halk lombok alatt” suhanó üzenete, amikor az Ősz súg valamit „Tréfás falevelek” kíséretében, amelyből a lírai én számára végül csak a „Nyögő lombok” magánya marad a *Párisban járt az Ősz*-ben.)

A hőérzet alakulása szinte önmagába visszatérő alakzatot ír le, csakhogy mégsem ugyanarra a szintre tér viszsza. A megszólalót a kezdeti zord hideg után kellemesen felmelegedett, majd lassan hűlő, enyhébben borzongató levegő veszi körül. A hideg-meleg kinti váltakozásával

párhuzamban áll a belső világ ingadozása, amely végül a lélekállapot erősödéséhez, kiegyensúlyozottságához vezet. Ha első lépésként A-ból B lesz, a vers végére B-ből lesz A (ha nem is pontosan olyan, mint az eredeti A). Ez a kereszteződés az ismétlésen és megfordításon alapuló *chiazmus* (kiazmus) alakzata – más néven szópárok felcserélésével és ellentétével megvalósuló *kommutáció* –, amely egy tőről fakad a szóelemek helycseréjét érvényesítő *antimetabolé* és a szavak tükörszerű ismétlődését használó *epanodosz* gondolatalakzatával.

Kovács András Ferenc versének életszeretete („Még fogócskáznánk”) és barátkozása a végesség gondolatával nem paradox jelenség. A világ örömeinek élvezete és a megnyugvás szándéka között („hazatérni // kéne”) nincs kibékíthetetlen ellentét. A vers utolsó mozzanata („Nézem a fákat.”) nem tragikus, sokkal inkább elfogadó, a természet rendjébe belenyugvó, elégikus hozzáállás bizonyítéka, sokkal inkább Kosztolányi *Őszi reggeli*-jére emlékeztet, ahol szintén a „Jobb volna élni” sóhaja után következő halálra-érettség belátása hangzik fel: „Ámde túl a fák már // aranykezükkel intenek nekem”. A teljesség igénye nélkül említett két szövegkapcsolódás (Ady és Kosztolányi sorainak felidézése), pontosabban a különböző korokból, különböző szerzőktől származó szövegek „önkényes” összekapcsolása jó alkalom lehet a posztmodern irodalmat és irodalomelméletet jellemző *intertextualitás* eljárásának felmutatására. A *Kóborlások Chloéval* beszélője csak „nézi” a fákat, de ebben a nézésben csodálat és félelem vegyül, megértés és hódolat, alázat és bölcsesség. Felkészülés a végső nyugalomra.

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

Pomozi Péter: Kárpáti szőttes című kötetének bemutatója

Kárpáti szőttes a címe Pomozi Péter nyelvész új könyvének, amelyben a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának igazgatója az utóbbi években írt nyelvi és nyelvpolitikai írásaiból ad válogatást. Az Anyanyelvápolók Szövetsége, a kötet kiadója, a bemutatót a Józsa Judit Galériában 2023. május 9-én összekötötte Pomozi Péter születésnapi köszöntésével és az általa szerkesztett Magyar nyelvű otthon című sorozat 5., Kárpátaljáról szóló számának megjelentetésével. Pomozi Péter tanár urat, szerkesztőbizottságunk tagját születésnapja alkalmából szívből köszöntjük!

Cservenka Judit tudósítását, valamint Zékány Krisztina beszámolóját a kárpátaljai bemutatóról honlapunkon olvashatják.

Szvorák Katalin Kossuth-díjas népdalénekes, Pomozi Péter nyelvész, Juhász Judit elnök, Pusztay János nyelvész és Józsa Judit galériavezető

Árny, *árnyék* (és árnyalatnyi különbségük)

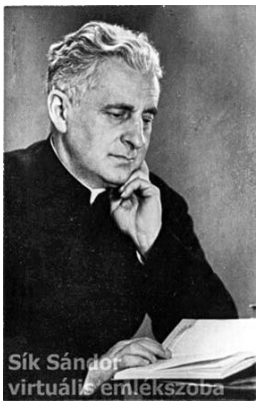

A neves piarista költő és irodalmár, Sík Sándor halálának (1963. szeptember 28.) hatvanadik évfordulója közeledvén, ismét kézbe vettem olyan munkákat, amelyek immár visszapillantások, emlékállítások vele kapcsolatban. Egykori „szegedi fiatal" tanítványa, a néprajztudós Ortutay Gyula egyik könyvében találtam is ilyen írásokat. (Maga a szerzői előszó megerősíti: „… emlékezések teszik a kötet nagyobbik felét".) Jelzett témánknál maradva most csupán e gyűjtemény címe érdekel bennünket, és indítja is el egyben eszmefuttatásunkat: Fényes, tiszta árnyak.

Máris nyúlhatok (képletesen) egy másik könyvért, amelyben Tersánszky Józsi Jenő visszaemlékezései olvashatók a már elhunyt pályatársairól. Ennek címadásában ugyancsak ott szerepel a föntebbi kötetcím kulcsszava: Nagy árnyakról bizalmasan. Felötlik továbbá bennem, hogy ez a kulcsszó, vagyis az *árny* még máshonnét is ismerős számomra, piarista rendtag számára: nos, Móra Ferenc 1920-ban e címmel olvasott föl a Dugonics Társaság titkáraként, épp amikor kétszáz éves lett a szegedi kegyesrendi iskola: Kedves öreg árnyak. Az író mindjárt a legelején megjegyezte: „az emlékezés halk csengettyűjét" választotta.

Ízlelgetem e szót: *árny*. Próbálom összevetni az *árnyék*kal. Faggatom a különféle szótárakat, s megtudom újólag: ez, a hosszabbik, tehát az *árnyék* már jó pár századdal előbb megvolt a nyelvünkben, sőt talán van is némi köze az *ernyő* szóhoz. Gondoljunk csak a napra (égitestre), s rögtön meg is értjük.

Az *árny* ellenben Kazinczy Ferenc alkotása. A jeles nyelvújító egyszerű elvonással hozta létre. Tehát viszonylag fiatal szó. És milyen érdekes: szólásokban, közmondásokban szinte száz százalék, hogy nem ez, hanem a hosszabbik, az *árnyék* van jelen: *Önmaga árnyéka lett; Előre veti az árnyékát; Aki árnyékon kapkod, a koncot elejti*; és így tovább…

Fejből illik ismernie a diáknak Kölcsey Huszt című disztichonját. Ezen epigrammának egyik sorában ott áll ez az új, de ekkorra már harmincesztendős szavunk: „Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?". És bizonyára már akkor érezhető volt az a tán nem is csekély stiláris különbség, ami miatt a költő éppen ezt a szót választotta, nem pedig az *árnyék*ot. (Igaz, nem is mellesleg: ezt igényelte/követelte a ritmika.)

Napjainkra végképp kialakult az, amit a szótárak is jeleznek: a köznyelvibb *árnyék*kal szemben az *árny* választékosabb. Joggal egybehangzó tehát ez a szavunk mindhárom idézett – és tudatosan emelkedettebb hangvételű – visszaemlékezés-címben: Fényes, tiszta árnyak; Nagy árnyakról bizalmasan; Kedves öreg árnyak.

Még annyit: szintén a nyelvújítás termelt ki egy-két képzőtoldalékolást is, mindenképp ilyen az *árnyal* és az *árnyalat*. És persze az is, amit egy 19. századi műdalunk kulcsszavaként hatvanöt-hetven éve mi is szívesen ejtettünk ki harsány énekszóval általános iskolánk kerti és/vagy tornaünnepségén: „Árnyas erdőben szeretnék élni nyáron át, / Mert nékem az árnyas erdő vidám kedvet ád…"

Holczer József
piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

A Beszélni nehéz! körök 36. találkozója

2023. július 3. és 8. között 36. alkalommal tartották meg a Beszélni nehéz! körvezetők szakmai továbbképző táborát a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskolán Marton Zsolt váci püspök fővédnökségével. A résztvevők igényes szakmai előadásokon bővíthették ismereteiket, pedagógiai és anyanyelvi készségeiket. A tábor szakmai vezetője Kerekes Barnabás Kazinczy-díjas magyartanár, az Anyanyelvápolók Szövetségének alelnöke volt, akivel lehetőség nyílt nemcsak szakmai kérdésekről, hanem mozgalmunk napi aktualitásairól is bővebben tanácskozni a hét során. Az előadók között üdvözölhettük szövetségünk elnökét, Juhász Juditot, és másik alelnökét, Nyiri Pétert. *Reiser György Lukács tudósítása és további felvételei honlapunkon találhatók.*

Körvezetők Vácott

Bemondó a médiában

***Tempora mutantur* sorozatunk 20., egyben záró adása mintegy összegzésként a média változásairól szólt. Meghívottunk a kiváló szakértő, *Korbuly Péter,* Kazinczy-díjas rádió- és tévébemondó, műsorvezető, színész és beszédtanár volt. Beszélgetésünk színhelye, az Uránia Nemzeti Filmszínház kétszeresen is kapcsolódik pályájához. Ebben az épületben működött a Színház- és Filmművészeti Főiskola, amelyben színészi diplomáját szerezte, később pedig a néhány saroknyira található Magyar Rádió bemondójaként tett szert országos ismertségre.**

Színészi pályájáról keveset tudunk.

Diplomaosztás után nyolc évig dolgoztam Kecskeméten és Győrben, de nem voltam elégedett magammal. Nem tudom, hogy a közönség mit szólt hozzám, én magamnak nem váltam be. Volt még három évem a Madách Színházban, de közben már hívtak a rádióhoz.

Nagyon meghatározza az ember pályáját, hogy kik a mesterek, akik átadják tudásukat. Korbuly Péter olyan alapokat kaphatott, amelyekre nemcsak saját hivatásában, de később a kezdő bemondók, műsorvezetők tanáraként is építhetett.

A Színművészeti (akkor még) Főiskola hangképző és beszédtechnika-tanára Fischer Sándor volt. Később csatlakozott hozzá Montágh Imre; egyikük jobb volt, mint a másik! Rajtuk kívül voltak korrepetitoraink, akik a Fischer tanár úr által „jó helyre tett" hangunkat megpróbálták éneklésre használni, mert akkor még nem volt külön operett- vagy musicalszak. És volt a művészi beszéd tantárgy, mert nem elég, ha technikailag pontosan elmondom a *Kései siratót* vagy bármelyik gyönyörűséges verset, hanem fontos az is, hogyan tudom megtölteni, hogyan adom át a nézőknek, hallgatóknak. Ugyanez a célunk ma is a rádiós, televíziós képzésben. Beszédtechnikát, logopédiát nem tudok tanítani, mivel nem mesterségem. Szakmánk „művészi beszéd" részével foglalkozom. Természetesen a híreket nem művészi módon kell tolmácsolni a hallgatónak, hanem érthetően, pontosan; úgy, hogy abból a hallgató a lehető legtöbb információt elnyerje.

Elsőként a sorban: Korbuly Péter a Kazinczy-díj átadóünnepségén 2016-ban (az ASZ felvétele)

Milyen nyelvi és műveltségi követelményeket vártak el azoktól, akik a Magyar Rádióhoz vagy a Magyar Televízióhoz kerültek?

Én a rádióban kezdtem a médiabeli munkáimat. Alapvető követelmény az elfogadható, lehetőleg kellemes hang. A megszólalónak ne legyen beszédhibája. Nemcsak azért, mert csúnya, hanem azért is, mert a pöszeség, selypítés, raccsolás eltereli a hallgató figyelmét. Nyelvtanilag legyen helyes az, amit mond! Nemcsak arról van szó, hogy mit hangsúlyozzon, hanem feleljen meg a magyar nyelv szabályainak. Ne énekeljen! Manapság nemcsak a mondatvégek fölkapása divat, hanem a „lebegtetés" is, vagyis az, hogy a mondat vége nem zárul. A magyar beszéd ereszkedő hanglejtésű, ezt érzékeltetni kell. Vesszőnél pedig nem fölkanyarintani, hanem szünetet hagyni, mintha vége lenne annak a gondolatnak, résznek; hiszen ilyenkor vége is van. A közmédiában beszélőknek nyugodt hangnemben, hitelesen kell beszélniük.

A színészi tehetségét is igénybe vették?

Igen, hasznosult az is. Amikor a rádióhoz kerültem 1976-ban, a bemondóknak még sokféle feladatuk volt. Három adó létezett: a Kossuth, a Petőfi és akkor még nem Bartók, hanem úgy hívták: „harmadik műsor". Ezenkívül a Szülőföldünk. Az úgynevezett adószolgálatot el kellett látni: közölni mindig pontosan, hogy hány óra van, fölkonferálni a következő műsort, visszakonferálni, elindítani a következőt, közben óránként híreket olvasni, és voltak felvételek is. Reggelente elkészítettük az egész aznapi rádió- és televízióműsor ismertetését: beültünk a 11-es stúdióba, és mondtuk, mondtuk, mondtuk. Volt múzeumi híradó, budapesti és vidéki színházak programismertetője, a jó ég tudja, mi minden. Körmendi Laci bácsi, Bán György, Egressy Pista, Dömök Gabi, Bőzsöny Feri, és a „lányok": Erőss Anna, Debrenti Piri, Erdei Klári, Vadász Ági… Bármit eléjük tettek, ők úgy olvasták fel, ahogy kell.

Nem okozott problémát a hírekben a sok külföldi név? Tudni kellett az idegen nyelvek fonetikáját: hogy melyik ejti az sch-t s-nek, és melyik szk-nak, és hasonlók.

Egyrészt tudni kellett az általános műveltséghez tartozó neveket, elnevezéseket, másrészt ott voltak a segédkönyvek, hátul a szabályokkal, hogy az európai portugál így

ejti ezt a nevet, a brazíliai portugál úgy, az európai siseg a végén, a brazil sziszeg. Volt egy faliújságunk az aktuális nevek ejtésével, mert napról napra új nevek jelentek meg – nemcsak a politikai hírekben, de a művészi életben is. És ahogy nyíltak a határok fizikai és elvont értelemben is, úgy szaporodtak az ismeretlen hangzású és eredetű nevek. Ki tudta például, hogy egy orosz nevű, Kanadában élő előadóművész nevét vagy az Egyesült Államokban kiadott lemez szerb előadójának nevét hogyan kell kiejteni? Mindennek utána kellett járni. Hasznos volt összeírni, hogy az idegen neveket hogyan kell mondani.

Hova tűnt ez az igényesség?

Én is ezen töröm a fejem. Miután rengeteg rádió- és televízióadó működik ma már – nevezzük adónak, nem találok rá jobb szót –, ahányan vannak, annyiféleképpen mondanak neveket. De ez legyen a legkisebb baj. Az a fajta igényesség, ami a régiekben megvolt, valahogy kezdett kiveszni. Régen a mi főnökeink meghallották, ha valaki rosszul mondott valamit. A rádió alelnöke letelefonált a Bartók adóra, hogy ezt és ezt a nevet rosszul mondták, vagy rossz hangsúlyt tettek a mondat bizonyos részére, mert nem ez a lényeg benne, hanem amaz. Sajnos mindig igaza volt. Ezt az igényességet én kiveszőben vélem látni, hogy finoman fejezzem ki magam.

Ezzel az igényességgel indult a rádió. Ha már régi bemondókat említett, akkor a még régebbieket: a két elsőt nevezzük meg!

Scherz Ede és Filotás Lili.

Ma már alig van bemondó, csak hírolvasó.

Azért jöttem el a rádiótól, mert egy munkaértekezleten az akkori alelnök szavaiból kihallani véltem, hogy erre a mesterségre nincs szükség. A bemondómesterség gyakorlatilag megszűnt. Az a szemlélet érvényesült, hogy a hírszerkesztő maga olvassa fel a hírt. Ezzel nekem nincs bajom, ha jól megcsinálja. De ha nem tudja jól átadni azt, amit ő maga írt, akkor az levon az értékéből.

Azt tapasztaljuk az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségébe érkező levelekből, hogy a hallgatók és a nézők körében – ha úgy tetszik: fogyasztói oldalon – nem csökken az igényesség, és bátran fogalmaznak meg kritikát, ha nem olyan minőségűek a megszólalások, mint amilyet várnának. Minden bizonnyal ezért hozták létre a Montágh Testületet.

Igen, ennek a testületnek az a feladata, ami régen a Magyar Rádióban az úgynevezett Mikrofon Bizottságé volt: őrizni a nyelvi értékeket, a megszólalás módját, kibővítve azzal, miként jelenik meg televízióban az illető. Tehát a *hogyan*ra kell odafigyelni.

A *hogyan*-ba tartozik a beszéd felgyorsulása is. Az idősebb nemzedék már gyakran nem tudja követni a sebességet. Van egyáltalán mércéje, hány szótagot kell egy perc vagy egy időegység alatt gyorsan úgy kimondani, hogy az még érthető legyen?

Régen a rádióban tizenegy sor szerepelt azon a papíron, amelyről olvastuk a híreket. Tizenegy sor felelt meg egy percnek. Az jól követhető tempó volt. A világon mindenütt fölgyorsult a beszéd. De nem mindegy, hogyan. Én rendszeres nézője vagyok a Rai televíziónak. Ők nem 11, hanem 35 sornyit mondanak el egy perc alatt úgy, hogy tökéletesen lehet érteni. De ha valaki úgy artikulál, hogy elnyel, összemos szavakat, hangzókat, akkor az nem lesz érthető. Annak idején az egyik szerkesztő okoskodott, hogy sokkal gyorsabban kéne olvasni, és eldarálta a bemondó szövegét. Közben háromszor-négyszer meg kellett állni, és újravenni. Erre Bőzsöny Feri, aki nem a gyors beszéderől volt híres, megszólalt: „Ide figyelj, én elmondom neked ezt ugyanannyi idő alatt, mint te, csak nekem sikerül". Igen, jó légzéstechnikával el lehet mondani sokkal gyorsabban úgy, hogy az ember nem azt veszi észre, hogy a beszélő hadar, hanem azt, hogy ez jó tempójú beszéd, és le lehet lassítani úgy is, hogy nem vontatottan beszélek, hanem úgy tagolom, hogy szétoszoljon a szöveg. Ezek technikai dolgok.

Ha szabad hozzátennem: a nyelvünk folyamatosan változik. Sokan szóvá teszik az idegen szavak áradatát. De ha az ember a kezébe vesz egy Jókai-regényt, amely tele van latin és német kifejezésekkel, észreveszi: ezek a szavak szinte mind eltűntek. Most angolszász szavak jönnek be – majd azok is eltűnnek. De Jókaitól ki ismeri már azt a szót, hogy *arszlán* vagy *delnő*? Sőt sokkal közelebbi szavakat sem! Múltkor mondtam valakinek, hogy *dunyha*. Nem tudta, mi az. A *paplan*t még ismeri. Szavak jönnek, szavak tűnnek el. A nyelvészeknek kell vigyázniuk arra, hogy ne legyenek túl megengedők, de ne is hozzanak elfogadhatatlan szabályokat.

Azért mondjuk ki, hogy a közmédiának az is feladata, hogy mintát adjon, iránytű legyen!

Pontosan. Egykoron minket – tehát a Magyar Rádió bemondóit – neveztek etalonnak. Természetesen nem kell folyton ennyire tisztán, hibátlanul beszélni. De törekedni kell arra magánemberként is, hogy lehessen érteni, amit az ember mond.

Cservenka Judit,
Blankó Miklós
az Édes Anyanyelvünk szerkesztői

Hogyan zöngések a mássalhangzók?

Tudjuk, hogy vannak olyan zöngés mássalhangzók, amelyeknek van zöngétlen párjuk, és olyanok is, amelyeknek nincs. A zöngésség azonban számos kérdést vet fel, ha fonetikai vagy fonológiai szempontból elemezzük. A cikkben azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a zöngés mássalhangzók némelyike néha nem is teljesen zöngés.

Ahhoz, hogy ezt a jelenséget megértsük, először el kell választanunk a fonológiai és a fonetikai zöngésséget. A fonológiai zöngésség a nyelvben betöltött szereppel függ összsze. A magyar nyelvben beszélhetünk zöngétlen és zöngés párokról. Ezek a réshangok *(sz – z, s – zs, f – v),* a felpattanó zárhangok *(p – b, t – d, ty – gy, k – g)* és a zárrés-hangok *(c – dz, cs – dzs).* A réshangok között a *h*-nak nincsen zöngés párja. Ezek mellett vannak olyan zöngés mássalhangzók, amelyeknek nincsen zöngétlen párjuk (orrhangok: *m, n, ny,* közelítőhangok: *j, l* és a pergőhang: *r).*

A fonetikai zöngésség a hangajkak (= hangszalagok) rezgése, egy fizikailag jellemezhető jelenség. A hangajkak a gégében találhatók. Az 1. ábra bal képe szemlélteti a gége és a további beszédképző szervek elhelyezkedését a testünkben. Az 1. ábra jobb oldali képén pedig a hangajkak sematikus ábrázolását láthatjuk felülnézetből. A hangszalagok közötti rést hangrésnek (glottisznak) hívjuk.

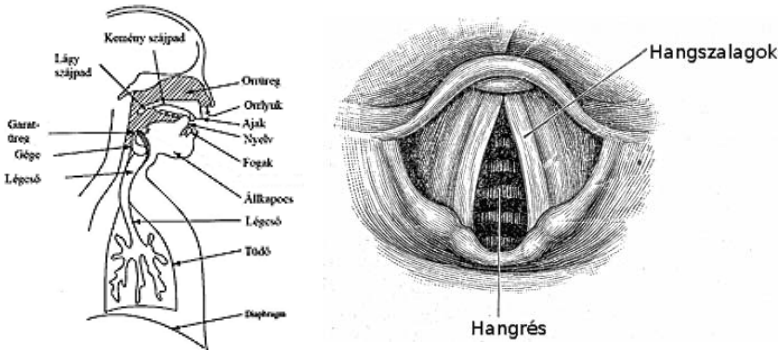

1. ábra: A beszédképző szervek az emberi testben (bal, forrás: Kinnunen 2004: 58.) és a nyitott hangszalagok felülnézeti képe (jobb, forrás: https://www.nyest.hu/hirek/lehet-beszelni-hangszalagok-nelkul)

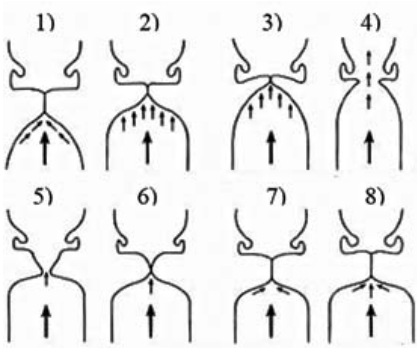

2. ábra: A zöngeképzés folyamata (forrás: Kinnunen 2004: 85.)

A 2. ábrán a hangszalagokat hosszanti keresztmetszetben láthatjuk. Az 1)-es alképen zárva vannak, a nyíl pedig a tüdőből kiáramló levegőt jelöli. Beszédünk során a legtöbb esetben a tüdőből kiáramló levegővel adunk hangot. A hangajkakat összezárjuk, a levegő felgyűlik alattuk, majd egy megfelelő nyomást elérve felnyitja a hangszalagokat (2)–4)-es alképek). Ekkor a levegő távozik, a hangrés ismét bezárul (5)-ös és 6)-os alkép). A hangrés záródását a legelfogadottabb elmélet szerint a távozó levegő nyomáscsökkenése okozza: a hangajkak mint akadályok között a levegő áramlása felgyorsul, ami miatt csökken a nyomás, és összehúzza a hangajkakat (ún. Bernoulli-törvény). Miután a hangrés bezárult, a folyamat periodikusan (szabályos időközönként) ismétlődhet, hiszen a tüdőből továbbra is áramlik a levegő, és felgyűlik a hangajkak alatt (7)-es és 8)-as alkép).

A zöngétlen mássalhangzók ejtésekor a hangajkak résnyire, úgynevezett fúvóállásba nyílnak. A *h* hang esetében pedig egy szűkebb, ún. h-állásba. Így a hangrésen keresztül a levegő a hangajkak megrezegtetése nélkül távozik, a h-állás esetében súrlódva halad át.

A magánhangzók esetében a nyelv és az ajkak beállítása úgy módosítja a zöngét, mint a hangszer teste a lejátszott hangot. Ugyanazt az A' hangot hallva felismerjük, milyen hangszer szólalt meg. A zönge is hasonló, de a toldalékcső (a garatüreg, az orrüreg, szájüreg) beállításából felismerjük, hogy *á, i* vagy *é* hangot hallunk. Hasonlóan működnek azok a mássalhangzók, amelyeknek nincs zöngétlen párjuk a magyarban. A közelítőhangok és a pergőhang ejtésekor a szájüregben szűkületet képzünk, de nem hozunk létre olyan akadályt, amely megakadályozná vagy megnehezítené a levegő továbbáramlását. Bár a szájüregben zárat képzünk az orrhangzók ejtésekor, de a nyelvcsapot nem zárjuk a garathoz, így az orrüregen át ugyancsak viszonylag akadálymentesen távozhat a levegő. Az ilyen képzésű mássalhangzókat, valamint a magánhangzókat zengő- vagy zöngehangoknak (szonoránsoknak) hívjuk.

Azok a magyar mássalhangzók, amelyek zöngétlenek, vagy van zöngétlen párjuk, erőteljesebb akadállyal képződnek. A réshangok esetében az akadály keresztmetszete olyan kicsi, hogy azon a levegő már csak súrlódva távozhat. Például a *z* és a *sz* esetében a nyelvhegyet olyan közel emeljük a fogmederhez, hogy a létrejövő kis rés a levegő szabad áramlását akadályozza, a levegő a fogakhoz csapódik, súrlódás keletkezik. Ezért hallunk zörejességet ezek ejtésekor, szemben az *n*, vagy az *l* ejtésével, amikor is az orrüregen *(n)* vagy a nyelv két oldalánál létrejövő tágabb szűkületen *(l)* távozhat a levegő súrlódás nélkül.

A felpattanó zárhangok (pl. *d, t)* és a zárrés-hangok esetében (pl. *dz, c)* teljes zárat hozunk létre, így a levegő nem tud távozni. A zár felnyílása ezeknél is kis keresztmetszetet hoz létre, ekkor megindul a levegő távozása, ugyancsak súrlódással.

A súrlódás, a zörejes hangzás miatt a zár-, rés- és zárréshangokat zörejhangnak (obstruensnek) hívjuk. A zöngésségi párokra nagyjából ugyanaz a zörejes elem jellemző, mivel ugyanott (közel) ugyanolyan módon képezzük őket (pl. *z* : *sz),* de a zöngések képzése során zönge is megjelenik.

Végiggondolva a zöngés mássalhangzók képzését, azt várhatnánk, hogy a zöngés hangzók ejtése alatt a hangajkak végig rezegnek. A zöngéhez zárt hangajkakat a tüdőből kiáramló levegő egy megfelelő szintű nyomás eléréskor nyitja fel. A zörejhangok ejtésekor azonban a levegő olyan akadályba ütközik a szájüregben, amelyen csak részben vagy átmenetileg egyáltalán nem jut ki. Emiatt az akadály és a hangajkak között feltorlódik a levegő, így megemelkedik a nyomás a hangajkak felett is. A hangajkak feletti nyomásnövekedés ellene hat az azok alatti nyomást felnyitó hatásának. A hangajkak feletti nyomás miatt a glottiszon kiáramló levegő nyomása is megnövekszik, hiszen lassabban tud kiáramlani az ellentétes erő miatt. Ez a hangrés záródását nehezíti. Eleinte egyre lassabb lesz a hangajkak nyitódása-záródása. Majd ha a tüdőből érkező levegő nyomása már nem tud megfelelően magasabb lenni a hangajkak felettinél, illetve a hangrésen belüli nyomás már nem tud úgy lecsökkenni, hogy az összerántsa a hangszalagokat, akkor a zöngeképzés lehetetlenné válik.

A zöngés zörejhangok így egy-egy esetben nem teljes időtartamukban tartalmaznak fonetikai értelemben vett zöngét, azaz hangszalagrezgést. A fonológiai zöngésség tehát fonetikailag változatosan jelenhet meg.

Amikor a mássalhangzót képző akadályt eléggé felnyitjuk, pl. egy következő magánhangzó ejtéséhez, az akadály helyének tágulásával a levegő kiáramlása is újra könnyebbé válhat. Ezáltal a hangajkak és az akadály helye közötti, illetve a hangajkak közötti levegő nyomása folyamatosan csökken, így a hangrés ismét bezáródik, és a zöngeképzés újra elindul.

A zengőhangok ejtésekor a hangszalagok rezgése mindezekkel szemben automatikus, hiszen nem emelkedik meg a nyomás a toldalékcsőben, másrészt szükséges, mivel a toldalékcsőben nincs jellemző zörejkeltés, csak a zönge módosítása (l. hangszeres összehasonlítás). A zengőhangok csak kevés nyelvben lehetnek zöngétlenek emiatt.

A zörejhangok esetében a zönge esetleges leállása számos tényezőtől függ. Ilyen például a mássalhangzó hossza: rövidebb idő alatt kevesebb levegő gyűlik fel, így kevésbé valószínű, hogy leáll a hangajakrezgés. A legtöbb nyelvben azt találták, hogy a zöngés mássalhangzók rövidebb időtartamban valósulnak meg, mint zöngétlen párjuk. Azaz a *z* rövidebb fizikai időtartamú, mint az *sz,* a *g* rövidebb, mint a *k* stb. Ilyen és hasonló eltérések miatt felismerhető marad a megvalósult hangzó fonológiai zöngéssége, azaz jellemzően nem tévesztjük össze, melyik hangzót, pl. a *z*-t vagy az *sz*-t hallottuk.

A fonetikai zöngésség függ a hangzó környezetétől is. Két magánhangzó között (pl. *mézes)* kisebb valószínűséggel áll le a hangajkak rezgése, az akadály feloldásának elindulása után pedig újraindulhat. Ha ugyanaz a mássalhangzó szó végén, főleg ha közlésegység végén, szünet előtt szerepel (pl. *Elfogyott a méz.* ||), a zönge gyakran előbb leáll, és nem indul újra.

A mássalhangzó ejtése alatti zönge aránya függ azonban a beszélő alkalmazta ejtési stratégiáktól is. A hangajkak feletti területet tágíthatjuk, így ugyanannyi levegő nagyobb térfogatban kisebb nyomással van jelen. Ilyen stratégia pl. a nyelv leghátsó részének, az ún. nyelvgyöknek az előre tolása. Sokáig azt feltételezték, hogy ez minden esetben megtörténik, de újabb kutatások szerint egyes beszélők ritkábban, mások gyakrabban alkalmazzák. Ilyen ejtési stratégia még pl. a gége lejjebb süllyesztése, esetleg a rés kismértékű tágítása (réshangok), az orrüreg felé való nyitás (zárhangok). Mindezen és további artikulációs manőverek együttes alkalmazása miatt tapasztalhatunk a beszélők ejtése és akár a beszélő egyes ejtései között is eltéréseket.

Ennek a jelenségnek és az ehhez hasonló fonetikai változatosságoknak a feltárása fontos az alaptudomány számára: a beszédképzésről, az aerodinamikai viszonyok és a beszédképző-szervek beállításai, mozgásai közötti összefüggésekről kaphatunk képet. Egyes nyelvek közötti fonológiai eltérések vagy hasonlóságok fonetikai háttere tárható fel. Egy fonológiai eltérés például általában a zengőhangokkal kapcsolatban, hogy azok sok nyelvben (pl. német, angol, szláv nyelvek) lehetnek szótagmagok, de a zörejhangok csak ritkán vehetnek fel ilyen szerepet. A szerb *prst* 'ujj' szóban az *r* a szótagmag, a német eredetű *Lidl* nevű üzlet nevében az utolsó *l* is szótagalkotó. Hasonló felismerés, hogy a fonetika és a fonológia már nem sorolja a közelítőhangokat a réshangok közé a korábbi és nem ilyen tárgyú leírásokkal szemben. A zönge- és az akadályképzés eltérése és ezek együttes hatása miatt a zörejességen és a zönge automatikusságán túl számos, a réshangoktól eltérő következménnyel jár.

Elég részletes ismeretek esetén pedig egyes beszédképzési nehézségek is jellemezhetők, mint pl. a gyermeki zöngétlen ejtés, amihez azonban a zöngeképzés beszédelsajátítási és gyermeki fiziológiás hátterét is ismerni kell.

Fontos hangsúlyozni, hogy ezt a témakört csak érintőlegesen mutattuk be a jelen írásban. Számos artikulációs és aerodinamikai jellemző hangajak-működésre tett együtthatásából csak a legalapvetőbb összefüggéseket és ezeknek csak egy-egy következményét említettük meg.

Források

Kinnunen, Tomi: Spectral Features for Automatic Text-Independent Speaker Recognition. Licentiate-értekezés. University of Joensuu.

Nyest.hu: Lehet beszélni hangszalagok nélkül? https://www.nyest.hu/hirek/lehet-beszelni-hangszalagok-nelkul

Gráczi Tekla Etelka
tudományos főmunkatárs,
Nyelvtudományi Kutatóközpont

A kisbetűs *hév* és a *vasútvillamos*

Félreértés ne essék: cikkem témája nem a 'hevesség' jelentésű *hév* szavunk, hanem az a járműnév, amelynek a kisbetűs írásmódját szeretném szorgalmazni. Az elővárosi vasút nevének a hivatalos, a helyesírási szabályzatban rögzített formája ugyanis jelenleg köztudottan nagybetűs: *HÉV.*

Még nem tudtam olvasni, amikor először hallottam arról, hogy a *HÉV* a *Helyiérdekű Vasút* rövidítése. A *Helyiérdekű* elemben gyerekként némi felnőttes fontoskodást láttam, de a lényegét megértettem, ezért nem volt nagyon nehéz tudomásul vennem.

Amikor már a nyelvtannal és a helyesírással ismerkedtem, megtanultam, hogy a szabály szerint a *HÉV* nagybetűs, de ebbe máig sem sikerült belenyugodnom.

Hogy aktuálisan, például napjainkban, él-e *Helyiérdekű Vasút* intézménynév, annak szerintem nem (volna) szabad befolyásolnia azt, hogyan írjuk a jármű megnevezését. Ha létezik ilyen intézménynév, akkor természetesen mind teljes formájában, mind rövidített alakjában nagybetűket kíván: *Helyiérdekű Vasút, HÉV.* A jármű nevének írásmódja ettől függetlenül nyugodtan lehetne kisbetűs. Nyilvánvaló, hogy a járműnév az intézménynévből ered, ezt azonban csak etimológiai tényként érdemes számon tartani. Az elnevezés a járműre vonatkoztatva kétségtelenül köznevesült. Ennek a belátásából az következik, hogy a járműnév kisbetűs írást kívánna: *hév.* Ennek a bevezetését szeretném tehát javasolni. Ehhez igazodva – nem tagadva, de vállalva a szabályszegést – cikkem további részében, akárcsak a címében, a járműre vonatkoztatva a kisbetűs *hév* formát használom.

Mi szólhatna (a megszokáson kívül) a nagybetű megtartása mellett? Olvasói tanácskérésre adott nyelvészi válaszban láttam már hivatkozást a *MÁV* és a *BKV* példájára. Csakhogy ezek erősen pontatlan analógiák. A *MÁV*-ra és a *BKV*-ra mindenki intézményként gondol; ezek nem jelölnek járműfajtát. Nem mondunk olyasmit például a *Szerencsére éppen jött* ***egy vonat*** helyett, hogy **éppen jött* ***egy MÁV.*** – Nem cáfolják ezt az olyan alkalmi példák, amilyet most Leiner Laurának A Szent Johanna gimi című ifjúsági regényéből idézek: „én pedig Virággal *elbékávéztam* a művészkellékboltba". A *BKV* ugyanis itt nem egy bizonyos járműfajtát nevez meg, hanem a mondatrészlet azt fejezi ki: 'tömegközlekedési eszközzel mentünk (nem pedig gyalog vagy autóval)'. (Az írónő egyébként is – helyesen, ráadásul az alkalmiságot szintén érzékeltetve – kisbetűsíti a *BKV* elemet.)

A *hév* kisbetűje persze kiküszöbölné a toldalékoknak, valamint az összetételi utótagoknak a kötőjeles kapcsolását, tehát a jelenlegi *HÉV-vel, HÉV-ez* 'HÉV-vel közlekedik'; *HÉV-szerű* 'HÉV-hez hasonló'; *HÉV-állomás* alakok helyett a következőket írhatnánk: *hévvel, hévez; hévszerű; hévállomás.*

A *hév* 'hevesség' főnévvel való homonímiának a nyelvhasználatban aligha lenne zavaró hatása. (Javaslatom reklámjaként akár azt is írhatnám: *Azt kérem <u>hévvel,</u> utazzunk* ***hévvel!*** Mindenki értené, hogy a kiemelt alakok közül az aláhúzott 'hevesen', a félkövér szedésű pedig 'elővárosi vasúttal' jelentésű.)

A kisbetűs írásmód azt szintén biztosítaná, hogy a *hév* járműnév a helyesírási szótáron kívül másfajtákba (értelmezőbe, etimológiaiba stb.) címszóként is bekerülhessen.

HÉV-szerelvény = hév (kép: bkk.hu)

Az eddig említett példák közül leginkább a *hévszerű* az, amelyik átmenetül szolgál cikkem másik főszereplőjéhez, a *vasútvillamos* járműnévhez. A vasútvillamos ugyanis – legalábbis részben – a hévhez hasonló közlekedési eszköz.

Vasútvillamos (kép: vasutasmagazin.hu)

Ennek a járműnek az elnevezéséről az Édes Anyanyelvünkben 2022 februárjában olvashattunk Grétsy László Tram-train című cikkében, amelyet válaszként írt Apor Péter olvasói levelére.

Azt hiszem, érdemes (fel)idéznem Apor Péter sorainak a számunkra fontos szakaszát; ezt a szöveg szedésmódjának néhány apró formai változtatásával, de a tartalmat természetesen érintetlenül meghagyva teszem: „[A hírszerkesztők] a *tram-train* szóval láthatólag nem tudnak mit kezdeni. Mondták ezt már, szó szerint lefordítva,

villamos-vasút-nak, ami első látásra is szamárság, mert a *villamos vasút* nyilvánvalóan mást jelent. Pedig korábban hallottam már így emlegetni, hogy *vasút-villamos,* de ez – nem tudom, miért – nem nyerte el a hírszerkesztők tetszését. Így aztán visszatértek a *tram-train*-hez, újabb angol szóval »gyarapítva« a szókincsünket. A szomorú az, hogy ami a hírekben elhangzik, azt milliók hallgatják, és ezért a hírszerkesztők felelőssége óriási. Ők ezt vajon nem érzik?"

Az idézett sorokból nyilvánvalóan kiderül a *tram-train* szó használatának bírálata, de – kissé közvetettebben – az is, hogy Apor Péternek a *vasút-villamos* ellen nincs (nem volna) kifogása.

Válaszában Grétsy László kiemeli, hogy „a szóban forgó közlekedési, illetve szállítóeszközt az érdekeltek túlnyomó része nem ismeri. Márpedig ha nem ismerjük alaposan magát a dolgot, amelyet meg kell(ene) neveznünk, akkor az erre való vállalkozásunk eleve reménytelen." Ennek a tételnek az igazságát egy tanulságos idézettel is megtámogatja Bajza Józsefnek a helyes szakszóalkotás feltételeivel foglalkozó tanulmányából (1843). Majd így folytatja: „A javaslatom tehát az, hogy ne a jó szándékú kíváncsiskodók, hanem a dologértők, a szóban forgó járművet tökéletesen ismerő mérnökök, műszaki szakemberek próbáljanak új szót kitalálni a jelenleg közszájon forgók helyett, mert ezek nem az igaziak. Az angol kifejezés, a *tram-train* elég rövid ugyan, és szakmailag is megfelelő, de a jórészt alighanem magyar utasok számára nehezen kiejthető, hangzása pedig nyelvtörőszerű jellege miatt jóval inkább taszító, ellenszenves, mintsem kellemes, fülbemászó. A *vonat villamos, vasútvillamos* pedig, bárhogy kapcsoljuk is egymáshoz a két szót, nemigen illenek össze; érezni rajtuk, hogy nem kedvelik egymást."

A dologismeret jelentősége vitán felül áll. A *tram-train* kritikájával pedig egyetértek. A magyarítást célzó *vasút-villamos* kombinációt viszont megfelelőnek tartom.

A *vasútvillamos* elnevezés – akárcsak mintája, a *tram-train* az angolban – a jármű legfontosabb tulajdonságaként kombinált voltát, hibrid jellegét emeli ki. A Szeged–Hódmezővásárhely járat esetében ez azt jelenti, hogy ez a közlekedési eszköz mind Szegeden, mind Hódmezővásárhelyen villamosként működik, a két város közötti vasúti szakaszon pedig dízelmotorral halad. Az utóbbi megoldást az indokolja, hogy a Szegedet Hódmezővásárhellyel összekötő vasútvonal nincs villamosítva. (A külföldi tram-trainek egy része ugyanilyen, más részükre a villamosi és villamosított nagyvasúti szakaszok kombinációja jellemző.)

A jármű nevéről a Wikipédia *vasútvillamos* szócikkében (többek között) ez olvasható: „A vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXXXIII. törvény 2015-ös módosítása, amely először emelte be a tram-train koncepcióját a magyar jogba, a *vasút-villamos* kifejezést vezette be magyar elnevezésként a tram-train fogalmára. 2021-ben a Nyelvtudományi Kutatóközpont (korábbi nevén MTA Nyelvtudományi Intézet) a *vasútvillamos* elnevezést javasolta." – A nyelvészeti szakvéleményről szóló megjegyzés azonban ilyen formában, sajnos, félrevezető. A kutatóközpont nyelvi tanácsadó (közönségszolgálati) csoportja ugyanis egy szegedi hírportál érdeklődésére nem magáról az elnevezésről mondott véleményt, hanem csak az írásmódjáról, mivel a kérdés arra vonatkozott. A tanácsadói válasz a jármű jelölésében az egyszerűen egybeírt *vasútvillamos* alakot javasolta a kötőjeles megoldással szemben. (Itt köszönöm meg a tanácsadó szolgálat vezetőjének, Ludányi Zsófiának, hogy megtekinthettem a levélváltást.)

Kínálkozott-e más út az új közlekedési eszköz elnevezésére, mint a *tram-train* elemeinek valamiféle tükrözése? Elvileg természetesen igen. A járműről szóló leírások kiemelik például a vonaténál kisebb súlyát, mivel az a vágány kímélése miatt hasznos. Ebből adódhatott volna a *könnyűvasút* név. Külföldön vannak is *light rail*-féle, azaz 'könnyűvasút' jelentésű megnevezéssel futó közlekedési eszközök. Ezek többé-kevésbé rokonai a tram-trainnek. A magyarországi jármű esetében azonban a súlyhoz képest szembetűnőbb és meghatározóbb jegynek látom a kombináltságot, így az ezt kiemelő *vasútvillamos* nevet tartom találóbbnak.

Amikor először és még keveset hallottam a tram-train magyarországi bevezetéséről, úgy véltem, hogy amiről szó van, az nem más, mint a hévnek az átkeresztelése a világunkban uralkodó, akár öncélúan is „innováció"-t hajhászó és persze anglomán szemléletnek a jegyében. Belátom: tévedtem.

A vasútvillamos persze nagyon is hévszerű annyiban, hogy egyszerre játszik szerepet a városon belüli és a rövid távolságra irányuló városközi közlekedésben. A hibrid működésmód azonban ennél is meghatározóbb jegynek látszik. (Bár – önmagamnak is részben ellentmondva és a párhuzamot közeli területről véve – hadd tegyem hozzá: a vonat azután is *vonat* maradt, hogy a gőzmozdonyt dízelmozdony vagy villanymozdony váltotta fel.)

Nem tudom, felvetődött-e egyáltalán, hogy a magyarországi tram-train a *hév* nevet kapja. Akadályozhatta ezt az ötletet (akár csupán tudat alatt) a *HÉV* nagybetűje is.

Mindenesetre most már azt gondolom: jobb, ha a *hév* nevet (de kisbetűvel!) megtartjuk a Budapestről és környékéről jól ismert jármű jelölésére. (Működését és funkcióját tekintve lényegtelen, de külsejére nézve egyébként jellegzetes tulajdonsága „hévzöld" színe is. Édesapám nem véletlenül kezdte így egy gödöllői kirándulásról szóló versét a '70-es években: „Zöld gyík volt a HÉV-szerelvény".)

A vasútvillamos megnevezését eddig elvi síkon, a lehetőségek felől közelítettem meg. De mi tapasztalható a gyakorlatban? Használják-e valahol valakik a *vasútvillamos* nevet? Hogyan nevezik a mindennapokban az újfajta közlekedési eszközt a legilletékesebbek: az utasok és a közlekedési dolgozók (jegyárusok, járművezetők, kalauzok)? A válaszhoz helyismeretre van szükség. Ennek a birtokában volt segítségemre két szegedi nyelvész barátom, Sinkovics Balázs és Németh Miklós. (Szívességüket ezúton is köszönöm.)

A helyi sajtóban a *tram-train* és a *vasútvillamos* is elég gyakori, szinonimákként váltakoznak egymással. Ehhez nagyjából hasonló a kép a menetrendi tájékoztatókban, utazási információkban. Jellemző a *TT* rövidítés is, például a jegyeken és a kalauzok nyelvhasználatában. (A nagybetűs rövidítés alkalmazása emlékeztet a *HÉV* esetére.)

Az utasok körében – minden bizonnyal a médiától is befolyásolva – a *tram-train* a szokásos megnevezés, különféle kiejtésváltozatokban. Természetesen közéjük tartozik az angol eredetit elég pontosan megközelítő *tremtrén,* továbbá az íráskép hatására valló *tramtrén,* valamint a népetimológiás, talán a hangutánzás beleérzésével keletkezett *tramtram.* A *vasútvillamos* a szóbeliségben nemigen fordul elő, néha felbukkan viszont tréfás rövidítése, a *vasvilla.* (Magánügy, de az utóbbi adatnak különösen megörültem. Még kérdezősködésem előtt ugyanis arra gondoltam: ha ma volnék diák, méghozzá Szegeden, akkor szívesen használnám a járműre a *vasvilla* nevet. Lám, nem vagyok egyedül ezzel a hóbortos ötlettel.)

Cikkem elején olyan gyerekkori emlékeimről írtam, amelyek a hévvel kapcsolatosak. Most – már fehér hajjal és szakállal – 2023 májusában elutaztam Szegedre, majd onnan tovább Hódmezővásárhelyre, hogy kipróbáljam a vasútvillamost (tram-traint, vasvillát). Ettől még persze nem lettem (Grétsy László kifejezésével élve) „dologértő". Mégis úgy érzem: egy lépéssel közelebb jutottam a dolog ismeretéhez.

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Víznevek

Névtani sorozatunk előző cikkében a helynévtípusok keletkezés- és nyelvtörténeti vonatkozásait érintettük. A toponimák, azaz a helynevek létrejöttének csoportosításában megkülönböztettük a természetes és a mesterséges névadást, ahol időrendiség szerint a természetes földrajzi képződmények alakultak ki előbb. A letelepedők nevezik el a kisebb vagy nagyobb földrészt, tájat, vizet, föld fölötti és alatti térszínformát, vagyis a környező természeti elemeket. Ebben az írásban a víznevek, azaz a hidronimák általános bemutatásáról olvashatunk a magyar és a nemzetközi szakirodalom alapján. A rövid áttekintés általános képet nyújt 1. a vízrajzi köznevek és tulajdonnevek összefüggéseiről; 2. a víznevek változékonyságának kérdéséről és 3. a víznevek történelmi értékéről.

1. A vízrajzi köznevek és tulajdonnevek összefüggései. Földünk felületének mintegy 71%-át tengerek és szárazföldi vizek borítják. A folyó- és állóvizek különféle fajtáinak – a patakoknak, folyóknak, tavaknak, mocsaraknak, forrásoknak, gleccsereknek stb. – egyedi nevei, az úgynevezett víznevek jól körülhatárolható csoportot alkotnak a földrajzi nevek felosztásában. A víznevek természetesen nem függetlenek a földrajzi nevek egyéb csoportjaitól, hiszen szorosan kapcsolódnak hozzájuk egyfelől a településnevek, másfelől pedig a települések határrésznevei. A nyelvészeti besorolásban el kell különítenünk egymástól a víznevekет mint tulajdonneveket a vízrajzi vagy hidrográfiai terminusoktól, azaz a köznevektől. Ám a vízrajzi köznevek gyakran tulajdonnevekké válnak, vagyis átkerülhetnek a vízrajzi terminológiából a vízrajzi nómenklatúrába. Ilyen köznév a finnugor *séd* 'patak', *ér* 'sekély vizű kanyargós patak', *fertő* 'feltöltődő sekély állóvíz', *ügy* 'víz'; a szláv *potok* 'patak', *reka* 'folyó'; a német *Bach* 'patak', *Teich* 'tó'; az olasz *rio, riv(i)era, fluente* 'folyó', *torrente* 'hegyi patak vagy folyó'; a francia *eau* 'víz', *étang* 'tó' stb. Egyértelmű földrajzi köznévből alakult tulajdonnév a *Vág* 'mozgó, folyó, hullámzó', az *Ér*, *Sár* 'sáros, piszkos vizű folyó', *Patak*, *Folyás*, *Árok*. A *séd* 'patak' és a 'folyó' jelentésű *jó* szavunk több esetben előfordul helynévképzővel ellátva (*Jód*) vagy összetételekben (*Berettyó* < berek + jó, *Sajó, Hévjó ~ Hejő, Tápió ~ Tápjó, Hidegséd ~ Hidegség*).

Az idegen nyelvű helynévanyagban is nagy számban fordulnak elő tulajdonnevesült köznevek, így például az *Inn* kelta-illír 'víz', a *Káma* votják 'folyó', az *Oka* (~ *aqua*) 'víz', a *Rajna*, *Rhein*, *Rhin* a gall *rinos ~ renos* 'folyó' eredetre vezethető vissza. A francia *Garrone* nevében az *onna ~ unna* 'folyó, forrás' szógyök jelenik meg, a spanyol *Guardiana, Guadalquivir, Guadalajare, Guadalupe* folyónevekben a 700 éves arab uralom emlékeképpen az arab 'folyó' jelentésű *wad* szó lappang spanyolos köntösben. Ide sorolandó a sémi-hámi eredetű, *n-h-l* tövű *Nílus* 'folyó', az óind *Indus* ('folyó'), a walesi *afon,* ír *abhann* szóelemet tartalmazó *Avon* ('folyó'). A tamasek (tuareg) *Ghin-n-igheren* ('folyók folyója') névalakból latin népetimológia által formálódott a *Niger* 'fekete folyó' vagy 'feketék folyója' jelentéssel. Állam- és népnév is keletkezett vízrajzi köznevekből: *Michigan* állam neve az algonkin indián **Michi-guma* 'nagy víz', míg a *Mississippi* az algonkin indián *miss* 'nagy' és *sipi* 'folyó' szóeredetet őrzi; az ibér népet pedig az *Ebro* (indoeurópai **au̯er* 'víz, eső, folyó') folyónévről nevezték el.

2. A víznevek változékonyságának kérdése. Minél nagyobb a víz területe, annál kevésbé változatos és változékony a neve. Nem túlzottan változatos, hiszen a neve egybeesik a jelentésével: folyó vagy víz. Kisebb patak neve lehet változékony, hiszen az ott élő népek cserélődésével

a víz neve is módosulhat, de ha csupán ez az egy víz(folyás) létezik a településen, a tulajdonnév megkülönböztető szerepe nem léphet életbe, hiszen nincs mitől elkülöníteni azt, tehát könnyen lehet egyszerű vízrajzi köznév az aktuális nép elnevezése által, pl. szláv *Potoc*, magyar *Patak,* német *Bach,* román *Pârâu*. Ellenben ha több víz van egymás közelében, általában a víz színéről, hőfokáról, sebességéről, nagyságáról kapják jelzőjüket, amely egytagú nevek esetében gyakran főnevesül. Már a korai feljegyzésekben megtaláljuk a *Duna* folyónevet különféle alakváltozatokban, amelynek pontos eredete nem ismert, csupán valamilyen protoindoeurópai nyelvet tételezhetünk fel, hiszen a *Don*, *Duvina*, *Douro*, *Dnyeper*, *Dnyeszter* folyók nevének első tagját is ez alkotja. Nagyobb folyókat igen korai följegyzések örökítettek meg, így a *Tisza* már Pliniusnál, Ptolemaiosnál, Theophanesnél is megjelent, a *Temes*, *Maros* Hérodotosnál az 5. században, a *Körös* pedig Jordanesnél a 6. században.

A nagyobb folyók nevei rendkívül nehezen változnak, tudniillik a távoli múltban ezek a vízfolyások, mint a tájékozódás és a közlekedés jelentős tényezői, valósággal nemzetközi tulajdonban álltak, ezért nevüket nemigen cserélték fel mással. Emellett fontos szerepet játszottak a határvédelemben is, gondoljunk a Római Birodalom limesére a Duna és a Rajna mentén. A folyók nevét mindezek folytán ritkábban változtatták meg, mint a háborús pusztításoknak, természeti katasztrófáknak is kitett, olykor lakosságot cserélő városokét, falvakét. A hódítók és az új telepesek rendszerint átvették a vidék korábbi lakosai által használt vízneveket. Így kaptuk mi, magyarok készen a Kárpát-medence legfontosabb vízneveit: *Duna, Tisza, Dráva, Száva, Zala, Szamos, Maros, Körös, Temes* stb. Hasonlóképpen elődeiktől örökölték a Balkán-félsziget nagyobb folyóinak nevét az ott megtelepedett szlávok pl. *Bosna, Morava, Marica*. A honfoglalás után a magyar nyelvben keletkezett *Sajó, Berettyó, Hejő, Egregy, Szilágy, Fekete-ügy* újabb kronológiai réteget alkot. Elvétve ugyan, de találkozunk folyónévcserével is: egykor a *Bégá*-t a Temes folyó ágának tekintették, s ugyancsak *Temes*-nek hívták, ezért kapta Temesvár a nevét. Az új névhasználat szerint viszont Temesvár már nem a Temes, hanem a Bégа két partján fekszik. Egy-egy folyót nem mindig hívnak ugyanúgy a forrásától egészen a torkolatáig, hanem egyes szakaszainak más és más lehet a neve. Például az ókorban a Duna felső szakaszát, amely egyes írók szerint Bécsig, mások szerint a Vaskapu-szorosig terjedt, *Danubius*-nak nevezték, alsó szakaszát pedig *Éter~Ister*-nek hívták. Később a *Danubius* név átvonódott a folyó alsó szakaszára is.

3. A hidronimák történeti értéke. A víznevek a magyar névtörténet során mindig is központi szerepet játszottak a helynévi rendszeren belül. Ezért tekinthetők a szókincs archaikus rétegének, mivel hídszerepük révén nyelvből nyelvbe vándorolva hagyományozódtak tovább egy-egy terület névanyagában. Hagyományőrző jellegük nyelvi felépítésük típusaiban is megmutatkozik, hiszen szerkezeti változataik, szemantikai jellegzetességeik is nagyfokú állandóságot mutatnak a nagyobb vizek nevében. A magyarság Kárpát-medencei történetének legkorábbi szakaszaira vonatkozóan a honfoglaláskor itt talált népeket jórészt a víznevek segítségével lehet rekonstruálni, a magyarság térfoglalását, megtelepedését pedig a településnevek mutatják leginkább.

A régi víznevek szinte kivétel nélkül úgynevezett természeti nevek, és mint ilyenek a vizek természeti adottságaival, azaz például a folyóknak folyó voltával, medrük bizonyos sajátosságával, vizük színével, szagával, ízével, hőfokával, csobogásuk hangjával, folyási sebességükkel, környezetük növénytakarójával, jellemző állatfajával stb. vannak kapcsolatban. A magyar névadásból származó víznevek közül ide tartozik az *Almás, Aranyos, Árpás, Fehér-tó, Hangony, Nyárád, Ér, Homoród, Lápos, Sebes* stb. A Kárpát-medence szláv eredetű víznevei közül a természeti nevekhez sorolandó többek közt a *Balaton, Cuha, Szuha, Túr, Kovászna, Kraszna, Ilosva, Beszterce, Tapolca*. Minthogy az alapul szolgáló köznevek (apellatívumok) száma meglehetősen korlátozott, a természeti neveknek minősü-

A Tisza (kép: tiszaportal.hu)

lő víznevek gyakran ismétlődnek, számos helyen fordulnak elő. Az ilyen névtípusokkal szemben a műveltségi neveket az embernek a tájban végzett különféle cselekvései magyarázzák, így például a földművelés, pásztorkodás, erdőirtás. A Sióba ömlő *Kapos* folyó és *Kaposvár* neve közül is a folyónév az elsődleges: már Szent István korában oklevélbe került mint olyan folyó neve, amely mentén határvédelmi gyepűket emeltek, és azokon kapukat nyitottak. *Kaposvár* csak a 15. században jutott mai, folyónévi előtagú nevéhez, mert korábban *Rupolújvár*-ként emlegették, személynévi előtaggal. Meglehetősen ritkán kerülhetett sor arra, hogy egy folyót valamely személyről nevezzenek el, mégis személynévi eredetűnek látszik a Kaposba torkolló *Koppány-patak* neve. Ám ez csak látszat, hiszen egykor a patakot a partján élő fűzfákról *Füzegy*-nek hívták, de idővel ez feledésbe merült. Az új *Koppány* név a patak menti, még a hódoltság idejében török birtokot jelölő *Törökkoppány* helységről vonódott át a patakra. Szélsőséges eset, hogy az Urál hegységben eredő és a Kaszpi-tengerbe torkolló Jaik folyó török eredetű nevét II. Katalin orosz cárnő 1775-ben hatalmi szóval *Urál*-ra változtatta azért, mert a Pugacsov-féle parasztlázadás a Jaik mentén lakó kozákok körében tört ki, s az uralkodó a felkelésnek még az emlékét is meg akarta semmisíteni.

Összegzés helyett. A fenti terminológiai, névváltozékonysági és történeti szempontok adatmorzsái újabb kérdéseket vetnek fel, amelyek körültekintő kutatást kívánnak. Például: milyen összefüggés áll fenn a *zerge*, a *csikó* és a *medve* állatnév és egyes vízrajzi köznevek között; miért olyan sűrű előfordulású a *Réka/Rékás* víznév; vagy éppen miért nevezték el az emberek a kutyájukat egy-egy nagyobb folyó nevéről? Egyáltalán miről kaphat nevet egy álló- vagy folyóvíz? Mindezekre megtaláljuk a választ a következő cikkben, de addig se feledjük Epheszoszi Hérakleitosz szavait az idő múlásával és a folyó haladásával kapcsolatban: „Egyetlen ember sem léphet kétszer ugyanabba a folyóba, mert az már nem ugyanaz a folyó, és ő már nem ugyanaz az ember".

Irodalom:

Hoffmann István 2008: Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: Bartha, Elek; Keményfi, Róbert; Lajos, Veronika (szerk.): A víz kultúrája. 2008. Debrecen, 209–220.

Kiss Lajos 1988: Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Magdaléna
nyelvész, EKKE

Nemcsak vagy *nem csak*?

Korrektorként gyakran javítom a *nemcsak – nem csak* egybe- és különírását, pedig be kell ismernem, nem tudok mindent. Nem állítom magamról, hogy biztos vagyok abban, hogy mindig szabályos megoldást javaslok, és az idő előrehaladtával sem csökkennek a kétségeim, hogy jól gondolom-e. Mondják a magyar nyelvről, hogy nehéz, és bizony a *nem csak* írásmódja is egyike a homályos pontoknak, amelyek még a nálam tapasztaltabb korrektorokat, olvasószerkesztőket és szerkesztőket is elbizonytalanítják. Mi, szövegekkel foglalkozók kialakítjuk a szokásrendszerünket a szakmai kiadványokban és nyelvi tanácsokban olvasottak alapján, aztán találkozunk egy olyan, a korábbi elképzeléseinknek ellentmondó véleménnyel vagy kérdéseket felvető részlettel, amely kétségeket ébreszt bennünk, és újratervezünk, ha szükséges. A nem egyértelmű vagy hiányos információk alapján elkerülhetetlen a tévedés (amellett, hogy emberek vagyunk, tehát nem tévedhetetlenek), és bizony a nyelvészek iránymutatása sem mindig egységes. Lássuk, hogy mit mond a szakirodalom, mikor kell a *nemcsak* vagy a *nem csak* formát használni!

A *Nyelvművelő kéziszótár* 1996-os kiadása[1] így fogalmaz: „Az egybeírt alak vmely ellentétes ksz.-párnak az első tagja: *nemcsak …, hanem (is)* v. *nemcsak, de … (is).* Az utóbbi, a *hanem* helyén a *de* ksz.-t tartalmazó vált. élesebb, meglepőbb ellentétet fejez ki. Ha a *nemcsak* ksz.-t két szóba írjuk, a *csak* elem erős hangsúlyt kap: *nem csak ígérte, (hanem) meg is tette.* Ez a megoldás nem tekinthető ugyan helyesírási hibának, de csak indokolt esetben alkalmazzuk!". A szerkesztők azt is megjegyzik, hogy amennyiben nem kötőszóként használjuk, a *nem csak*-ot mindig különírjuk, ahogyan a *ne csak* tiltó formát is, vagyis: *„Elmégy? – Nem, csak kinézek.", „ne csak mondd, (hanem) csináld is!".* Itt látszik, hogy ha kötőszópárról van szó, a *nemcsak* egybeírandó, míg *hanem* vagy *de* nélkül a különírt *nem csak* a szabályos alak.

A *Nyelvművelő kézikönyv*[2] szintén említette a *hanem* és a *de* választhatóságát, ugyancsak zárójelbe téve az *is*-t: „Az ellentétesen hozzátoldó értelmű *nemcsak …, hanem … (is)* kötőszópár második tagját gyakran helyettesítik a *de* szócskával: *nemcsak …, de … (is).* […] A *nemcsak* kötőszót általában egybeírjuk, de a hasonló szerepű *nem csupán …, hanem …* szerkezet hatására némelykor előfordul különírva is. Ezt nem mindig tekintjük igazi helyesírási hibának. Pl.: *Nem csak* ígérte, (hanem) meg is tette. (Ez némileg

1 Grétsy László – Kemény Gábor szerk.: *Nyelvművelő kéziszótár.* Budapest, 1996, Auktor Könyvkiadó, 409.

2 Grétsy László – Kovalovszky Miklós főszerk.: *Nyelvművelő kézikönyv.* II. köt. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 265–266.

más hangsúlyozással jár együtt.) Természetesen ilyenkor is jó az egybeírás, sőt ez a szokásosabb: *Nemcsak* ígérte, hanem…".

A helyesiras.mta.hu Helyes blogján[3] a következő tanácsot adták: „A **szembeállítást kifejező kötőszói** használatban a *nemcsak* egybeírandó, ha a *hanem*-mel vagy a *de*-vel együtt szerepel. A *nem csak* önmagában állva azonban, még ha kiegészíthető is a teljes formával, különírva szabályos. […] Az Osiris a következő további példákat hozza, amelyek némileg megkönnyítik az elkülönítést:

Nemcsak érdekes, de értékes is.

Nem csak gyerekeknek.

Nemcsak szép, hanem okos is."

És ha már Osiris, a *Helyesírás* című kiadvány a hagyományosan szervetlennek nevezett összetételek taglalása során maga is elismeri: „A legnagyobb bizonytalanság a *nemcsak – nem csak* használatában tapasztalható. Amennyiben a teljes kötőszói formát használjuk, mindig egybeírandó: *nemcsak Géza, hanem Gizi is*. Ha azonban önmagában áll, annak ellenére, hogy kiegészíthető a teljes kötőszói formával, a különírás a szabályos: *nem csak haladóknak* (ti. hanem kezdőknek is)."[4]

Ő nem csak/csupán egy kutya, hanem családtag. – A vessző hiányát tekintjük hibának.

Érdekes, hogy a legtöbb példamondatban a *nemcsak* és a *hanem* (vagy a *de*) mellett az *is* ugyancsak megtalálható. A *Magyar grammatika* a mellérendelő szerkezetek között az alábbi mondatokat sorolja: „***Nemcsak*** *én kerestem őt,* ***hanem*** *ő* ***is*** *folyton telefonált.*"; „*Nemcsak Jóska énekelt egy dalt, hanem Pista is mondott egy verset, sőt János is szórakoztatta a vendégeket.*"[5] A kiemeléseket az eredeti szövegből vettem át, és az előbbi mondat miatt, amely háromhelyűnek nevezi ezt a fajta zárt mellérendelő szerkezetet, valamint a *nemcsak …, hanem … is* forma ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszonyban álló mellérendelésként való azonosítása alapján úgy tűnhet, hogy az *is* megléte döntő szerepű lehet a kérdésben. Tehát ha az utóbbi két kiadványt, a *Helyesírás*t és a *Magyar grammatikát* lapozzuk fel, amelyek alapján az *is*-t akár a teljes kötőszói forma részének is vehetjük, akkor *nemcsak* vagy *nem csak* használata lenne helyes az alábbi mondatban? *Izrael Istene nem( )csak a zsidóké, hanem minden nép ura.* Továbbá mi a helyzet akkor, ha az *is* helyett *sem* szerepel? Például: *Nem( )csak a villanyt nem oltottad le, de a gázt sem zártad el.* Vagy az is elképzelhető, hogy egy szerző hatásosabbnak érzi, ha két mondatra tagolódik az egyébként logikailag összetartozó gondolat: *Nem( )csak sejtette. De most már bizonyos is volt benne.*

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a *nemcsak* „a mondat belsejében gyakran *is,* ill. *sem* kötőszóval" szerepel, igaz, a példamondatok nem egy irányba mutatnak: „Mondatrészek erősebb kiemelésében, az elsőnek említett előtt; a fokozó értelmű szembeállított mondatrész előtt rendsz. *de, sőt, még* szóval. […] *Nem csak* fejem, *de* szívem *is.* (Petőfi Sándor) […] A két szembeállított mondat közül a toldásszerű erősebb kiemelésével, fokozó értelemben, *de, hanem, sőt, is, sem* kötőszóval v. *még*[6] határozószóval kapcsolt utómondattal. […] *Nemcsak* jól megértette a leckét, még folyékonyan el *is* mondta. *Nemcsak* nem köszönt, *de* még a kalapját *sem* billentette meg."[7]

Végül arra gondoltam, döntsön a kérdésben *A magyar helyesírás szabályai (AkH.)*[8], a legtöbbet emlegetett, helyesírással kapcsolatos kiadvány. Vegyük hát kézbe a ma érvényben lévő, 12. kiadását, és lapozzuk fel a szótári részét, amely azt írja: „nemcsak *és* nem csak". Ezzel sajnos nem jutunk előrébb. Az akadémiai szabályzat online is elérhető[9], itt böngészve a *nem csak*-ra nulla találatot kapunk, míg a *nemcsak*-ra ötöt. Nézzük ezeket az említéseket!

– „Az írás azonban mindig feltünteti mind a tő végi ***d***-t, mind a ***-d*** személyragot, így tehát két ***d***-t írunk <u>nemcsak</u> az ***add, fedd (el), szedd, szidd, tudd, védd*** stb. alakokban, <u>hanem</u> az ***áldd, hordd, kezdd, küldd, mondd, oldd*** stb. formákban <u>is</u>." (62. pont)

– „Például a ***szárazföld*** nem azt jelenti, hogy 'nem nedves föld', hanem hogy 'a Föld felszínének tengerrel, vízzel nem borított része', a ***tízórait*** <u>nemcsak</u> ***tíz órakor*** fogyaszthatjuk el; a ***tűzrőlpattant*** menyecske vagy leány nem ***tűzről pattant,*** hanem 'élénk, ügyes, talpraesett'." (95. pont)

– „A fokozó jelentéstöbbletet hordozó összetételek tagjai <u>nemcsak</u> kétszer, <u>hanem</u> többször <u>is</u> ismétlődhetnek. Ilyenkor minden tag közé kötőjelet teszünk: ***csupa-csupa-csupa, nagyon-nagyon-nagyon.***" (97. pont)

3 *Nem( )csak háziasszonyoknak…* https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/nemcsak-haziasszony

4 Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila: *Helyesírás.* Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 126–127.

5 Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika.* Piliscsév, 2017, Műszaki Könyvkiadó, 524–526.

6 A szövegben eredetileg *meg* szerepelt *még* helyett, ami nyomdahibának tekinthető, ezért javítottuk.

7 Bárczi Géza – Országh László szerk.: *A magyar nyelv értelmező szótára.* 1959–1962, Akadémiai Kiadó, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/n-40903/nemcsak-411CE/.

8 *A magyar helyesírás szabályai.* 12. kiadás. Budapest, 2015, Akadémiai Kiadó.

9 https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh12

– „Mivel a szavakat a sor végén nemcsak a problémát okozó helyen lehet megszakítani, kétség esetén tanácsos ezzel a lehetőséggel élni, például: ***pa-ragrafus*** vagy ***paragra-fus, Mi-chelangelo*** vagy ***Michelan-gelo***." (231. pont)

– „Mivel a szavakat sor végén máshol is meg lehet szakítani, nemcsak a problémát okozó helyen, kétség esetén tanácsos ezzel a lehetőséggel élni: ***in-terakció*** vagy ***interak-ció, preklasz-szikus, Antark-tisz*** stb." (237. pont)

Úgy tűnik tehát, hogy nincs egységes álláspont – persze ki lehet kerülni a kérdést szinonimák használatával, azaz az általam felvetett mondatok esetében: *Izrael Istene nem kizárólag a zsidóké, hanem minden nép ura. Nem csupán a villanyt nem oltottad le, de a gázt sem zártad el. Nem pusztán sejtette. De most már bizonyos is volt benne.*

Összegezve: a különírt *nem csak* esetében hangsúlyt emleget a *Nyelvművelő kéziszótár,* a teljes kötőszói forma hiányát az Osiris, az akadémiai szabályzat viszont látszólag nem foglal állást a kérdésben. Pedig mennyivel egyszerűbb dolga lenne mindenkinek, ha mindössze egy formát kellene használni, vagy ha mégsem, legalább jelentésbeli különbséggel magyarázható lenne az egybe- vagy különírás! Például a *nemcsak hogy…* formát így, egybeírva (és vessző nélkül) tartalmazza a *Magyar helyesírási szótár*[10], amely fölötte ugyanazt írja, mint az *AkH.* („nemcsak *és* nem csak", magyarázat nélkül). De a *csak*-ot partikulás összetételekben és szókapcsolatokban emlegető Osiris szerinti példákat tekintve is érzékelhető az írásmódok különbségének az oka: *csakhamar* ('nemsokára') – *csak hamar* ('de rögtön'), *csakhogy* ('noha, végre') – *csak hogy* ('csupán hogy'), *csaknem* ('majdnem') – *csak nem* ('csupán nem'), *csakúgy* ('ugyanúgy') – *csak úgy* ('csupán úgy'), *majdcsak* ('majdnem; remélhetőleg') – *majd csak* ('csupán később'), *mégiscsak* ('mégis') – *mégis csak* ('mégis csupán') stb. Furcsamód a *megint csak* nem szerepel a felsorolás részeként; ezt egyelőre különírjuk, habár érzékelhető a *mégiscsak – mégis csak* párhoz hasonló jelentésváltozás: „bár azt mondta, nem látogat meg többször, *megint csak (mégiscsak)* eljött", „legutóbb is három almát ígért, de *megint csak* kettőt hozott". Véleményem szerint a *megint csak* egybeírása kevesebb kérdésre adna okot, mint a *nemcsak*-é.

Kótis Nikoletta korrektor, Index, szövegíró, PEOPLE TEAM Alapítvány

10 Tóth Etelka szerk.: *Magyar helyesírási szótár.* Budapest, 2017, Akadémiai Kiadó, 390.

Brancs és *brunch*

Ebédmeghívást kaptam egy jó nevű étterembe. A telefonos meghívás közben többször is elhangzott a *brancs* szó. Mivel többszemélyes születésnapi rendezvényről volt szó, arra gondoltam, hogy a meghívott vendégeket, az esemény résztvevőit nevezik így összefoglaló néven. Kicsit furcsállottam ugyan a szóhasználatot, túlságosan lazának éreztem, némi pejoratív beütéssel, de végül úgy gondoltam, talán viccesnek szánták. Ma ugyanis szinte kötelező elvárás a humor, és megnézheti magát, akire rásütik, hogy nincs humora.

A *brancs* szó jelentésének az internetes oldalakon utánanéztem. Az idegen-szavak-szotara.hu oldal „nemes egyszerűséggel" kétes hírű csoportnak nevezi, a WikiSzótár rögtön négy jelentését adja meg, azzal a kiegészítéssel, hogy előfizetés esetén még további jelentéseket is feltüntetnek. Ha megelégszünk a négy jelentéssel is, akkor az első jelentés úgy szerepel, mint laza baráti csoport, haveri közösség; a második úgy, mint gyülevész népség. A harmadik, gazdasági vonatkozásban, mint foglalkozási csoport, az azonos foglalkozáson belül egy meghatározott résszel foglalkozó személyek összessége (az ügyvédeknek több brancsa van: vannak pl. polgári ügyekkel foglalkozók, büntetőügyekre specializálódottak stb.). A negyedik jelentés pedig szintén gazdaságra vonatkozik üzletág jelentésben, pl. a vállalat távol-keleti brancsa. Ha további internetes oldalak értelmezéseire is kíváncsiak vagyunk, a szotarjelentese.com oldal még többet összeszed: csoport, közösség (idegen-szavak.hu), baráti társaság, munkahelyi kollektíva, együtt csavargó kölykök, esetleg bűnbanda (hogymondom.hu), társaság, társulat, csoport, közösség, egylet, kör (szinonimak.hu), kétes hírű csoport (idegen-szavak.szotara.hu). Eredetét tekintve vagy azt tüntetik fel, hogy visszavezethető az angol *branch* 'csoport, egység ágazat, ág' jelentésű szóra, vagy latin eredetű francia jövevényszóként említik.

Számos más szótárban is utánanézhetünk a *brancs* jelentésének, de ezek lényegében az itt feltüntetett értelmezéseket variálják. Ezek szerint a gazdasági vonatkozású jelentések mellett valóban használatos laza közösségek megjelölésére is, minden pejoratív él nélkül. A bevezetőben említett szituációban tehát helyénvaló lehet a *brancs* szó használata, mely minden mellékzönge nélkül egy laza csoportra utalhat.

Igen ám, de nem kis meglepetést okozhat, ha nem vagyunk tisztában azzal, hogy újabban a közbeszédben megjelent egy hasonlóképp brancsnak (vagy inkább bráncsnak) ejtett, és *brunch* helyesírással írt szó, s ez viszont egészen mást jelent, mint az eddig számba vett jelentések. A *brunch* ebben a vonatkozásban egy sajátos étkezésre utal, mely állítólag Amerikából indulva egyre jobban ter-

jed a különböző országokban. Nem reggeli és nem ebéd, nem tízórai, időpontja valahol a reggeli utáni és ebéd körüli időpontban van, 11-12 órától kora délutánig tarthat. A szó a *breakfast* és *lunch* szavak összevonásával jött létre. Az éttermek *sunday brunch* néven reklámozhatják vasárnapi speciális étkezésüket. A *brunch*nak egész „filozófiája" van. Ünnepnapokon, vasárnap, amikor nem kell korán munkába indulni, ráérősen lehet étkezni, a reggelit akár az ebéddel összevonni, az ételeket kényelmesen, baráti beszélgetés közben elfogyasztani – ez a *brunch*. Felszolgálni szinte bármilyen tartalmas ételt lehet. Bizonyos éttermekben a pultokra kirakott minden ételféleség – előétel, leves, hús, saláta, édesség, desszert – megkötés nélkül, minden mennyiségben fogyasztható, az előre meghatározott italok – üdítők, borok, kávé – úgyszintén.

Ha más szóval szeretnénk helyettesíteni a *brunch*ot, akkor leginkább a *villásreggeli,* vagy a krúdys *gábli (gabelfrühstück)* juthat eszünkbe. E szavak nem teljesen fedik a *brunch* jelentését, de közel állnak hozzá. Különbözhetnek abban, hogy két étkezés között elfogyasztott ételre gondolunk, vagy a két étkezés egyikét, esetleg mindkettőt helyettesítő étkezésre, különbözhetnek némiképp az időpontban és a felszolgált ételeket illetően is.

Krúdy a *gábli*t és a *villásreggeli*t szinonimaként használja A gábli története című írásában. A *gábli*t a férfiak ebéd előtti étkezésének írja le, mely érthető módon gyakran déli étvágytalansággal járt, és így sok bajnak, családi veszekedésnek volt már okozója.

Nos, a *brunch* ilyen galibát nem okoz, tekintettel arra, hogy utána már nem kell ebédelni. Félreértést azonban okozhat a szó, az egész más jelentésű *brancs* szóhoz hasonló hangzása, és az ebből következő „félrehallás" miatt, mint ahogy mi is megjártuk vele. Az említett esetben ugyanis az étkezés jellegéről, a *brunch*ról, és nem a társaságról mint *brancs*ról szólt a tájékoztatás. Nagy megelégedésünkre a vendéglőben töltött ünnepségen úgy a *brancs*, mint a *brunch* kiválónak bizonyult.

Hódi Éva
tanár, könyvtáros,
Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada

Helyesírás és kiejtés: mankó külföldieknek

Anyanyelvünknek mindenki – anyanyelvűek és külföldiek – számára egyaránt érvényes egységes helyesírása van. Ezzel az anyanyelvűek többé-kevésbé boldogulnak is. Ám vannak olyan morfématalálkozások, amelyek – az adott szó kiejtését illetően – a nem anyanyelvűek számára félrevezetők lehetnek, s amelyekhez kétnyelvű szótáraink csak ritkán adnak értelmezési és/vagy kiejtési támogatást. Olyan esetekre gondolok, hogy csak néhányat említsek, mint a *község* (*köz/ség*, ejtsd: *kösség*), *igazság* (*igaz/ság*, ejtsd: *igasság*), *ínyencség* (*ínyenc/ség*, ejtsd: *ínyenc-ség*), *közszolgáltatások* (*köz/szolgáltatások*, ejtsd: *köszszolgáltatások*), *közszellem* (*köz/szellem*, ejtsd: *köszszellem*), *vonószenekar* (*vonós/zenekar*, ejtsd: *vonózzenekar*), *világoszöld* (*világos/zöld*, ejtsd: *világozzöld*) és hasonlók.

Néhány, éppen a kezem ügyében levő szótárt megvizsgálva, a következő képet kaptam:

A Papp István – Jakab László-féle *Magyar–finn szótár* a problémás szavak kiejtését illetően következetlen. Megadja például a *község* szónál zárójelben a kiejtést (*kösség*), de az *igazság* szónál nem, mint ahogy a *közszellem*, *vonószenekar* esetében sem.

A Halász Előd – Földes Csaba – Uzonyi Pál-féle *Magyar-német szótár* egyáltalán nem ad tájékoztatást a kiejtésről.

S hogy ne csak a más portája előtt söpörjek, megnéztem egy-két, a részvételemmel készült szótárt is, s ezekben – utólagos sajnálatomra – szintén megtapasztalhattam a következetlenséget. A Pusztay János – Tiina Rüütmaa-féle *Magyar–észt kisszótár* megadja a *község* szó mellett zárójelben a kiejtést (*kösség*), de például az *igazság* szónál nem.

Pusztay János *Magyar–lett kisszótár*a a *község* szónál megadja a kiejtést (*kösség*), jelzi a morfémahatárt a *köz/szolgáltatások* szó esetében (ám a kiejtést nem), az *igazság* szó esetében egyáltalán nem nyújt segítséget.

A példákat lehetne még sorolni – mind a problémás szavak, mind a szótárak tekintetében.

Levelemnek célja, hogy fontoljuk meg, fontolják meg a jövő szótárkészítői szerény javaslatomat, a fentiekhez hasonló szavak esetében segítsük a nyelvünket tanulókat. Jelöljük a morfémahatárt, adjuk meg a kiejtést. Nem nagy fáradság.

Pusztay János
professor emeritus, ELTE

Gyerkőc-e a gyer(m)ek?

Az Élet és Tudomány hasábjain röviden írtam arról, hogy egyre gyakrabban hallom tanároktól, amint tanítványaikat *gyerkőc*ként emlegetik. Az interneten böngészgetve látom, már létezik *Gyerkőc ampulla* ('gyermekek számára fejlesztett étrendkiegészítő'), *Gyerkőc Medical* ('gyermekorvosi központ'), *Gyerkőc Cipő* ('gyermekcipőbolt'), *gyerkőcmenü* ('gyermekmenü'), *gyerkőctábor* ('gyermektábor'). Folyóiratunkban a téma részletesebb megvilágítására törekszem.

A *gyerkőc* szót hallva, rögvest eszembe jutott pedagógus nagymamám, aki még *gyermek*nek nevezte diákjait, és csupán magánbeszélgetésekben mondta azt, hogy *gyerek*. A *gyerek* alak persze igen elterjedt a köznyelvben, a *gyermek* a hivatalos nyelv része maradt. De ma már nem is a *gyermek*eké, hanem a *gyerkőc*öké a világ! A becéző-kedveskedő alak „hivatalos" nyelvbe kerülése mintha nyelvi lenyomata lenne a pedagógusok olykor túlzottan megengedő szemléletmódjának. És nem példa nélküli, hiszen évek óta megfigyelhetjük a becéző-gügyögő nyelvhasználat sok jelenségét, amely talán korunk társadalmi gondolkodását (vagy annak hiányát) is tükrözi.

A *gyermek* szó első megmaradt írott lenyomata a TESz. szerint 1341-es, tehát a középmagyar kortól nyelvünk része. Ennek ellenére nem ismerjük eredetét. Sőt azt sem tudjuk, hogyan alakult ki – vélhetően – a *gyermek*ből a *gyerek* alakváltozat. A Zaicz-féle etimológiai szótár bizonytalan eredetűnek tartja, de hozzáteszi: „esetleg jövevényszó egy csuvasos típusú török nyelvből a honfoglalás előtti időből".

Az ÉKsz. a *gyerkőce*, *gyerkőc* szóalakokat népiesnek titulálja. Az alakok jelentése: a 'serdülő korú vagy annál valamivel fiatalabb, rendszerint fiúgyermek'. A *gyerkőce* legelső fennmaradt megjelenése 1750-ből származik. A *gyerkőc* első szótári adatolása az 1864-es Czuczor–Fogarasi-szótárban olvasható: 'serdülő fiú, legényke' jelentéssel. A 19. századtól már az irodalmi nyelvben is találhatunk példákat a szóalak előfordulására: „*Gyerkőce* volt még; madarászni ment" (Vörösmarty Mihály); „Mit ér a szép barack, ha tolvaj *gyerkőc* harapott már bele, s csak a csősztől futtában dobta el?" (Babits Mihály). Mindezek talán azt igazolják: a *gyerkőce* alak korábbi, mint a *gyerkőc*.

A szóvégmutató szótárban az *-őc* (3) és az *-őce* (4) végződésű további szavak sora nem hosszú: *piperkőc*, *teknőc*, valamint *herőce*, *verőce*, *keszőce*. A szavak etimológiája különböző keletkezési módokra utal, de néhány közös jellemvonás megfigyelhető. A *verőce* a szláv 'ajtócska' jelentésű szó átvételével került be a magyar nyelvbe. A *teknőc* a nyelvújítás természettudományi műnyelvének alkotásaként született meg a *teknő* képzésével. A korszak terméke a *piperkőc* is (*piperés*, *pipere* alakokból). E három mind magába foglalja a kicsinyítést. Az etimológia szerint a *gyerkőc* képzésmódja hatással lehetett a *piperkőc* szóalak megszületésére. Érdemesnek találtam az *-óc* (12) és az *-óca* (7) végződésű szavak vizsgálatát is: *gombóc*, *vadóc*, *góc*, *bohóc*, *kóc*, *palóc*, *martalóc*, *móc*, *kanóc*, *takonypóc*, *daróc*, *pokróc*, valamint *kabóca*, *bicebóca*, *pióca*, *szakóca*, *lóca*, *galóca*, *szamóca*. A fenti alakok egy része az igen ritka *-óca, -őce, -ica* képzőösszetétellel születhetett meg, amelynek elemei a kicsinyítő *-ó*, *-ő, -i* + *-ca, -ce* (más szakirodalomban: *-ó, -ő, -i* + *-c* + *-a, -e*). A képzőhalmozás gyakori jelenség (pl. *Évike, Évica, Évuska*), az viszont igen ritka, hogy a kicsinyítő képzőkkel ellátott alak lexikalizálódik, ahogyan a *gyerkőc* szónál történt.

Feltételezésem szerint a *gyerkőc* szónál egy nem túl gyakori képzőbokorral találkozhatunk: az *-óca* párjaként (pl. *majmóca* – nincs a szóvégmutató alakjai között) az *-őce* jelenik meg a szóvégen. A *gyerkőce* esetében a véghangzó (*e*) lekopott az idők folyamán. Egyedüli társa, a *piperkőc* viszont már e rövidült alak mintájára képződött. A szó eredeti jelentése 'gyermekecske, kis gyermek' lehetett, s később jelentésváltozással éppen az ellenkezőjére fordult: kamaszgyermeket jelentve. Jelentéstani szempontból tehát helyénvaló lenne mai használata is, de csak a hétköznapi beszédben, a családi kommunikáció során. A *gyerkőc* kifejezést a hivatalos stílusban is használók szóválasztásának motivációja talán sokkal inkább a gyermeket a klasszikus iskolai értékek fölé helyező, a gyermekek tanórai szórakoztatására törekvő tanerők közvetlenségére vezethető vissza. Mindennek fényében döntse el a kedves olvasó, hogy az iskolában lehet-e *gyerkőc* a *gyer(m)ek*?

Válogatott irodalom

A magyar nyelv értelmező szótára. 1962. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A magyar nyelv szóvégmutató szótára. 1969. Szerk. Papp Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest.

D. Bartha Katalin 1958. A magyar szóképzés története. (Magyar történeti szóalaktan II.) Tankönyvkiadó, Budapest.

Czuczor Gergely – Fogarasi János 1864. A magyar nyelv szótára. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, Pest.

Etimológiai szótár. 2006. Főszerk. Zaicz Gábor. Tinta Kiadó, Budapest.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1967. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Blankó Miklós

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Írófalu, avagy mióta író az író?

Ha hihetünk a világhálónak, s miért ne tennénk, az első név szerint ismert író, illetve költő Enhéduanna akkád hercegnő volt, valamikor Krisztus előtt 2285–2250 táján élt Ur városában; művei a Wikipédia szerint „a világirodalom legkorábbi fennmaradt emlékei közé tartoznak".

Író – másoló – kompilátor

A magyarság, amely ekkoriban még az ugor közösségben szorgalmasan halászott, vadászott és gyűjtögetett, aligha álmodott írásbeli kultúráról: ennek első nyomai nálunk bő három évezreddel későbbiek. Kezdetben azonban csak alkalmanként tekinthette magát alkotónak egy-egy szöveg létrehozója, mert – a kor szokása szerint – szemrebbenés és hivatkozás nélkül emelt a saját szövegébe másoktól származó szó szerinti részeket. Valahogy úgy festett, mint Lázár Ervin közismert mesei költőversenyén… „Rögtön színre is lépett a második versenyző. Maga Bruckner Szigfrid. Pózba vágta magát, az égre emelte tekintetét, és nekikezdett: Ej, mi a kő! tyúkanyó, kend / a szobában lakik itt bent? – Állj – mondta Mikkamakka –, ezt nem te írtad! – Hát kicsoda? – háborgott Bruckner Szigfrid. – Ki az ördög írta volna, itt van, nézd meg a papírt, nem az én írásom ez?! – Jó, jó – vágott közbe Mikkamakka –, de ezt már régen megírta Petőfi Sándor."

Még az a szerző is, gondoljunk III. Béla király jegyzőjére, Anonymusra, aki valószínűleg jócskán átgyúrta forrásait, óvakodott magát íróként megnevezni (külső szemlélők leginkább *másoló szerzetes*nek vagy *írnok*nak tartják, az utóbbi szó azonban csak 1794-től ismeretes). A középkorban ez általános szokás, de a reneszánsz előtt egy látszólag érdekes adatra bukkanunk.

Írók éltek-e Irófaluban?

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára második kötetének 227–228. oldalán az *ír* ige származékait sorolja fel, köztük – bár kérdőjellel – a következő adatot: „1392: ? Irofalv hn. (Csánki 2: 758)". Vagyis Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című művének második kötetében, Vas megye lakott helyei között ott találjuk *Irófalu* nevét, németül *Schreibersdorf*ot, s ez is mutatja, hogy nem tévedés: a ma magyarul *Buglóc*nak hívott, Borostyánkőtől nyugatra található helység nagyon is létezett, sőt (a szótáríró által elnézett) négy évvel korábbi adat ezt 1388-ból igazolja.

Ha szabadon engedjük fantáziánkat, kellő önérzettel tölthet el bennünket a bizonyosság: Zsigmond király uralkodásának második évében magyar honban oly fejlett lehetett már az írásbeli kultúra, hogy az önálló szellemi alkotók külön faluba tömörültek, s a kies helyen bizonyára egymást segítették az alkotásban. Nyilván ennek emlékét őrzi a közelben 882 méterével a Dunántúl legmagasabb pontja, *Írott-kő* (németül *Geschriebenstein*), ahova könnyűszerrel kirándulhattak, és e névadásban közös emléket hagytak…

Ha most félretesszük a tréfát, leleplezhetjük, hogy a hegycsúcsot a 14. században még javában *Fenyőhegy*nek hívták, a 17. században már *Szálkő* a neve, a mait pedig „egyes feltételezések szerint az itt áthaladó Batthyány–Esterházy-határ feliratozott határkövéről kapta" – ahogy erről a Wikipédia kiokosít. Arról azonban már ez a tudástár sem tájékoztat, hogy a ma Ausztriában található, Újrétfalu településrészeként nyilvántartott helyet miért hívták *Írófalu*nak.

Ha arra gyanakszunk, hogy ez az *ír* ige korábbi, de például a húsvéti tojások esetében máig megmaradt jelentésével ('fest') függ össze, valószínűleg jó nyomon járunk; már csak azt kellene felkutatnunk, vajon miért kaphatta ezt a nevet. A 19. században legbölcsebb, *A Pallas nagy lexikona* arról tájékoztat, hogy Buglócon *agyagföld* található; a Wikipédia *agyag* címszó alatt megemlíti: „Festékgyártás. A természetes színező- és töltőanyagként vörös festékföld, okkersárga-agyag, barnaagyag, budaiföld formájában." Most már csak azt kell kiderítenünk, hogy a vörös, okker, barna és fehér közül melyik lehet ott jelentős mennyiségben. (Ez utóbbi azért biztos, mert öt évszázadon keresztül megtartotta festésre utaló német nevét.) Segítségünkre siet ennek megfejtésében a Csánki Dezső műve után négy évvel, 1898-ban kiadott Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* egyik kötete. Ebben a *Vasvármegye földtani viszonyai* című tanulmányban (írta dr. Inkey Béla, revideálta Lóczy Lajos) meg is találjuk az útbaigazító részt: „… Pinkafő és Schreibersdorf tájékán; homokos, agyagos rétegeiben némely jelleges mediterrán kövületet találunk, nevezetesen helyenkint, a mediterrán tengerben annyira honos, *Lithothamnium* nevű mészalgák, valóságos mészkőpadokat képeznek…"

A Wikipédiából megtudjuk, hogy a kiemelt szó latinos formájából visszaváltott görögösre. „A *Lithothamnion* a *vörösmoszatok* közé tartozó mészmoszatok rendjének egy nemzetsége. Viszonylag fajgazdag, jelenleg 103 faját tartják számon. […] Egyes helyeken kőzetalkotó mennyiségű. Budapest környékén az eocén és miocén üledékekben gyakori. […] Ebből a mészkőből épült a Budai Vár egy része, valamint Bécs több régi épülete." Nekünk ez utóbbi csupán érdekesség, de már tudjuk a színt (vörös) és azt, a festésre éppen az tette alkalmassá, hogy nem kövesült meg, hanem az agyagban kínálta magát felhasználásra. Ennél olcsóbb falfesték aligha volt, s ez tette névalkotóvá a híressé vált faluban.

Aki először nevezte írónak az írót: Prágai András

Elhagyván immár Irófalut, tovább töprenghetünk azon, vajon ki és hogyan nevezte legkorábban a papírra vetett alkotás létrehozóját írónak. A reneszánsz idején az elsők között találjuk Vitéz Jánost és Janus Pannoniust; mindkettőjüktől maradt ránk próza, főleg levelezésükben, de ettől ők magukat s őket a kortársak nem nevezték írónak, ahogy senkit sem ez idő tájt. A reformáció korában a versek mellett tekintélyes számú vitairat, prédikáció jelent meg nyomtatásban, sőt ekkor élt Pázmány Péter, akit Kosztolányi Dezső a magyar próza atyjának tartott. Ámde ő sem tekintette magát írónak, hanem sokkal inkább hitharcosnak és esztergomi érseknek. Egyik kortársa, Prágai András azonban, midőn 1628-ban nyomdába küldte több mint ezeroldalas fordítását, a *Fejedelmeknek serkentő óráját*, a címlapon szerencsi prédikátornak mondta magát, lévén 1624-től I. Rákóczi György udvari papja. A mű legkevésbé sem hitéleti tárgyú, hiszen Marcus Aurelius életének valós és képzelt példáiból összeállított királytükör, mellyel a helyes uralkodásra és harmonikus családi életre kívánja nevelni főrangú olvasóit, a többieknek pedig tanulságos és szórakoztató olvasmányt kínál, mindez pedig nem papi feladat. Több előszó után maga a szerző szólal meg *Az Fejedelmek serkentő órájának summája* című részben, s ekkor kerül szembe azzal, hogy miként nevezze meg tevékenységét. A fordító egyszerre igaz is meg nem is, hiszen az eredeti szöveget saját ötleteivel gazdagította, de ha úgy fogalmaz: ő író, akkor talán másolónak gondolják. Megoldása egyszerre szellemes és szóteremtő. (A mai helyesíráshoz közelítő formában, de az eredeti sajátosságait megtartva idézzük a szöveget a 6–9. oldalról.)

FEIEDELMEKNEC
SERKENTŐ ORAIA,
AZ AZ,
MARCVS AVRELIVS
CSASZARNAC ELETERŐL.
AZ HIRES
GVEVARAI ANTALTOL, SPANIOL ORSZAGBAN ACCITANA VARASSANAC PÜSPÖKETŐL, AZ ötödic CAROL Császárnac Tanacsosától, Historicusától, Prédicatorától irattatot három könyvec.
Mellyeket
AZ FENYES ES FELSEGES
FRIDERIC VILHELMVS,
NAC SAXONIAI HERCZEGNEC PARANCSOlattyara Spaniol nyelvből, bezzeudvan az Francia es Olasz nyelveken valo irasokat, Deac nyelvre forditot, es szamlallatatlan sok valogatot szep sententiachal, ekes mondasokkal, tanusagockal, az könyvnec levelenec szelein ertelemesek olvasasnac okaert meg vilagosiot
WANCKELIVS IANOS.
Most penig ez SERKENTŐ ORANAC első és harmadic könyveit
AZ TEKENTETES ES NAGYSAGOS VANAC &c. FELSŐ WADASZI
RAKOCZI GYÖRGYNEC
PARANCSOLATTYARA MAGYAR nyelven tolmacsolotta
PRAGAY ANDRAS SZERENCSI
Prédicator.
1 6 2 8.
BARTPHAN,
Nyomtattatot KLESZIAKAB által.

Kép: reformacio.mnl.gov.hu

„[S]zabadon megvallom, hogy valamelyeket írtam, avagy fordítottam, avagy szerzettem, azt semmiképpen nem érdemlik, hogy az jeles fő bölcseknek serege közé számláltassam… [S]zabad akaratom szerént minden tisztességkívánás nélkül, annak az dicsíretnek ellene mondok, mellyel az jó emberek ezért az könyvért engemet feltisztelni avagy ékesíteni akarnának: így elhittem, hogy lésznek sokan, kik akaratom ellen is ez munkámnak rágalmazására élesítik fogokat. Mert *mi szüntelen író emberek*, azokat az munkákat, melyeket írásban teszünk, kicsinynek tartyuk: mikor meggondoljuk, hogy egynéhány száz irigyink támadnak, kik minket rágalmaznak."

Kitalálja tehát, hogy az alkalmilag írogatókat és a kényszerből vagy szükségből, esetleg szórakozásból szöveget fogalmazókat a kiemelt résszel hogyan rekessze ki. A későbbiekben, mivel ezt kissé terjengősnek érezhette, mindenütt a *könyv-író* szóalkotással váltja fel. Az ez ügyben munkálkodók sanyarú sorsát is felvázolja. „Vay ki sokan találtatnak ez mostani időben, kik oly visszafordult, avagy hogy igazában meg mondgyam, oly irigy elméjű emberek, hogy noha effélék addig csak sétálni kimennek, míg az *könyv-író*, avagy valamely könyvnek fordításában munkálkodó tolmács dolgában forgolódik: míg ez vigyáz [figyel, ébren van], amazok alusznak, míg ez éh gyomorral vagyon, amazok, már addig jól is laktanak: míg ez az könyveket forgattya, amazok gonosságokban ugyan hevernek: mindazonáltal ezt hátra hagyván efféle csacsogó csélcsapoknak szintén annyi szabadságot engednek, mintha méltóságokkal az Görögök között Plátót [Platónt], avagy ékesen való szólásokkal az Romaiak között Cicerót elérhetnék. Ha valaki az Déáki [latin] nyelvben illendőképpen vizsgálódó, az Spaniol nyelvben ékesen beszélő, az Görög nyelvben fölötte tudós, az Historiáknak olvasásában fölötte szorgalmatos, az könyveknek forgatásában és olvasásában serény és fáradhatatlan ember találkozik, efféle böcsületes embernek, nem csak megengedem, hogy könyvemet igazícsa: sőt ugyan kévánom is, hogy munkámat meg ítillye. Mert az alázatosságnak és az jóságos cselekedetnek szeretőjének az bölcs embertül megintetni, avagy igazíttatni egy csepnyére sem gyalázat."

Epilógus, avagy írónak lenni később sem könnyű…

Ha most azt hisszük, hogy innentől kezdve egyszerű és töretlen út vezet a 19-20. századig, amikor már ez a hivatás és foglalkozás természetes lett, s tiszteletnek örvendett, bizony csalódnunk kell… A mulatságos ellenpéldát Örkény István *Egy tragikus eset* című novellája szolgáltatja 1953-ból, amikor egy hivatalnok az író adatait rögzíti. (A művet a téma céljából tömörített részletekben idézzük.)

„– Munkás, paraszt vagy értelmiségi? – Értelmiségi – mondom. […] – Foglalkozása? – Író.

Már elcsípte az új rubrikát, de nem ír. Orra s tolla nyugtalanul remeg a levegőben. Orrával s tollával bajt szimatol. – Írnok? – kérdezi. – Nem. – Szóval, nem írnok. – Nem írnok. Író. – Milyen író? […] – Szépíró – mondom szerényen, tárgyilagosan. – Az más – dünnyögi. Nem néz rám, de érzem, hogy megnyugodott. – Egyszóval írnok. Írhat-

juk, »írnok«? – Nem írhatjuk. […] – Diktálásra ír? – Nem. Önszántamból írok. – Ahá! – csap le rám. – Egyszóval fogalmazó. Írhatjuk, »fogalmazó«? – Nem írhatjuk. – Nem?

Felsóhajt. Leteszi tollát. Szemügyre vesz engem, és átfutja tekintetével a sok kicsi kockát az árkuspapíron. – Író, író, író… – ismételgeti szárnyszegetten. – Hát mit ír? – Prózát. […] Mint Mikszáth Kálmán – mondom, segíteni vágyón. – Tessék? – Nem baj – mondom. – Ismeri ezt a nevet: Jókai Mór?

Tolla elrepül a rubrikák fölött. – Az előbb más nevet mondott – jegyzi meg idegesen. Visszabújok a félhomályba. Nézem ezt az ember formájú lényt, ezt a világcsodáját. Szeretnék vele szerepet cserélni, kifaggatni, agyonkérdezni. Hogy élt idáig. Minek örült, miért bánkódott, ki adta szájába a boldogság meg a szerelem szavait. […]"

Szerencsére ez a jelenet már nem játszott bele az író fogalmába, hiszen csupán kortünet volt. Akkor, amikor Lázár Ervin a következő évben érettségizett…

Töttős Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

A közérthetőség nyelvén beszélni

Magyarországon 1952 óta ünnepeljük a pedagógusnapot. Idén ez a nap június 4-ére esett. Ugyan számos okból foglalkozhatunk ekkor pedagógusainkkal, arról nem szól a fáma, hogyan és miről is beszélnek azok, akik a pedagógusoknak írnak. Ennek a feladatnak a sajátosságairól beszélgettünk *Indri Dániel Janisszal*, az *Új Köznevelés* című pedagógiai magazin főszerkesztőjével.

Maga a lap is ünnepel: a mai formájában tízéves, története azonban a 19. századig nyúlik vissza. Miért és hogyan jött létre a lap?

Eötvös József kultuszminiszter *Néptanítók lapja* néven alapította 1868-ban azzal a céllal, hogy a mindenkori oktatásirányítás elérjen a szélesebb értelemben vett pedagógustársadalomhoz, informálja őket, hogy mit és miért tesz adott esetben a döntéshozó.

1945 után – a megváltozott körülményekhez igazodva – a lap neve *Köznevelés* lett, szerkezete, külleme is kissé átalakult. Akkori formájában, számos főszerkesztő közreműködésével, egészen 2013-ig működött, és talán kevesen tudják, hogy például *Nemes Nagy Ágnes* költő is 1946-tól néhány évig a lap munkatársa volt. A nagy fordulatot az jelentette, amikor 2013-ban az akkori fenntartó – az Emberi Erőforrások Minisztériuma – úgy határozott, hogy a korábban piaci viszonyok között működő *Köznevelés* kiadásával az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézetet (OFI) bízza meg azzal, hogy a lapot újraalkossa, és egy kívül-belül megújuló folyóiratot jelentessen meg. Így jött létre a mai napig is havi rendszerességgel megjelenő *Új Köznevelés,* mely ma már az Oktatási Hivatal szakmai műhelyében készül. A lap ezt követően évekig nyomtatott formában ingyenesen jutott el havonta minden köznevelési intézménybe egy-egy példányban.

Indri Dániel Janisz (saját archívumából)

Amikor a pedagógusnapot ünnepeljük, akkor a legkisebbeket nevelő óvodapedagógusoktól a főiskolai tanárokig mindenkit köszöntünk, de ahogy az Eötvös József által alapított lap a néptanítóknak szólt, úgy az Új Köznevelés címe is jelzi a közelebbi célközönséget. Tekintsük át a rovatokat és azt, hogy egy-egy téma aktuálisan milyen pedagóguscsoportot szólít meg!

Mivel idén jubilálunk, ezért valóban érdemes górcső alá vennünk, mennyit is változott a tíz évvel ezelőtt megalkotott folyóirat. Úgy hiszem, hűek maradtunk a korábban lefektetett alapokhoz. Aki fellapoz egy tíz évvel ezelőtti számot, az hasonló rovatstruktúrával találkozhat. Az idők során persze további arculatváltásra is sor került, de célunk mindmáig az, hogy minden hónapban a pedagógusokat leginkább érdeklő újdonságokról, szakmódszertanokról, jó gyakorlatokról számoljunk be. Az elmúlt években és jelenleg is csupán elektronikus formában olvasható a lap a **folyoiratok.oh.gov.hu/uj-kozneveles** oldalon, ahol azonban tördelt formában és külön cikkenként is elérhető a folyóirat.

A címlap minden lapszám esetén erős szimbolikát testesít meg. Mi ennek az üzenete?

Feladatunknak érezzük, hogy hónapról hónapra olyan pedagógusokat tegyünk a címlapunkra, akiket követendő példaképeknek tartunk, és akikre méltán lehetünk mindannyian büszkék. Ez volt az egyik legfontosabb célkitűzésünk, hiszen megérdemlik a kiemelt figyelmet.

Minden hónapban van egy címlapos nagyinterjúnk, ami a *Hónap témája* rovatban olvasható, mellette számos, az adott tematikához kapcsolódó cikkel és interjúval együtt. Ezt egészíti ki az *Aktuális* rovatunk, melyben friss kezdeményezésekről vagy konferenciákról lehet olvasni. *Oktatás-nevelés* rovatunkban olyan jó gyakorlatokról vagy

módszertani érdekességekről, innovációkról olvashatnak az érdeklődők, amiket a pedagóguskollégák is bátran kipróbálhatnak saját hatáskörükben. A *Mi világunk* című rovatban jeles évfordulókról, a legfrissebb oktatásirányítási hírekről, diákoknak és pedagógusoknak szóló pályázatokról adunk hírt, illetve különféle kulturális programokat ajánlunk olvasóinknak. Itt indult el a legújabb beszélgetéssorozatunk is, a *Spori!*, amelyben minden hónapban olyan tehetséges fiatal sportolókat mutatunk be, akik kiemelkedően teljesítenek saját sportágukban, és mindemellett az iskolában is helytállnak.

Pedagógusoknak szóló folyóiratról beszélünk, ezért sokan feltételezik, hogy a szerkesztők mind pedagógusok. Valóban így van ez?

Célszerűnek tartom, hogy legyenek olyanok a szerkesztőségben, akik nem csak tanári szemmel tudják vizsgálni a köznevelésben zajló folyamatokat. Egy ilyen lapnál akkor jó a szerkesztőség összetétele, ha egyszerre jelen vannak pedagógusok, és olyanok is, akik más szakmákból érkeztek. Persze, elengedhetetlen, hogy legyenek olyanok, akik nemcsak elvégeztek egy-két tanárszakot, de a tanításban gyakorlati tapasztalatokra is szert tettek. Jómagam nem vagyok pedagógus, bár a lapnál eltöltött tíz évem alatt már többen megelőlegezték, hogy tiszteletbeli pedagógussá váltam. Egyébként munkánkat segíti a lap szerkesztőbizottsága is, melynek tagjai neves, az oktatás világában járatos szakemberek.

Akik nem olvassák az Új Köznevelést, talán azt gondolják, hogy egy alapvetően tanároknak szóló pedagógiai magazinnak stílusában is különböznie kell más folyóiratoktól. Egyáltalán, beszélhetünk speciális beszédmódról? Létezik pedagógusnyelv, szókincs, amit ennek a hivatásnak a képviselői használnak?

Természetesen minden szakmának megvannak a maga terminus technicusai, így ez a pedagógusok esetében is magától értetődő. Ezen túlmenően nem gondolnám, hogy a köznevelésnek olyan speciális szókincse lenne, amelyhez alkalmazkodnunk kellene a lapban. Éppen ellenkezőleg: szerencsés helyzetben vagyunk, mert úgy tudunk és kell fogalmaznunk, hogy az mások számára is – így nem csak a szakmához szólva – érthető, világos legyen. Megállapíthatjuk, hogy valójában a pedagógusnyelv a közérthetőség nyelve, elvégre ők a fiatal generáció nevelői, akiknek tiszta, választékos stílusban kell átadniuk mindazt a tudást, amivel a jövőben boldogulhatnak.

Áruljunk el valamit a következő számok tartalmával, a tervekkel kapcsolatban!

Az elmúlt évben kiemelten foglalkoztunk a megújuló tanárképzéssel, a fejlesztőpedagógiával vagy a környezeti neveléssel. Idén eddig fontos témát jelentettek az Oktatási Hivatal gondozásában megjelenő tankönyvek, márciusban megemlékeztünk Petőfi Sándorról, áprilisban különféle pedagógusműhelyek működéséről írtunk. Nyárra a táboroztatás témakörét feldolgozó számmal készültünk. Bízom benne, hogy az interjú olvasói közül mindenki, aki jó szívvel gondol vissza iskolás éveire, vagy érdeklődik az oktatás világa iránt, az fellapozza újságunkat, hiszen több olyan cikket is találhat, amit élvezettel olvashat.

Karkó Ádám
az Új Köznevelés szerkesztője

A televíziós reklámok nyelve

„A fogyasztóvédelem ellenőrzi a jövőben a reklámokat" – olvasom az Édes Anyanyelvünk júniusi számában. Attól tartok, hogy valóban csak a jövőben, mert egyelőre még elképesztő dolgokat hallhatunk a televíziós reklámokban. Félő, hogy azok helyességét nyelvi szempontból senki sem ellenőrzi. Márpedig az ott elhangzó reklámok szövege, dikciója ugyanúgy „beleül" az emberek fülébe, mint például a vetélkedő- vagy akár a hírműsoroké.

Úgy gondolom, a hirdetéseket feladó vállalat/szervezet felelőssége is, hogy mi és hogyan hangzik el a reklámjában. Mit szóljunk például ahhoz a reklámozóhoz, aki hagyja, hogy hirdetésében a bemondó póstát ejtsen hosszú *ó*-val? (Gondolom, Paudits Béla egykori nótája, a *Jóska*, *levelet hozott a pósta* nem lehet irányadó.)

Érthető, hogy a televíziós reklám díját annak hossza határozza meg. Ez azonban nem menti fel a bemondót, ha hadarva közli a hirdetendőket, még akkor sem, ha az elhadart kötelező mondatot mindenki már álmában is fújja. („A kockázatokról és mellékhatásokról kérdezze meg orvosát, gyógyszerészét.") A másodpercekkel birkózva szótagokat „spórol meg" (vagy ami még rosszabb: valóban nem ismeri a helyes nyelvtani formát) az a bemondó, aki „április tizen*harmadika* és tizen*hatodika* között" helyett úgy határozza meg az időközt, hogy „április tizen*három* és április tizen*hat* között". (Vö. az egykor sokat énekelt mozgalmi dallal: *április négyről szóljon az ének…)*

Egyszerűen nem ismeri a használt szó jelentését (vagy enged a szó újabban terjedő rossz használatának), aki „*brutálisan* finom margarin" vagy kivált „*mocskosul* finom mustár" vásárlására buzdítja a televízió nézőit. Nekem egyik sem kellene.

Kulcsár István
újságíró

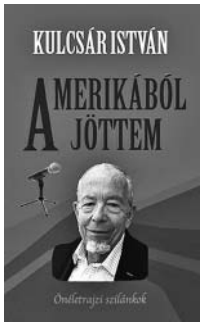

Olvasóink újabb nyelvi érdekességekkel, fejtegetésekkel találkozhatnak Kulcsár István könyvhétre kiadott, *Amerikából jöttem – önéletrajzi szilánkok* című könyvében.

Ahol mindenki szakértő – A filozófiai kávéháztól a nyelvi piknikig

Mindenki lehet nyelvi szakértő. Mi több, mindenki rendelkezik nyelvi szakértelemmel. Szélsőségesnek tűnhetnek ezek a kijelentések, ezért rögtön le is szögezem, hogy nem szeretném lekicsinyleni azokat, akik több évig tartó verejtékes munkával válnak magyartanárrá, korrektorrá vagy akár nyelvészkutatóvá – vagyis azon szakmák képviselőivé, amelyeket tipikusan a nyelvi szakértőséghez szoktunk kapcsolni. Amellett érvelek csupán, hogy minden személy, aki beszél, ír vagy jelel, szert tesz élete során olyan tudásra, amely segíti őt eligazodni a nyelvi és társas világunkban. A másokkal való érintkezéseink során fölvérteződünk olyan tapasztalatokkal, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy hogyan tudunk úgy fogalmazni, hogy elérjük vele kommunikációs céljainkat: milyen mondatokkal szerzünk örömet a közvetlen környezetünkben élőknek, vagy éppen mit nem érdemes mondani, ha nem szeretnénk őket megbántani. S persze olyan tapasztalatokkal is, amelyek arról szólnak, hogy nekünk milyen közlések okoznak örömet, milyenek bántanak meg, idegesítenek föl, vagy éppen nyugtatnak meg. Ez a fajta tapasztalatszerzés azonban sohasem ér véget, bizonyos értelemben folyamatosan tanulunk. Mint ahogyan a nyelvész, a „hétköznapi ember" is állandóan tanulmányozza a saját nyelvi környezetét – csak éppen nem a tudományos, hanem az egyszerű megismerés eszközeivel. Ebben az írásban a **nyelvi piknik nevű programsorozatot** mutatom be, ahol nem nyelvész személyek (a továbbiakban civilek) azért gyűlnek össze, hogy ezeket a társas-nyelvi tapasztalataikat osszák meg egymással, és tanuljanak mások példáiból.

A **nyelvi piknik kialakításához** a filozófiai kávéház műfaja szolgált inspirációként. A filozófiai kávéház elgondolása abból indul ki, hogy minden személy megfogalmaz az élete során filozófiai jellegű kérdéseket, mint például azt, hogy mit is jelent a boldogság, mi a jó, vagy éppen azt, hogy tulajdonképpen mi az élet értelme. E kérdések megválaszolására különböző válaszokat adhatunk saját megélt tapasztalatainknak, világról alkotott tudásunknak vagy hitrendszerünknek megfelelően. A filozófiai kávéház elgondolása az, hogy ezeket a bizonyos esetekben nagyon is eltérő perspektívákat érdemes egymással megosztani annak érdekében, hogy az eszmecsere segítségével egyrészt megismerjük mások nézőpontjait, másrészt fölismerjük saját érvrendszerünk gyenge pontjait, és alternatívákat találjunk. A filozófiai kávéház lényege tehát a módszeres együttgondolkodás, amelyet nyilvános helyeken és közösségben lehet végezni (Nemes 2020). Ilyen nyilvános hely például egy kávéház, és az sem véletlen tehát, hogy épp Párizsból indult el a *café philosophique* mozgalom az 1990-es évek elején. A francia fővároséhoz hasonló kávéházi kultúrával rendelkezik Budapest is, így talán nem meglepő, hogy hasonló rendezvények itt is szárnyra kaptak az utóbbi évtizedben.

A nyelvi piknik lényegét tehát a filozófiai kávéházhoz hasonlóan a módszeres együttgondolkodásban ragadhatjuk meg – ebben az esetben úgy, hogy ez a gondolkodás a jelenlévőket érintő társas-nyelvi kérdésekről szól. A nevet nem azért választottuk, mert a szabad levegőn történik az esemény, hanem azért, mert mindenki kiteszi az „asztalra", és megosztja a másikkal azt, amije van: vagyis azokat a nyelvi tapasztalatokat, élményeket, sajátos megfigyeléseket, amelyek tanulságosak lehetnek mások számára is. Ezeknek a tapasztalatoknak az összességét neveztem följebb nyelvi szakértelemnek. Bár kollégáimmal több helyen is amellett érveltünk, hogy a civilek nyelvi szakértelmét a nyelvészeti, elsősorban szociolingvisztikai kutatásokban is célszerű kiaknázni (Bodó és mtsai 2022; Kocsis és mtsai 2022), a nyelvi piknikek célja nem a tudományos tudás bővítése. A nyelvi piknikek inkább arról szólnak, hogy a résztvevő civilek más emberek nézőpontjait megismerve gyarapodjanak a nyelvi kérdésekről zajló eszmecsere közben. A piknikek célja tehát az, hogy a résztvevők saját nyelvi tapasztalataikból és megfigyeléseikből kiindulva, de azokat másokéival párbeszédbe hozva merüljenek el olyan, részben nyelvi természetű kérdésekben, amelyek hatással vannak a mindennapjainkra. Ilyen kérdés lehet például, hogy milyen nyelvi eszközökkel manipulálnak minket, és manipulálunk mi másokat, hogy mit feltételezünk azokról, akik másképpen beszélnek, mint mi, vagy hogy mennyire határozza meg a gondolkodásunkat az, ahogyan bizonyos témákról beszélünk.

Egy **nyelvi piknik** általában kétszer hatvan percig tart, amit negyedórás szünet szakít félbe. A beszélgetések **menetrendje** általában az, hogy a bemutatkozást követően a résztvevők kapnak egy szempontot, amely alapján példákat kell írniuk papírcetlire, ezeket a cetliket pedig el kell helyezniük, lefordítva a körbevett asztal közepén. Mindenki húz egyet, és elmondja a leírtakkal kapcsolatos élményeit, amiket aztán a többiek megvitatnak – a beszélgetés végén pedig lehetőség nyílik arra, hogy a résztvevők levonják a tanulságokat, és témákat ajánljanak a következő alkalomra. Konkrét példán bemutatva, a februári budapesti nyelvi pikniken olyan kifejezéseket gyűjtöttek a résztvevők, amelyekről valamely számukra fontos személy jut az eszükbe. Ez az elsőre talán komolytalannak is tűnő instrukció rendkívül tanulságos párbeszédet idézett elő. A jelenlévők többek között olyan információkat tudtak meg egymástól, hogy kik azok a *csüntikék*, hogy mi az a *kágyilló*, hogy milyen étel a *slambuc*, hogy mit rövidít a *maszek*, vagy hogy kit nevezhetünk *unsereiner*-nek, miközben többen új káromkodási formákat is elsajátítot-

tak. Az egymástól való tanulásban persze elévülhetetlen szerep jut a nyelvész moderátornak is. Egyfelől neki kell olyan légkört teremtenie, ahol mindenki egyenlő arányban és fesztelenül beszélhet a saját élményeiről. Másrészt az ő felelőssége, hogy a civil résztvevők nyelvi szakértelme kiegészüljön a nyelvészeti tudással, ha arra igény mutatkozik – például olyankor, amikor elmagyaráz a fölmerülő példák kapcsán olyan fogalmakat, mint a népetimológia és a túlhelyesbítés, vagy amikor számot ad arról, hogy a kortárs nyelvtudomány milyen szemlélettel közelít a helyesség kérdéséhez.

A piknik koncepcióját először szűkebb körben próbáltuk ki a *gluténmentes nyelvészet* blog olvasói körében, **2022 márciusa óta** azonban nyilvánosan is hirdetjük a piknikeket. A budapesti eseményeknek a Három Holló kulturális központ ad otthont, de három alkalommal már Székesfehérváron is rendeztünk nyelvi pikniket. Szinte minden korosztályból volt már résztvevőnk a frissen érettségizettektől a nyugdíjasokig, és sokféle szakma képviselője látogatta már az eseményt, szerszámkészítőtől orvosig, méhésztől jogászig. Ez is jól mutatja, hogy ezeken a beszélgetéseken minden nyelvi élmény releváns és fontos, és mindenki tanulhat a másiktól.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk a nyelvi piknikeken. A soron következő eseményekről mindig hírt adunk a **Nyelvi piknik és gluténmentes nyelvészet** nevű Facebook-oldalon (https://shorturl.at/hrtvL). Bárki ellátogathat a következő alkalomra – ha másért nem, akkor azért, mert a nyelvi piknik egy olyan hely, ahol mindenkiből nyelvi szakértő válhat.

Irodalom:

Bodó Csanád – Barabás Blanka – Fazakas Noémi – Gáspár Judit – Jani-Demetriou Bernadett – Petteri Laihonen – Lajos Veronika – Szabó Gergely 2022: Participation in sociolinguistic research. *Language and Linguistics Compass* 16(4).

Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina – Szabó Gergely – Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára 2022: Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka (szerk.): *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben: Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról*. Termini Egyesület, Törökbálint. 101–118.

Nemes László 2020: Állampolgári tudomány és közösségi filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle* 64(2): 113–131.

Szabó Gergely

nyelvész, ELTE és Nyelvtudományi Kutatóközpont

Az észt e-tollbamondás – a nyelvi kiválóság ünneplése

Észtország kis ország Észak-Európában, gazdag kulturális örökséggel és egyedülálló nyelvvel. Az észtek számára nyelvük büszkeség és az identitás forrása, és ezt sokféleképpen ünneplik, többek között az évente megrendezett észt e-tollbamondásversennyel, amelyet 2023. március 14-én immár 16. alkalommal rendeztek meg. Az eredetileg egy alkalomra tervezett projekt mára az anyanyelv napjának egyik legfontosabb rendezvényévé vált.

(képforrás: err.ee)

A 2008-ban 277 résztvevővel indult e-tollbamondás napjainkra olyan eseménnyé nőtte ki magát, amely már több ezer embert, több száz oktatási intézményt és szervezetet vonz minden évben. A rekordot idén állították fel a versenyzők. 10 890 pályázó küldte be a feladványt, amelyet 432-en hibátlanul írtak meg. Az észt e-tollbamondás különlegessége, hogy nemcsak diákoknak szól, hanem lényegében bárki, filológusok, anyanyelvtanárok, más nyelvet beszélők, külföldön élő és külföldön tanuló észtek is benevezhetnek. 2018-tól a hallássérültek is részt vehetnek a pályázaton. Ők szájról olvassák a feladványt.

A feladatot a Vikerraadio, Eesti Rahvusringhääling (korábban Eesti Raadio) észt országos rádiócsatornán élő adásban sugározták az etteytlus.err.ee (e-tollbamondás) oldalon. A verseny virtuális platformon zajlott, amely lehetővé tette a résztvevők számára, hogy saját számítógépükről (vagy bármely más internettel rendelkező eszközről) jelentkezzenek be, és távolról töltsék fel megoldá-

saikat. Az online felület olyan funkciókat is biztosított, mint az időzítő, a szómeghatározások és a csevegő funkció, amelynek segítségével a versenyzők beszélhettek a szervezőkkel, illetve a nyelvi segélyvonalon meghatározott időpontban választ is kaphattak az írás közben felmerülő kérdésekre.

A regisztrációs felület délelőtt 10 órakor nyílt meg. A résztvevők a 10.05-kor kezdődő *Huvitaja* (Érdeklődő) című műsorban kapták meg a végső utasításokat, 10.25-kor pedig felolvasták a rádióban a szöveget, amelyet többször is meg lehetett hallgatni. Ugyanebben az időben az err.ee portálon egy videót is lejátszottak, ahol szájról lehetett olvasni a szöveget.

A versenyfeladat változatos szavakat, kifejezéseket tartalmazott különböző területekről: a tudományos, az irodalmi nyelvből és a mindennapi nyelvhasználatból. A szavak, kifejezések a könnyűtől a nehézig terjedtek, kihívást jelentve a helyesíróknak, hogy bizonyítsák, mennyire jól ismerik az észt helyesírást. A feladatot különböző szervezetek és intézmények képviselői állítják össze. Idén például a Tartui Egyetem, az Észt Nyelvi Intézet, az Észt Nyelvi Szerkesztők Egyesülete, a Tallinni Egyetem, valamint az Oktatási és Kutatási Minisztérium Nyelvpolitikai Főosztályának munkatársai és a Vikerraadio *Nyelvi program* című műsorának felelős szerkesztője közös munkájának eredményeként született meg a szöveg.

A versenyzők hamar megkapták a javított végeredményt is, és összehasonlíthatták beadott munkájukat a helyes megoldással. A Vikerraadio 14.05-kor kezdődő műsorában hirdette ki a győzteseket. Az adásban a feladványt is elemezték, megvitatták a lehetséges helyes változatokat és a jellemző hibákat. Az e-tollbamondás-pályázat fődíja egy táblagép volt, az okoseszközzel dolgozó legjobb versenyző pedig egy okostelefont nyert az Oktatási és Kutatási Minisztérium felajánlásából. A legeredményesebb versenyzők könyvesboltok ajándékutalványait, ajándéktárgyakat vagy kulturális rendezvényre szóló jegyeket kaptak.

Az online helyesírási és tollbamondási verseny arra is lehetőséget adott a szervezőknek, hogy adatokat gyűjtsenek a résztvevők teljesítményéről, és megállapítsák a helyesírási készséggel kapcsolatos tendenciákat. Ezeket az adatokat – hasonlóan a Magyarországon zajló Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyhez – fel lehet használni az anyanyelvoktatás hatékonyságának javítására és a tanulóknak szánt új források fejlesztésének támogatására. Összességében a 2023. évi észt e-tollbamondás verseny sikeres alkalmazkodás volt a digitális korhoz. Fenntartotta az észt nyelv és a nyelvi kiválóság ünneplésének hagyományát. A verseny példa arra, hogyan lehet a technológiát a kulturális örökség megőrzésére és népszerűsítésére használni a modern világban.

(A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem *Nyelv és digitális kompetenciák* című pályázatának támogatásával készült.)

Anne Tamm
nyelvész, KRE
Lehel Dorottya
egyetemi hallgató, KRE BTK

Véget ért a XXVI. Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny

A helyesírás előírásainak követése „fontos tartozéka és egyben fokmérője az egyes emberek szellemi igényességének” – fogalmazta meg Szathmári István *A magyar helyesírás alapjai* (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 8) című munkájában mintegy három évtizeddel ezelőtt, közel abban az időben, amikor elindult a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny. Ez a gondolat ma is aktuális. A 2022/23. tanévben 26. alkalommal meghirdetett versenynek változatlanul kiemelt célkitűzései között szerepel az igényes nyelvhasználat iránt érzett felelősségtudat erősítése, a megkülönböztetett figyelem anyanyelvi kultúránk iránt annak elfogadásával, hogy a gyakorlatban egyre nagyobb teret hódítanak a digitális felületeken megjelenő szövegek. E szellemiség jegyében a tehetséggondozást, valamint a szakmai és közösségi kapcsolatok építését támogató rendezvény a digitális írástudás fejlesztését is feladatának tekinti.

A 2020/21. tanévben első alkalommal digitális platformon online rendezett verseny az eltelt három év alatt bebizonyította, hogy megfelelő és jövőbe mutató megoldás arra a szervezeti átalakulásra, amelynek következtében a rendezvénynek hagyományos formában nem lett volna folytatása. Tiszteletben tartva a határon túli területek helyi sajátosságait, az újonnan fejlesztett digitális keretrendszer alkalmas arra, hogy a verseny fordulói további külső partnerek (megyei szervezők) bevonása nélkül legyenek megvalósíthatók.

A Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának szervezésében, a Magyar Nyelvtudományi Társasággal szoros együttműködésben zajló Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyre a 2022/23. tanévben közel 28 000 tanulót neveztek mintegy 1400 magyarországi és határon túli (erdélyi, felvidéki, kárpát-

aljai, vajdasági) intézményből. Az első forduló eredményei a versenyzők nagyobb számából következően nagyobb szórást mutattak. A NAT követelményeihez igazodó 100 pontos feladatsort az 5. évfolyam 72,05, a 6. évfolyam 70,45, a 7. évfolyam 61,89, a 8. évfolyam 70,28 átlagpontszámmal teljesítette.

A területi elhelyezkedés alapján második fordulóba továbbjutók átlagpontszáma az 5. évfolyamon 85,64, a 6. évfolyamon 85,81, a 7. évfolyamon 80,31, a 8. évfolyamon 83,67 pont volt. A második fordulóban az erdélyi versenyzőkön (852 fő) kívül 862 intézményből 4643 tanuló vett részt. A 100 pontos feladatsort az 5. évfolyam 86,73, a 6. évfolyam 77,60, a 7. évfolyam 79,91, a 8. évfolyam 80,19 átlagpontszámmal teljesítette. A Kárpát-medencei döntőbe bejutott versenyzők átlagpontszáma az 5. évfolyamon 96,29, a 6. évfolyamon 93,61, a 7. évfolyamon 94,85, a 8. évfolyamon 93,72 pont volt.

2023. május 20-án a Pedagógiai Kar budapesti képzési helyén zajlott le a verseny digitális döntője 142 tanuló és mintegy 140 felkészítő pedagógus részvételével. A versenyzők tanúbizonyságát adták annak, hogy magas szinten művelik a magyar nyelvet, és kiválóan tájékozódnak a digitális térben.

A döntő legjobbjainak (1–10. helyezett) átlagteljesítménye a következő volt: az 5. évfolyamé 94,9%; a 6. évfolyamé 87,4%; a 7. évfolyamé 95,1%; a 8. évfolyamé 95,1%. A döntőben szép teljesítményt nyújtottak a határon túli diákok. A 35 határon túli versenyző közül 9 tanuló végzett az első tíz helyezett között. Különleges öröm volt újra találkozni a kárpátaljai diákokkal, akiknek az elmúlt tanévben a háború miatt nem volt lehetőségük részt venni a versenyen.

A program ünnepi eseménye volt a kiemelt díjak átadása. Arany és gyémánt oklevelet kapott nyolc pedagógus – *Bilicki Renáta, Kovácsné Zazravecz Ildikó, Méry Mária, Palatkásné Kolnhofer Judit, Pék-Torma Angelika, Tamás Anna-Mária, Tókos Ibolya Lujza; Nagy Majlát Ágota* –, akiknek az elmúlt évek során a legtöbb diákjuk jutott a döntőbe. Simonyi-serleget öt olyan iskola – *Bonyhádi Általános Iskola, Gimnázium és AMI, Budapest XXIII. Kerületi Páneurópa Általános Iskola, Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium (Győr), Kölcsey Ferenc Református Gyakorló Általános Iskola (Debrecen), Sennyey Elza Általános Iskola (Mándok)* – vehetett át, ahonnan a legtöbb versenyző jutott a döntőbe. Kiváló munkájáért Simonyi-érem kitüntetésben három nyolcadik évfolyamos tanuló – *Ladányi Száva, Papp Lilla Kata, Székely Ágnes* – részesült. Kiemelkedő tehetségfejlesztő, illetve szakmai munkájáért három kolléga – *Dénes Tünde, Horváth-Kocsis Erika, H. Tóth István* – vett át Simonyi-érem kitüntetést.

A rendezvénynek fontos programja volt a tanárok számára rendezett nemzetközi konferencia. Az alkalmazott nyelvészeti megalapozottságú előadások célja a szakmaiságon túl a közösség erősítése volt, illetve a köszönet kifejezése a versenyszervezőknek és a -felkészítőknek azért az elkötelezett munkáért, amellyel évről évre segítik a Simonyi-verseny megvalósulását.

A verseny egész folyamata és az elért eredmények összességében arról tanúskodnak, hogy motivált és felkészült diákok kapcsolódtak be mindegyik versenyfordulóba, és igyekeztek tudásuk legjavát nyújtani azon szellemiség jegyében és azzal a szakmai megalapozottsággal, amelyet felkészítő tanáraik biztosítottak számukra. Ez pedig azt igazolja, hogy a Simonyi-versenynek változatlanul meghatározó szerepe van a közösségépítésben, a tehetséggondozásban, a szakmai és az emberi kapcsolatok formálásában.

További részletek, a díjazottak laudációi, a döntő programja és eredményei a verseny honlapján olvashatók: https://simonyi.kre.hu/

Tóth Etelka
nyelvész, KRE

A *beállítódás* és ami mögötte van

Viszonylag új lehet a *beállítódás* szavunk. Ezért nem szerepel az értelmező kéziszótárakban, csupán alakváltozata, a *beállítottság* sajtónyelvi szóként <pongyola használatban> 'meggyőződés, szemléleti mód' jelentésben (ÉKsz.[2] 93). Nem szinonimája a *beállítódás*nak, inkább csak hozzá közel álló jelentésű a divatos *elvárás,* amely sajtónyelvi szó 'valakivel, valamivel szemben támasztott igény' jelentésben. *A társadalom [és az egyén] elvárásai* (ÉKsz.[2] 300). A magyar nyelv nagyszótárában pszichológiai és szociológiai szakszóként olvashatunk róla: „1. (*Pszich*) (egy bizonyos) megismerési tevékenységre való, a kognitív működés jellegét meghatározó készenléti állapot. 2. (*Pszich* v. *Szoc* is) az egyénnek, a személyiségnek (mélyen rögzült) érzelmi töltetű, ill. mentális indíttatású, rendsz. minősítést és értékelést, elfogadást v. elutasítást kifejező, vmely tárgyra, személyre, helyzetre, gondolatra irányuló belső viszonya, viszonyulási módja. 2a. (*Pszich* v. *Szoc* is) (bizonyos helyzetben való) viselkedést, (szellemi) magatartást, eljárást stb. meghatározó (tulajdonságként rögzült) hozzáállás, irányultság, ill. szemléletmód, felfogás." Nehéz helyettesíteni vele egyenértékű szóval. Talán csak ezek a szavak állhatnak a helyén: *attitűd, ízlés, felfogás, eszme, eszmerendszer, elvárás.*

A szó megértését segítheti, ha bizonyos szempontok alapján rendszerbe foglaljuk fajait, megnyilvánulásait.

Tartalma, valóságvonatkozása alapján a *beállítódás* jelenthet: a) politikai tartalmú meggyőződést; b) erkölcsi felfogást; c) filozófiai, ismeretelméleti tájékozottságot

(ezen belül világnézetet); vonatkozhat d) a beszélő viselkedésére, magatartására; e) a kommunikációs készség színvonalára. A beállítódások lehetnek szüleinktől *örökölt* magatartásformák, amelyek egész életünk során irányítják cselekedeteinket, megszabják viselkedésünket. Létezésüket csak megkésve, eszmélkedéseink során, felnőttként értjük meg igazán. – A *tanult* beállítódások főleg a divattal, öltözködéssel, sporttal és az irodalmi, képzőművészeti értékek megítélésével kapcsolatosak. Tartósságuk szerint beszélhetünk erősen *rögzült* beállítódásokról, amelyek csak türelmes nevelő munkával orvosolhatók. Ide tartozik a félelem, visszahúzódás, akaratgyengeség okainak feltárása, a kommunikációképtelenség, a szenvedélybetegségek gyógyítása stb. A *javítható beállítódások* közé sorolhatjuk a figyelmetlenség megszüntetését, a beszédkészség és a beszédhibák javítását. Beszédpedagógiai tapasztalat, hogy a kommunikációképtelenség, illetve a gyengébb közlési hajlam már iskolás korban megjelenhet. Ennek oka lehet: öröklött hajlam (tulajdonság) és az, hogy a kevésbé „beszédes" gyermekkel alig beszélnek a szülők. Sokféle módon lehet orvosolni: beszédalkalmak szervezésével-biztosításával, a kisgyermekek beszéltetésével, énekléssel, táncos-énekes játékokkal. A kézmozgás (gesztus) mértéktartó használatával kezdenek felszabadultabban beszélni a gyermekek (és persze a felnőttek is).

Beállítódásra utalhat (pozitív jelenségként) a *beszéd élénksége*, erős információs tartalma; illetve ennek ellentéte: a halk, alig érthető és *széteső tartalmú beszédszöveg*. A magatartás-tudomány szerint a testtartás (kiállás), a tekintettartás, a kézmozdulat a beszéd fontos kísérő jelenségei közé tartoznak. Ezek a metakommunikációs eszközök nyomatékosítják a közölt nyelvi tartalmat, illetve hiányuk unalmassá, színtelenné teheti a beszédet. Vagyis magatartásunkban is benne van (kifejeződik) a beállítódásunk. – Nem találok magyarázatot arra, hogy Pécsett újabban miért terjed értelmiségi körökben a *motyogás*. Ennek két változata is van. Közvetlen magánbeszélgetésben sokan normális hangerővel, értelmesen beszélnek, de mihelyt pódiumra lépnek, motyogni kezdenek. Sajnos, még a mikrofon sem segít a zavaró hiba javításában. Még furcsább, ha a beszélgetésben is túl halk a hangzás a zárt szájú artikuláció miatt. Csak sejteni lehet, hogy a beszélő beállítódásával van valami baj. Kire tartozik ennek a javítása? Megállíthatatlan ez az újszerű beszédmód? Fogadjuk el múló divatjelenségnek?

A személyiség fejlődése szempontjából a beállítódás eredménye lehet: pozitív vagy negatív tartalmú. Közismert, hogy a pozitív életszemléletű emberek nyitottabbak, kiegyensúlyozottabbak; és az erősebb empátiás érzékenységük segíti őket a kapcsolatteremtés nehezebb helyzeteiben is. A negatív beállítódású személy nehezebben igazodik el a világ jelenségeiben, hajlamosabb a pesszimizmusra, és gyenge a kapcsolatteremtő képessége. Sokszor tapasztalhattuk azt, hogy tanulással, tapasztalattal és önálló felismeréssekkel, pozitív gondolatokkal képesek vagyunk akár a nem szerencsés beállítódásainkat is pozitív irányba terelni.

Cselekvéseink, döntéseink motivációit – általában – mérlegelni szoktuk, de sok esetben hiányzik a folyamatból a tudatosság. Ízlésünket, viselkedésünket, eszmerendszerünket főleg az irányítja, hogy az örökölt beállítódásunk szerint ösztönösen cselekszünk. Döntéseink során a tudat működésében az ízlésnek, a beállítódásnak nagy szerepe van.

Beállítódásunk változásával párhuzamosan változhat az ízlésünk. Idősödvén (és komolyodva) döbbenünk rá, hogy az iskolás korunkban felületesen olvasott „kötelező olvasmányok" csodálatos alkotások. Az életkori változás generációs különbségekhez vezet. Unokáim bizonyos szokásainak értelmezésekor néha gondot jelent, hogy a szülők és nagyszülők vélekedése (beállítódása) eltérő lehet. Laura unokám 3. osztályos korában még nem szerette, sőt „utálta" a verseket. Helytelen volt a beállítódása. Ennek az okát nehezen lehetett magyarázni. Egészen kétségbe voltam esve. Furcsa, talán „forradalmi" gondolatom támadt: Laura igen mozgékony, eleven kislány; ezért meg kellene kísérelni, hogy a verstanulást összekapcsoljuk egy kis tánccal. Kérésemre táncolás közben, erősen ritmizálva mondogattuk Weöres Sándor *Tó vize…* kezdetű versiképét. Nagy meglepetésemre ez nagyon tetszett Laurának. Élénk tánc közben, kurjongatásokkal szólt a vers! Az apukája nem akarta elhinni, hogy Laura tud verset mondani. Ezután következett a *Birkaiskola* ugyancsak táncos megjelenítésben. Laura számára olyan nagy élmény volt a két vers, hogy az „ugrálós verstanulás" óta több verset megtanult. Még versmondó versenyre is benevezett nemrég. Kiderült ugyanis, hogy jó a versértelmező képessége, és egészen jól bánik versmondás közben a metakommunikációs eszközökkel. Jók a színészi adottságai. – Kísérletünk nyomán alakult ki az a meggyőződésem, hogy a beállítódás formálható, de nagy türelem és fantázia kell hozzá.

Kérdés, hogy a beállítódás hasznos vagy káros jelenség-e a kommunikáció során? Minthogy részben automatizmusról van szó, illetve a tudattalan tevékenységünk nehezen irányítható, a beállítódásunkat el kell fogadnunk olyannak, amilyen. Bizonyos determináltsága azonban nem zárja ki, hogy tudatos megfigyeléssel és önneveléssel tudjunk változtatni a nem túl szerencsés beállítódásainkon.

Pesti János
nyelvész, Pécs

Hová lettek az olvasószerkesztők?

Vágjunk bele a közepébe: kihalófélben van a médiában az olvasószerkesztői szakma. Szakmát írok, holott pár évtizeddel ezelőtt még sok helyütt irodalmárok-írók űzték e hivatást, akik, mondjuk, valamiért nem publikálhattak, az asztalfioknak írták verseiket, de meg kellett élniük valamiből.

Az első munkahelyemen, az előtte pár éve indult Magyar Hírlapnál naponta váltották egymást a kiváló, művelt, türelmes mesterek – álljon itt néhányuk neve –, Péteri István, Becze Károly, N. Sándor László. Nemcsak javítottak, de tanítottak is, ami felért bármilyen – ma persze fizetős – újságíró-tanfolyammal. Jóllehet, a jogi egyetem elvégzése után még az újságíróképző főiskolát is elvégeztem, miután sikerült a felvételi vizsgám. A tollforgatás tudományának tanulása akkor nem került pénzbe.

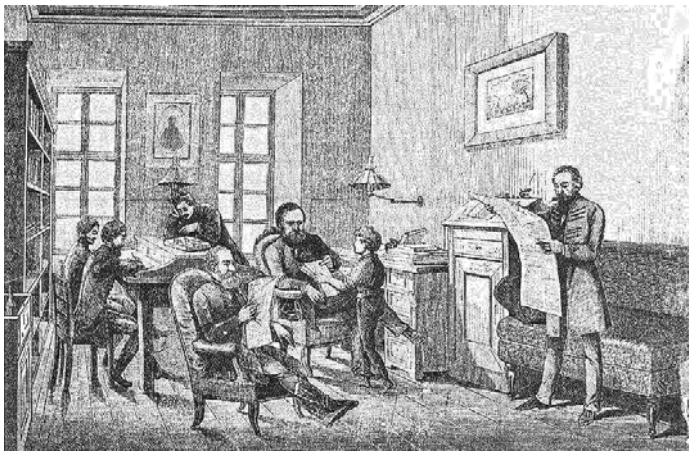

Szerkesztőség ábrázolása a Vasárnapi Újság illusztrációján, 1863. (Kép: mek.oszk.hu)

Lassúbb volt a munkamenet, kevés a helyesírási hiba

Bár napilapról beszélünk, a mai tempóhoz képest nyilvánvalóan sokkal lassúbb volt a munkamenet. Volt idő arra, hogy az olvasószerkesztő behívja a gyakornokot, és elmagyarázza neki, mivel kellett volna kezdenie a vidéki riportot, és hogyan befejezni. A papír szélén számtalan egyéb, természetesen kézzel írt megjegyzését kellett kisilabizálnom, melyben jelezte a slendrián szóismétléseket, szóvá tette, ha közhelyszerű, lerágott jelzőt használtam, netán a cím sutára sikeredett.

A helyesírási hiba az újságírók körére akkor eleve nem volt jellemző, pedig még nem létezett a számítógép, amely figyelmeztetett volna rá. Ami akkor is meglepett, hogy a nyomdászok mindenki kézírásán eligazodtak, és neki is látták a cikk kiszedéséhez.

Az olvasószerkesztők természetesen nemcsak a nyelvhasználatra ügyeltek, hanem a szerkesztési hibákra is, arra, hogy mikor kell új bekezdést nyitni, vannak-e elvarratlan szálak a szövegben. Persze így van ez ma is azon szerencsés kiadványoknál, ahol még létezik ez a foglalkozás. Mindegyik szerkesztőnek megvolt a maga vesszőparipája, amikor elolvastam a kollégám által írt publicisztikát, egy idő után rájöttem, ki szerkesztette.

A tartalomra is figyeltek, persze belenézett a fajsúlyos anyagokba a rovatvezető, ő viszonylag felületesen, inkább a téma szakmaiságára ügyelve. Ha hosszú cikket írtam, automatikusan kihúzta az utolsó bekezdést, akármilyen izgalmas is volt a téma. Ebből tanultam: eleve két befejezést írtam hozzá…

Utána jött a főszerkesztő – aki politikailag felügyelte a szöveget – és a főszerkesztő-helyettes, aki viszont ügyesen elrejtette a valós mondandót a publicisztikában. Ilyenkor újra átfutotta a cikket az olvasószerkesztő. Sokszor a nyomdába is lement a napos szerkesztővel, rápillantva az oldal többi anyagára, hogy ne üssék egymást a címek.

Csak nehogy eszébe jusson írni

Megesett az is, hogy tehetetlenek voltak. A legkeményebb diónak az bizonyult, amikor a főszerkesztő cikkét kellett átnézniük. Előfordult, hogy semmilyen módon nem tudták eltántorítani a feladatra alkalmatlan vezetőt attól, hogy ő írja az ünnepi publicisztikát, de még a címválasztásba se volt beleszólásuk. Ekként jelenhetett meg – nem a Magyar Hírlapnál – nőnap alkalmával az első oldalon egy terjedelmes köszöntő, miszerint „Anyám is nő volt”…

Egy napilapos újságírót akkor ismertek el a munkahelyén, ha az olvasószerkesztők mosolyogtak rá a folyosón, a nyomdászok pedig előre köszöntek neki. Ez azt jelentette: befogadták a szakmába.

A rendszerváltás utáni években már elkezdődött a spórolás: több szem többet lát alapon egymás cikkeit olvastuk el. Akkor a Magyar Hírlap színes heti magazin mellékletét szerkesztettem, felváltva egy kolléganővel, egyik héten ő olvasott el minden sort, másik héten én. A beleszólás „fentről” nem szűnt meg, sőt: a külföldi tulajdonos, akinek halvány fogalma sem volt a szakmáról, és legfeljebb karácsonyi üdvözlőlapokat írt, szerette megváltoztatni – már az internet segítségével – a laptervet, címeket, fotókat, teljesen észszerűtlen, szubjektív okokból. Vele nehezebb volt vitatkozni.

Megnőtt az újságíró felelőssége

Ma nagyon hiányoznak az olvasószerkesztők, és sok helyütt a korrektorok is. Ekképpen születnek és maradnak benne a szövegben a „többes szám – egyes szám”-hibák, ragozásban nem egyeztetett mondatok, amiket nem javít ki senki, az online archívumba is így kerülnek be.

A magyar nyelvhasználat kulcsemberei voltak ők. Van, ahol ma is, nap mint nap, ezt a láthatatlan, de fontos háttérmunkát végzik. Ám számos napi online újságnál ma nincs is ilyen poszt, sőt korrektor se, képszerkesztő se: a fotókat is az válogatja, aki a végén betördeli az anyagot. Ez nagy felelősséget ró az újságíróra, mert egy-két megjelenés – és a cikkben maradt elütés, betűhiba – után rájön, hogy csak magára hagyatkozhat, és még alaposabbnak kell lennie.

Van olyan nívós heti magazin, ahol külön alkalmaznak címadó szerkesztőt is, aki az érdemibb anyagokat elolvassa, és kitalálja, hogyan lehet azokat feldobni egy poénos, áthallásos címmel. A szellemes címadás érdeke – lenne – minden online kiadványnak is, a kattintások száma miatt. De efféle „plusz" munkakörre kevés helyen van keret.

Éles a hírverseny

Ami főleg nincs, az az idő. Az online napilapok többségében mindenki több feladatkört lát el. Főleg fordít – óráról órára követve például a háború eseményeit. Arra sincs ideje, hogy a saját fordítását legalább kétszer átfussa, ahogyan az egyik kolléga mesélte. Éles a hírverseny, az újságíró háta mögött pedig ott állnak az értékesítési menedzserek – bocsánat, salesesek, igen, így hívják őket –, ösztökélve, hogy olyat írj, amire sokan kattintanak, mert akkor magasabb lehet a hirdetési tarifa.

Ezek után ki csodálkozik azon, ha a főcímben és a leadben ('felvezetésben, bevezetésben') ugyanaz a jelző csúfoskodik? Ráadásul a főszerkesztő írta át az eredeti címet, nem figyelve arra, hogy a leadben ugyanaz szerepel… Jellemzőek sajnos az agyoncsépelt szavak és az MTI-nyelvezet egy az egyben való átvétele, ami igénytelenségre vall.

A szaklapoknál nehéz kiirtani a szakszavakat, nem is lehet ez cél, de legalább egyszer-egyszer megpróbálom becsempészni a cikkbe a magyar megfelelőt. Mivel elsősorban turizmusról írok, igyekszem elkerülni a sajtótájékoztatókon oly gyakran elhangzó *desztináció* szót és felcserélni *úticél*ra. Nem mindig sikerül. A légiközlekedésből átvett kifejezések lassan részei lesznek a köznyelvnek, pl. *becsekkolunk* ('bejelentkezünk a repülőútra'). Ez a szó sem lett a kedvencem. A *járatszám* legalább magyarul van.

Amikor a nyilatkozó írja át a cikket

Vagy 20 éve az is feladatom, hogy a kollégák cikkeit szerkesszem. Legtöbbjük nem apró gyermekkorától foglalkozik ezzel, rendre feltűnik tehát, hogy nem sokat tudnak a magyar nyelvről. Ilyenkor szinte teljesen át kell írni az egyébként fontos információkat tartalmazó interjút, hogy emészthető legyen, és legalább emlékeztessen anyanyelvünk gazdagságára (ha már nem tükrözheti azt).

A fiatal korosztály egy része bloggerből avanzsált újságíróvá, holott a két terület élesen különválik egymástól. A blogger azt ír, amit akar, senki nem nézi át a sorait megjelenés előtt, az újságcikkeknek viszont jót tesz, ha más is átolvassa, rámutatva a nyelvtani buktatókra, szerkesztési hibákra, stílustörésekre, tárgyi tévedésekre. Egy vérbeli olvasószerkesztőnek égnek állna a haja, ha belenézne ezekbe a szövegekbe – tisztelet a kivételnek, tehát a jól fogalmazó bloggereknek.

A cikkeket mostanában egyre gyakrabban kell átküldeni a nyilatkozóknak, akik nem értik, hogy az általuk magyartalanul írt nyilatkozat miért nem szó szerint jelenik meg az általam postázott szövegben. Nyilvánvalóan azért, mert tele van fogalmazási, nyelvi és íráshibával, szóismétléssel, hivatali, belső szakszóval. Egyes vállalkozások szeretik csupa naggyal írni a cégnevet, mintha betűszó lenne – merthogy így tetszik a főnöknek. Én viszont nem a főnöknek írok.

Ekkor lép be közvetítőnek a pr-os („píáros" = közönségkapcsolatért felelős) vagy sajtós kolléga, aki megpróbálja tolmácsolni a főnökének: higgye el, jobban hangzik, ahogyan mi írjuk. – Nem mindig sikerül meggyőzni a cikk szerzőjét.

Ha végre zöld ágra vergődünk, és összeállt a szöveg (egy interjú esetében 5-6 cég teljesen eltérő stílusú mondandóját kell valahogy összefésülni), akkor következne, ideális esetben, az olvasószerkesztő munkája. Ilyenkor örülök annak, hogy erre már nem jut idő, mert újra ellenőriztetni kellene az átírt változatot, s a vitának soha nem lenne vége.

Elek Lenke
újságíró, szerkesztő

Anyanyelvi játékok – játékos anyanyelv

„A nyelv olyan, mint az ég a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával" – írta Kazinczy Ferenc. 2023. május 26-án az egykori birtokának gyümölcsöskertje helyén álló nyelvmúzeumban valóban megtapasztalhatták a fiatalok anyanyelvünk változatosságát, játékosságát. Kilencedik alkalommal rendezte meg az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Petőfi Irodalmi Múzeum – A Magyar Nyelv Múzeuma az *Anyanyelvi játékok – játékos anyanyelv* verseny döntőjét Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves vármegye, a Felvidék és Kárpátalja felső tagozatos általános iskolásai és középiskolásai számára.

Tóth Renáta tudósítása honlapunkon elérhető.

HÍREINK

Éves közgyűlésünk

Az Anyanyelvápolók Szövetsége 2023. május 20-án tartotta meg éves közgyűlését a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében.

A közgyűlés kezdetén Juhász Judit, az Anyanyelvápolók Szövetségének elnöke köszöntötte a megjelenteket. A munka megkezdése előtt két dalt hallhattunk Beeri Benjamin és Híves Boglárka operaénekesek előadásában. Matula Ágnes a Nyelvőrző című műsor archívumának segítségével megemlékezett Maróti Istvánról, Wacha Imréről és Kemény Gáborról.

Kemény Gábor nyelvészprofesszor most lenne 75 esztendős. Tiszteletbeli elnökünk, Grétsy László professzor, Kiss Gábor, a Tinta Kiadó igazgatója és Kovács Gyula, lapunk technikai szerkesztője, valamint Pomozi Péter, az ELTE docense emlékezett rá.

Nyiri Péter és Kerekes Barnabás alelnökök számoltak be az Anyanyelvápolók Szövetségének 2022-ben végzett szakmai munkájáról. Balázs Istvánné a Szövetség pénzügyi beszámolóját tartotta meg. Kovács Zsuzsanna irodavezető tájékoztatott a taglétszám alakulásáról és a kapcsolattartási lehetőségekről. Müller Ferencné, a Felügyelő Bizottság tagja elmondta, hogy a Szövetség szakmai munkája 2022-ben is kiemelkedő volt.

A hozzászólások után Juhász Judit elnök, megköszönve a közgyűlés munkáját, zárszavában kiemelte, hogy a nemzedékek kézfogása jellemzi a Szövetség tevékenységét. Ennek jegyében köszöntötte a közgyűlésen megjelent kilencvenéves bencés atyát és a huszonéves joghallgatót. A közgyűlést követően rendezték meg a Beszélni nehéz! körök országos találkozóját Kerekes Barnabás tanár úr vezetésével. *Közgyűlési beszámolónk a honlapon olvasható.*

Pillanatkép közgyűlésünkről (Reiser György Lukács felvétele)

Találkozó Tahitótfaluban

Az Anyanyelvápolók Szövetségének Ifjúsági Tagozata Tahitótfaluban tartotta szokásos, éves találkozóját május 27-28-án, amelyre az ország több pontjáról érkeztek középiskolások. *A részletekről Rédler Zalán és Sztankovits Réka számolt be az anyanyelvapolo.hu-n.*

Magyaróra-bemutató: Szerelem

A Magyaróra című folyóiratunk 2023/2. számának témája a *szerelem* volt. A lapszámot a szerzők és az érdeklődők társaságában 2023. június 20-án a Józsa Judit Galériában mutattuk be. Fráter Zoltán főszerkesztő és Baranyai Katalin szerkesztő ismertette a Szerelem-szám írásait: a folyóirat Dosztojevszkijtől Móriczon és Fekete Istvánon át Déryig, a szerelem szó etimológiai, grammatikai és jelentéstani elemzésétől az iskolai alkalmazhatóságig foglalkozik a szerelemmel. Az esemény díszvendégével, Petrás Mária Prima Primissima-díjas népdalénekes-keramikusművésszel Blankó Miklós szerkesztő beszélgetett. A folyóirat következő lapszámának témája a *humor* lesz. (A folyóirat előfizethető évi 4000 Ft-os áron bármely postahivatalban és a Magyar Posta honlapján.)

Búcsúzunk Fehér Józseftől

Fájdalommal tudatjuk, hogy 71 éves korában elhunyt Fehér József irodalomtörténész, művelődésszervező, múzeumigazgató, nyelvművelő mozgalmunk tisztelt és szeretett tagja. „Halálával nemcsak Abaúj-Zemplén kulturális életének egyik mozgatórugóját veszítettük el, hanem szakmájának olyan képviselőjét, aki egyenességével, emberi tartásával, szakmai felkészültségével, mindig célba találó humorával példakép lehetett mind munkatársainak, mind a legfiatalabb generációk tagjainak” – emlékezik rá közösségünk nevében Nyiri Péter alelnök. *A teljes nekrológ az anyanyelvapolo.hu-n olvasható.*

Zsoboki anyanyelvi tábor

2023. július 9. és 15. között 15. alkalommal rendezték meg az Aranka György Ifjúsági Anyanyelvi Tábort a kalotaszegi Zsobokon. A huszonkét táborozónak és a tizennégy fős szervezőcsapatnak a Bethesda Gyermekotthon és Szórványiskola-központ adott otthont erre a hétre. *Gombár Anna híradását az anyanyelvapolo.hu-n olvashatják.*

PONTOZÓ •••• *Grétsy László rovata*

Legelőször is a Pontozó 2023. évi 2. számú rejtvényeinek megfejtését adjuk meg.

I. Aszparanta. A balalajkahangra Baja apraja-nagyja hazaszaladt, majd dalra fakadt. Természetesen számos apró eltérés volt a megfejtésekben, pl. *Baja* helyett *Paks*, *hangra* helyett *dallamra* stb. – Ezek mind jók. De a *hangra* helyett a *hangjára* az *á* hang miatt már pontlevonást jelentett.

II. Mi urunk, a Pénz. 1. Ered + ható > Adóteher. 2. Szak + kuli > Alkuszik. 3. Érem + elás > Áremelés. 4. Igéz + fest > Fizetség. 5. d'Arc + hasi > Hadisarc. 6. Móka + adat > Kamatadó. 7. Rest + Kele > Kereslet. 8. Szop + Némó > Pénzmosó. 9. Éber + mert > Terembér. 10. Erez + szít > Tízezres.

III. Hétszer hét. 1. Kivonás. 2. Gomolya. 3. Komárom. 4. Minimum. 5. Nótakör. 6. Beborul. 7. Balzsam. Az ábra megjelölt betűiből összeolvasható szavak: komikum, majd a sorok átrendezése után monológ. Akik a meghatározásban jól körülírt nótakör szó helyett megelégedtek az énekkarral, azok a monológ irodalmi szakszót többnyire nem találták meg.

IV. Szójátékos csattanó. Szegény madár, ráadásul előtte még le is kell nyelnie azt a krumplit! Könyvjutalomban (Almásy János: Magyar közmondások gyűjteménye) ezúttal a következők részesültek: Baranyai Magdolna, Gáspár Klára, Jávor Gellért, Nátzné Kékes Katalin, Oravecz Lászlóné, Piller Adrien, Pritz Zoltán, Tollár Tamara, Tóth Sándorné.

A Pontozó új feladatai

I. Hétszer hét. Ha olvasóink helyesen válaszolnak rejtvényünk meghatározásaira, akkor a kitöltött ábra betűiből még két népies női ruhadarab nevére is rátalálhatnak. Az egyiket a meghatározások jelenlegi sorrendjében a bal felső saroktól a jobb alsóig terjedő átlóban olvashatják el, a másikat pedig – a sorok megfelelő átrendezése után – a jobb felső saroktól a bal alsóig találják meg. A meghatározásokra felelő szavakért betűnként 1-1, azaz 7 pont jár, a két női ruhadarab nevéért pedig ugyancsak 7-7 pont, összesen tehát 21!

Régi magyar tánc:							
Távbeszélő készülék:							
A számítógépek képernyője:							
Lelátókkal körülvett versenypálya:							
Talizmánként viselt, bűvös erejű tárgy:							
Fél szemre való szemüveg:							
Szőnyeg, lábtörlő is készülhet belőle:							

II. Közmondás szó-ta-gol-va. Olvasóinknak a meghatározásokra adott válaszaikat úgy kell beírniuk a függőleges oszlopokba, hogy mindegyik téglalap alakú mezőbe egy-egy szótag jusson. Ha megfejtésük helyes, akkor a középső (megvastagított) sorban egy közmondást olvashatnak össze. A meghatározott szavak megfejtéséért 1-1, a hét szótagból álló közmondás megtalálásáért pedig 7 pontot szerezhetnek, összesen tehát 14-et

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

1. Elsöprő győzelem. 2. Japán fővárosa. 3. Csavarog. 4. Valaminek tartalmatlan volta. 5. Régi felfogás szerint a földből, vízből kipárolgó kórokozó. 6. Kétségbe vonó. 7. Felfedezés, újítás.

III. Embercsoportok. Noha szónokiasan, közhelyszerűen hangzik, mégis azt kell megállapítanom anagrammafeladványunkról, hogy minden sarkalatos, lényegbevágó meghatározása rólunk, emberekről szól. Ha ugyanis megfejtőink a tíz szakaszból álló rejtvény mindegyik részében helyesen felelnek a bal oldali kérdésekre egy-egy négy betű(jegy)ből álló szóval, akkor a megoldásuk alapján rendelkezésükre álló 8-8 betűből mind a tíz szakasz fő meghatározására egy valamilyen szempontból összetartozó emberekből álló csoportot, közösséget jelentő szót kell kirakniuk. Bár a feladvány fő célja a tíz embercsoport megjelölése volt, a pontozáskor a részkérdésekre adott válaszokat is figyelembe vesszük, s így az összesen harminc kérdésre adott válaszokért kérdésenként 1, azaz összesen 30 pont jár.

1. Betűre vesszőt tesz: Öltöget:	Katonai főnöki testület:
2. Hivatkozik: Emberi testalkat, termet:	Fegyveres csapategység:
3. Kikötőhíd: Spekuláns:	Lövegek, rakéták tüzével stb. harcoló fegyvernem:
4. Alvás közben láthatjuk: Fiú párja:	Nyilvántartott egyedek összessége:
5. Ad az éhes babának: Pecsenye:	Tanári kar:
6. Sub . . . . ; titokban: Kapocs:	Hadrend, arcvonal:
7. Barát, partner, szövetséges: Történelmi múltú orosz város; innen terjedt el a szamovár:	Színjátszó csoport:
8. Feladata, problémája, esete: Élőlény sajátos megjelenési formája:	Közös fellépésekre szervezett csoport:
9. Szóban közöl: Tréfa, vidámság:	Fegyveres rendőri rohamcsapat:
10. Mozilátogató: Ami:	Futóversenyeken az elöl levők csoportja:

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül elég a Vicces vásárló című túloldali rejtvény csattanóját beküldeniük. Értéke 25 pont. Rejtvényeink együttes pontértéke 90 pont, de már 75 pont is elég a nyereménysorsolásban való részvételhez. Feladványaink megfejtését **november 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, 1368 Budapest, Postafiók 250., vagy a rovat szerkesztőjének címére: gretsyl@t-online.hu. Minden olvasónak jó fejtörést és sikeres megfejtést kívánnak a rejtvények készítői:

Grétsy László (II., III.),
Schmidt János (IV.), Varga István (I.)

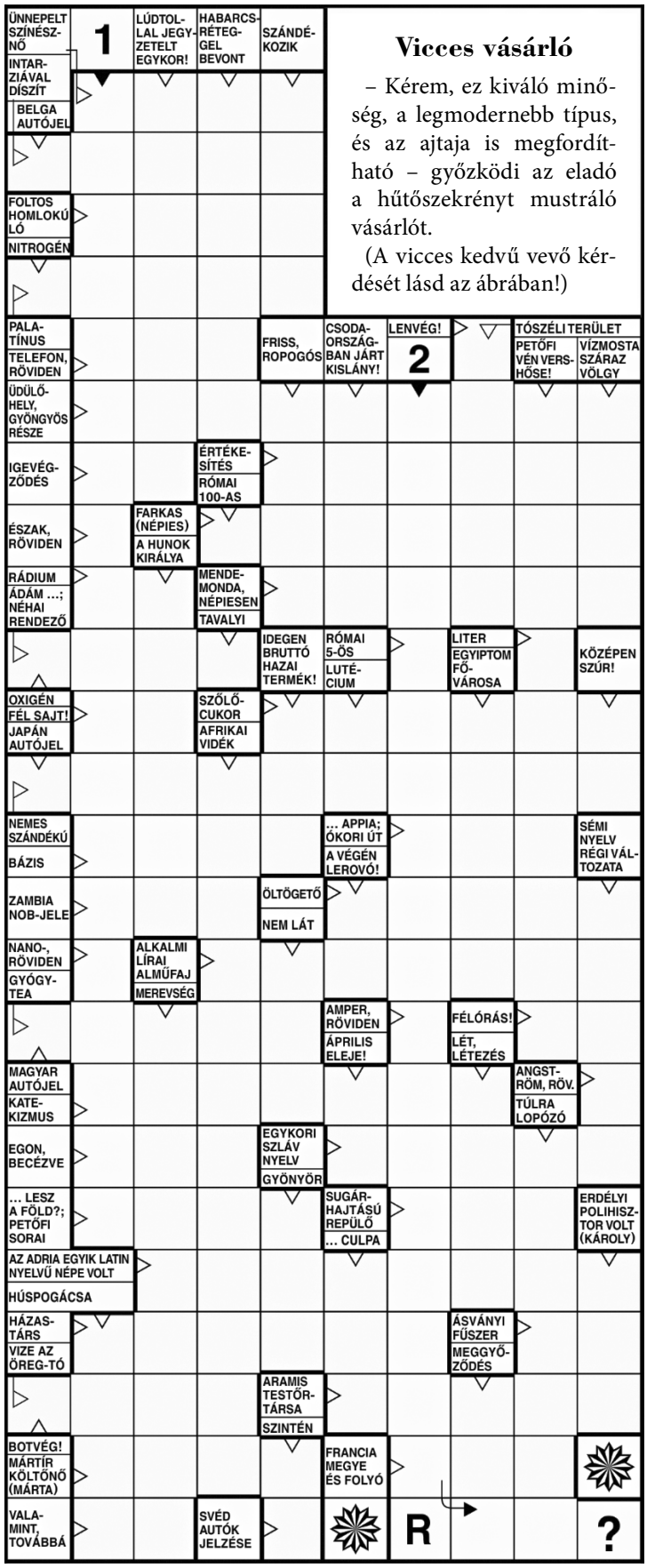

Vicces vásárló

– Kérem, ez kiváló minőség, a legmodernebb típus, és az ajtaja is megfordítható – győzködi az eladó a hűtőszekrényt mustráló vásárlót.

(A vicces kedvű vevő kérdését lásd az ábrában!)

A Nyelvtudományi Kutatóközpont 2023-as nyelvinapló-író pályázatának eredményei

A zsűrielnöki tisztséget Bartha Csilla látta el, a zsűri tagjai az idei évben Domonkosi Ágnes (NYTK Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet), Nemesi Attila László (PPKE), Szabó Gergely (ELTE, NYTK) és Tóth Anna (tanárjelölt, EKKE) voltak.

Egyéni kategóriában

I. helyezett: *Varga Hanna*, Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös;

II. helyezett: *Bali Flóra Csenge,* Szeged és Térsége Eötvös József Gimnázium, Általános Iskola, Szeged.

Csoport kategóriában

I. helyezett: *Farkas Laura Mandula, Fischer Janka Julianna, Juhász Janka Sarolta*, Budapest VI. Kerületi Kölcsey Ferenc Gimnázium, felkészítő tanáruk: Kazinczy Bálint;

II. helyezett (megosztva): *Gazdag Ferenc, Dánffy Ábel, Kenyeres Barnabás*, Budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium, Móricz Zsigmond Gimnázium, Budapest, felkészítő tanáruk: dr. Oláh Tibor;

valamint II. helyezett (megosztva): *Balogh Laura Zsófia, Barkaszi Petra, Farkas Júlia Hanna, Horváth Levente*, Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium, Győr, felkészítő tanáruk: Ujlaki Csilla.

A versenyzők és felkészítő tanáraik is könyvjutalmat, illetve könyvutalványokat nyertek. A rendezvény az Anyanyelvápolók Szövetségének támogatásával valósult meg.

A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium csapata (Balogh Laura Zsófia, Barkaszi Petra, Farkas Júlia Hanna, Horváth Levente)

A Nyelvtudományi Kutatóközpont 2023-as nyelvinapló-író pályázata

A Nyelvtudományi Kutatóközpont Nyelvhasználati és Nyelvi Tanácsadási Kutatócsoportja 2023 februárjában is meghirdette nyelvinapló-író pályázatát. A felhívásra ezúttal is középiskolások adhatták le jelentkezésüket egyénileg vagy csapatokban, az ország bármelyik intézményéből. Idén a legjobb öt munka készítői vehettek részt a szóbeli fordulón.

Az idei nyelvi naplók alapját képező nyelvi jelenségek többek között családi és baráti beszélgetésekből, valamint közösségimédia-felületekről származtak. Ez utóbbi esetben előfordult az is, hogy több versenyző is beválogatta ugyanazt a nyelvi adatot, például ilyen volt a *slay* 'valaki nagyon jó, tarol valamiben' vagy a *red flag* 'előnytelen, gyakran boszszantó, felháborító cselekvések, tulajdonságok, rossz szokások'. Az iskolai szituációk is jelentős forrásai voltak a gyűjtött nyelvi jelenségeknek: tanóra keretein belül elhangzott új szavak (*stagfláció* 'a gazdaság stagnál, miközben nő az infláció'), tanári elszólások (*higikendő* 'higiéniás törlőkendő') és osztályban történő beszélgetések (*beef* 'összetűzés, vitatkozás') színesítették a pályamunkákat.

A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium csapata (Balogh Laura Zsófia, Barkaszi Petra, Farkas Júlia Hanna, Horváth Levente)

Az előzetes zsűrizés során a beérkezett pályamunkákat Domonkosi Ágnes, Ludányi Zsófia, Kocsis Ágnes, Jakab Dorottya (NYTK Nyelvhasználati és Nyelvi Tanácsadási Kutatócsoport), Bartha Csilla (NYTK Többnyelvűségi és Edukációs Nyelvészeti Kutatócsoport), valamint Tóth Anna (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, angol–magyar tanárszakos hallgató) értékelte.

A szóbeli fordulót 2023. június 13-án rendeztük meg *Újítás, játékosság, önkifejezés a nyelvhasználatban – A nyelvi újszerűség és értelmezése középiskolások nyelvi naplóiban* címmel, melyen a pontszámok alapján a legjobb öt versenyző (két egyéni és három csapat) vehetett részt. A döntő programja a megnyitót követően Sólyom Rékának, a Károli Gáspár Református Egyetem docensének *A mai magyar nyelv neologizmusai: trendek, típusok, tudnivalók* című előadásával kezdődött. Ezután a versenyfeladatokra került sor. Az első feladatban a diákok az általuk beküldött nyelvi naplók bejegyzéseiből kaptak egy olyan jelenséget, amelyet eredetileg kevésbé dolgoztak ki, ehhez kapcsolódóan kellett egy szócikket készíteniük online szótárhoz, melyet illusztrálhattak is. A második feladat minden versenyző esetében megegyezett, a *mikromobilitás* kifejezés magyar megnevezéseinek kérdéskörét járták körbe a diákok, megoldásaikat prezentáció és kreatív előadások formájában mutatták be. Ezt követően beszélgetésre került sor, melynek keretében a zsűritagok kérdéseket tettek fel a bemutatókkal és a feladat témájával kapcsolatban, valamint a versenyzők reflektálhattak egymás munkájára és válaszaira is.

A továbbiakban a diákok és kísérőik Lipp Veronika, az NYTK Lexikológiai Intézet igazgatójának vezetésével megismerhették, hogyan készül a Nagyszótár, ezalatt a zsűri megbeszélte a két feladat megoldásait.

A VI. Kerületi Kölcsey Ferenc Gimnázium csapata (Farkas Laura Mandula, Fischer Janka Julianna, Juhász Janka Sarolta)

Tóth Anna
egyetemi hallgató, EKKE

A nyelv – kenyér. Olyan, mint az igazi,
az édesanyánk „sütte” kenyér. Az a kenyér,
amiért minden nap fohászkodunk, az a kenyér,
ami nélkül nem tudunk meglenni, nem tudunk élni.

Wacha Imre: Üzenet

GK Pillangó nevű zab

GK Foxy hatsoros őszi árpa

GK Kormorán fekete zab szemtermése

GK Arany őszi zab

A gabonák képei *Palágyi András: Növényfajtanevek a nemesítésben* című cikkét illusztrálják. A képek a szerző felvételei.